

TARTALOM:

Szépirodalom

Lanczkor Gábor – Az új naptár	3
Gelencsér Milán – Apollón térden / Árkádia megkísértés	6
Szabó Imola Julianna – Versprózák	7
Bíró József – 14BŐL7	8
Bárdos József – Kisprózák	9
Vajna Ádám – Egy délelőtt a királlyal / Én voltam az első	18
Szil Ágnes – Szamártestvér	19
Orcsik Roland – Nyaklánc	20
Benedek Miklós – Testünk is törjön / Aranyhalaim	21
Antal Zsuzsanna – Három	22

Hrabal

„Előbb született és tovább élt, mint Csehszlovákia...”	28
Bohumil Hrabal – Önéletrajz-töredék	32
Kocsis Péter – Pillanatok az Örökkévalóságból	36
„Kilépni annyi, mint belépni...”	41
Fenyvesi Félix Lajos – Hrabal töredékek	43

Műfordítás

Pallai Károly Sándor – Jegyzetek a polinéziai irodalom történetéhez	45
Turo a Raapoto – Szülőföldem virágai / Eső / Ez a te hazád!	49
Patrick Araia Amaru & Edgar Tetahiotupa – Magasan áll a tenger a torkolatnál.....	49
Patrick Araia Amaru – Kis folyó / Szent rítus / Mit kezem vetett, le is aratja majd ... /Kultúra és identitás	49
Henri Hiro – Látomás	51

Első Világháború

Szigeti Jenő – A megáldott fegyverektől a kiürülő templomokig	52
Bakó Endre – Háborús antológiák, 1914-16	57

Tanulmány

Merva Attila – Jókai és a felvidék	72
Paksi László – Szabó Magda két regénye és a református nőnevelés	82

Könyv

Nagy Beáta – A háború regénynyelvéről (<i>Agota Kristof: Anagyfüzet</i>).....	89
Pintér Viktória – Időjárás-jelentés (<i>Gömöri György: Rózsalovaglás</i>).....	93

Számunkat **Bohumil Hrabal** archív fotóival illusztráltuk. Ez utóbbi közreadásáért köszönet **Tomáš Mazal**-nak, a Hrabal hagyaték gondozójának.

A címlapon: *Pepin bácsi és Hrabal (1950)*

A további illusztrációk **Praznovszky Mihály** fotói Nymburkból, Dalesovicéből, Hradiskóból és a prágai Libeň kerületből.

A hátsó borítón **Kiss Ottó** verse olvasható. Elhangzott Balatonfüreden a Jókai-
napok megnyitóján, 2014. május 2-án.

Lanczkor Gábor

AZ ÚJ NAPTÁR

regényrészlet

Március

Balatonhenye Magyarországon, azon belül a Dunántúlon és a Balaton-felvidéken van, a Káli-medence beszűkülő északkeleti mellékmedencéjében, amelyet nyugatról a vulkanikus Fekete-hegy, keletről mészköves karsztdombok határolnak. Északi végében a kopár Dobogó-hegy emelkedik, egy fűvel benőtt hatalmas teknőshát, amelynek nyugati pereme alatt mély völgyet vájta a köves talajba az olvadásokkor és a kiadósabb esők alkalmával lezúduló vizek. Ezen a helyen, a magaslat védett, déli oldalán került elő egy nagyméretű, tört cserépedény és egy anyaghehéék. A vélt őskori telep közvetlen közelében fölbugyogó tiszta vizű forrásból, a forrásra épült vízműből kapja ma is ivóvizét a község. Kékkúton a régészek római villák maradványait tárták föl, és egy szarkofágot találtak, amelyen szőlőfürtöt tartó pávacsőr látható; míg a mi falunkban, a község keleti részén lévő római temetőben, amely a mai temetővel szomszédosan, az alatt terült el, szórványos leletek és egy latin feliratú faragott sírkő mellett Ámort ábrázoló kőszobor töredéke került elő; mindez véletlenszerűen, kisebb-nagyobb földmunkák következtében történt, mivel Balatonhenyén és környékén alaposabb régészeti feltárás soha nem volt. A páva azt rikoltja, míg csőréből a fürt kihull, és a szemek szerteszt gurulnak, hogy az itt megtelepedettek a magukkal hozott, elültetett és kisarjadt vesszőkről szőlőt szüreteltek, hogy abból mustot préseltek, bort készítettek és ittak, azt rikoltja, hogy mindez a tartósabb megtelepülés igényével, otthonos, vagy legalábbis otthonosnak vágyott légkörben történt. A vidék birtokosai a régi helyen istenekhez fohászokdtek szentélyeik előtt a maguk barbár latin nyelvén, a Fekete-hegyen pásztorok áldoztak a források, ligetek, öreg fák és bazaltletörések nimfáinak, a földműves pedig

azért húzta ökrével épp úgy a barázdát, amint azt Vergilius is lejegyezte a *Georgicában*, hogy ezzel az istenségek jóindulatát, a lányáért az alvilágba induló Démétér jóindulatát elnyerje – akkor is, ha az idetelepült földműves sohasem olvasta Vergiliust. Sem latinul, sem magyarul. Eltűnt és beolvadt nyelvek beszélőinek a hült helyére, szervezetlen szláv népcsoportok közé törtek be a Kárpát-, majd a kicsiben ugyanannyira zárt Káli-medencébe a nomád magyarok. A vidék Kál horka szálláshelye lett; mai nevét is tőle nyerte. A továbböröklött tisztségnevet a falunktól északra keletre fekvő dűlők, a Belső- és Külső-Harka, illetve szomszédságukban, a Tói-hegy alatt húzódó Harkai-árok őrizték meg. Kál szálláshelye a legenda szerint a községünkől jó tíz kilométerre eső Kereki-dombon volt; a halom tetején és oldalában még ma is jól kivehetőek egy megerősített földvár sáncai. Balatonhenye első okleveles említése 1181-ből származik. A falu közelében még az Árpád-korban pálos kolostor épült, amelyet Szent Margitnak szenteltek. Semmi nem maradt meg belőle a néhány széles alapfalon kívül, amelyek pár évtizede még valamelyest kivehetőek voltak a község északi végétől nem messze eső, Margit-kertnek nevezett területen, a Dobogó, illetve a Magyal-tető alatti, már említett patak völgyben. Hogy maga a kolostor és a templom állt-e itt, avagy a helynevet szorosán olvasva csak valami kertféle, ami a monostorhoz tartozott, arra nézve nincsenek adataink. Alaposabb feltárást ezen a helyen sem végeztek soha. Annyit mindenesetre megjegyezhetünk, nem tűnik logikusnak, hogy épp a dombos vidék legmélyebb pontján, a Dobogó csaknem függőleges mészkőoldala alatt, a víz romboló munkájának a leginkább kitéve helyezkedett volna el az épületegyüttes, amely, ha a Salföld közelében feltárt és restaurált pálos rom viszonylag szerény méreteiből indulunk is ki, teljesen el kellett volna, hogy torlaszolja a szűk völgyet, és így az északra tartó kapolcsi dűlőutat. A Salföld melletti klostromot a török betörések idején hagyták el a barátok, ez történhetett az ittenivel is; ám hogy maga a szentély mikorra és miként tűnt el lényegében nyomtalanul, nem tudni. Valószínűleg széthordták a romossá és gazdátlanná vált épület köveit egyéb építkezésekhez, amint az a műemlék fogalmának megszületése előtt általános volt; a régi hegyközségi törvény szerint, ha valaki műveletlenül hagyta a szőlőjét, és azt másvalaki rendes művelés alá fogta, a terület tulajdonjoga rá átszármazott. A hódoltság idején, amikor a törökök roppant birodalmának északi határa ezen a vidéken maga a Balaton volt, a Káli-medence is sokat szenvedett a betörésektől. A mi falunkat kétszer, 1548-ban és 1572-ben is kifosztották és földülták, ennek ellenére nem néptelenedett el, mint Kerekál vagy Sóstókál. A Henyei-hegyen, a Fekete-hegy hozzánk tartozó részén megrögzült *Törökhalála* helynév őrzi egy rosszul végződött portya legendáját; a történet szerint a lovasok eltévedtek a vaksötét erdőben, és a pásztor vagy erdei ember, akit a tábortüzének fénye árult el, a halálba küldte őket. A széles és roppant mély, meredek, köves falú vízmosásig vezette az éjszakai lovasokat, bízta őket, ugrassanak át az árkon; a vaksötétben meg is próbálták, és mind odavesztek. A medence településeinek mai arculatát döntően meghatározó kőépítkezés egészében csak kétszón, a törökök kiűzése után válhatta föl a nomádok jurtájától alapvető jellegében alig különböző fa- és sövényházakat. A változás egyik mozgatórugója talán épp a török kiűzése után újra lábra kapott szőlőművelés lehetett. A talaj a Káli-medencében jóformán mindenütt köves; a terület elhelyezkedésétől függően előbb vagy utóbb szinte biztosan kisebb-nagyobb kőtömbökbe ütközik a kapa és az ásó. Valószínűsíthető, hogy a Fekete-hegyen és másutt is sokfelé látható, szárazon rakott széles kőkerítések voltak az előképei a kőházak agyagközü alapfalainak. Mindenütt a helyi követ használták, ebből adódik az egyes falvak vakolatlan kőkerítéseinek és romló falrészleteinek egységes színárnyalata – így Kővágóórs vörös, Mindszentkál szürkésfekete falu. A mi községünk ebből a szempontból nem tiszta képlet, mivel vulkanikus és mészköves-dolomitos vidékek találkozásánál fekszik. Az egész Káli-medencére jellemző a nagybirtokos arisztokrácia látható

jelenlétének, a vidéki Magyarországon oly megszokott kastélynak vagy egyetlen nagyobb kúriának a hiánya. A nadrágszíjtelkeken sorakozó, bejáratukkal délre tájolt kismemesi udvarházak javarészt a tizenkilencedik század közepétől maradtak fenn. Henyén csak a régi református parókia és a katolikus kápolna épülete korábbi ennél egy évszázaddal; a huszadik század elején fölhúzott új kálvinista téglatemplom helyén állt középkori templomot az építkezés megkezdése előtt egészében elbontották. A Káli-medence lakossága mindvégig, a török idők után is színmagyar maradt. A mi falunk népessége a csúcst a tizenkilencedik század végén érte el, aztán az ötvenes évekig folyamatosan csökkent, bár még ekkor is több mint négyszázan igyekeztek helyben boldogulni. Mostanra százötvennél is kevesebb az állandó lakos. Lehetetlen feladat egy dunántúli magyar község huszadik századának tektonikus társadalmi mozgásait és főként azok eredőit röviden összefoglalni, kezdve a még a tizenkilencedik század végén bekövetkezett, és sok család számára nem csak anyagi katasztrófát, de valóban a végső pusztulás képzetét fölkeltő filoxéra-vésszel, folytatva az első, majd a belőle következő második világháború megpróbáltatásaival (az áldozatok neve a falu központjában álló emlékművön olvasható), a Horthy-korszak feudalizmusából átmentett szegényparaszt-nyomorával (amelynek máig látható nyoma van a község szélső részein), végül a társadalmi egyenlőség megvalósítására tett, nem kevésbé iszonyú kommunista kísérlettel. Mindezek egyike sem vonható ki a dinamikus mozgásban lévő jelenből, abból a tényből, hogy a jelentős százalékban megmaradt, avagy megmentett régi udvarházak zöme nyaraló, az év java részében nem él bennük senki.

Gelencsér Milán

APOLLÓN TÉRDEN

felragyogott sokezernyi ziháló csillag a tükrön
s rozsdaszerű arcunk üregében a kancsalodó hold
megremegett szívünk ibolyán is túli morajjal
lett tele egy

bárd szaladt testünkön
át janussá nyíltunk sok kis isten
lett belőlünk hát élveztük is de
közben jól vigyáztunk hogy ne tűnjön
úgy hogy elvagyódunk messze innen
fent keringve vártuk szinte tükön
hogy hömpölyögve szétterüljön
a betondűnéken ellipszisben
felkoncolt kedélyünk dinnyeleve
és petróleumszín glóriánk heve
villanyoszlopok rézpotrohában
izzott azt mondom csak jobb belátni
hogy belőlünk fog rügyet okádni
hajnal asszony őkegyelme

dalolászva

harcba megyünk keveredni fogunk a tömeggel az este
s pár gőzölgő fejbúbot keresünk kipirulva
két lebenyünk skarlátvörösen forr éltet-e még a
kozmoszi hús hegedűhúr minket hogyha beszívjuk
lándzsacafatkán lókoponyán toporogva harangok
nyelvén fölhörgő kerubok kocsonyás ölelése
isteni gondviselés és duzzad az öntudat éhes
potroha szőke apollónt térdeltetjük a vécén
aztán végül elunjuk

azt hogy megvolt
mindenkinek mindenki szerelmeink
ha körbeérnek új szerepünk szerint
majd éjszakák odüsszeuszaiként
lélegzünk harminchárom emelkedő
magába omló lángszakadék között
a végen és a végtelen –

ÁRKÁDIA-MEGKÍSÉRTÉS

A megszólalás előtti pillanatban
beállt az áthatolhatatlan csend.
A költő, engedve a kibillenés
nyújtotta lehetőségeknek,
egy szurdokba dőlt –
félúton háló fogta meg.
Körben a csapásokra kiszivárogtak
a meglógott szeretők, de szó
nem volt már köszönteni őket.
Úgy hevert csak ott: egy szép mellszobor
kisírt márványszemekkel..

...akkor az Úr ruhát varrt nekem
és úgy hatott rám, hogy rám rivallt,
és úgy rivallt rám, hogy mélységes
mélyen belém nézett,
majd elhallgatott.

Minden egy karnyújtáson túlra esett.

Szabó Imola Julianna

VERSPRÓZÁK

Szakadt felhők Zugló felett

Vérkörök. Püffedtre ütött felhők alatt az Éva mozi. A kirakat a ligetnél, csupa csimbók a fák hónalja. Messziről fut egy halk mondat, koccan, szétbomlik ezer szótagra. Csak suttogva. Herminák és Blankák, sírok és harisnyás angyalok. Meztelen a házak lába, az ablakokban megkarcolt arcok. A Bosnyák tér akár egy öreg nő szája, nyüzög a nyelv alatti buborék. Csak test. Csak pletyka. Egyre cinóberesebb az ég. Lassan zuhan, még köp egyet, akár egy kölcsönkért szív, az utolsókat rúgja. Visszacserélhetetlen hősök között süllyed egy léket kapott csónakba. Gyufát gyújt, tusmadarat fest a fénynek, vakarja a múltat, mintha sorsjegy lenne. A felhőkön átbújik egy arc, talán Nagypám orra hegye. Mert fal a szmog, az eső, a kénes bánat, a sav-marta idő. Mert hatalmas fal minden megszakadt felhő. És ha tiszta, akkor se lát messzebb a földről. Minden halandó üvegketrece a lent, kibélelt közöny.

Ritmikus röntgen

Szakadatlan, szakadatlan kattog a kép. Felrajzolt arcaid belefolynak a fénytenyérbe. Kalap az eső. Hallgatlak, hallgatsz. Egyik mondat a másik után. Ócska vonatsín a szájhíd, összekötnek a szótagfalak. Szakadék a lábunk helyén, megannyi verem a világ homlokán. Beleöntenek a testünk. Rézharangnak, csendnek. Hallgatásnak, kettétört karjaink vonalán. Nem hajlik a horizont. Mindenhol kénes bánat, csak bennünk, bennünk ez a más. Megragasztasz a lapockámnál. Madár leszek, válladra hajtom a testem. Tollnyugalom a nyakszirt, puha az ismeretlen. Félhetnék tőled, hiszen ha te nem leszel, akkor én is veled pusztulok. Árnyékaink összeforrnak, játszanak a házfalon. Zubog, zubog a víz. Mosom az utat a szemed körül, ujjaimmal tömöm az ujjaid közti réseket. Ugyanúgy ülünk a régi ágyon. Rozsdás rugó, kicsi lakás. Ezer éve vagy tegnap óta. Mindegy is, a röntgenképünk ugyanaz. Változatlan változás.

Bíró József

14BŐL7

idegbeteggé – fenýtett kisgyermekként

megszoktam a megszokhatatlant

:nincsnincsnincsnincsnincsmenekvés

utcára – *kitett* kamaszként

tudatosult bennem véglegesen

: immár' senki(k)re sem számíthatok

későn – érő fiatal felnőttként

értettem meg *igazán*

:", nincsen apám , se anyám ”

negyvenedik tavaszom környékén

döbrent belém a fájdalmas ráeszmélés

:barátaimsemoly' számomasakamintazteladdigvélelmeztem

az ötödik – **X** – et is odahagyván

kellett lenyelnem fojtogató könnyeimet

:vanleányomsincsmár –voltagecsupán

betöltvén

hatvanadik életesztendőmet

:esettleamahúszfilléres

:valójában

-(tulajdon kép pen) -

:nemislétezem

Bárdos József

KISPRÓZÁK

Ámoré a győzelem

Még nem is hajnalodott, amikor a báróné óvatosan kicsusszant az ágyból. Meztelen teste megborzongott a hidegtől. Az este megrakott kandallóban már alig volt parázs. Könnyű léptekkel a háló melletti kamarához sietett. Csupasz talpa nem ütött zajt a vastagon beszőnyegezett padlón. Keze már a kilincsen volt, amikor visszanézett. A férfi édesdeden aludt, fekete fürtjei ziláltan sötétlettek elő a feldúlt párnák közül. A bárónét most szinte anyai érzések futották el ez iránt a sokat próbált fiatal poéta iránt. Ettől kissé zavarba jött: az éjjel egészen másféle érzések vezették. Egy pillanatig még állt, aztán határozott kézzel lenyomta a kilincset.

Még be se lépett a kis szobácskába, szobalánya már ugrott is elé. Suttogott:

– Már forraltattam vizet. Egy frissítő fürdő?

A báróné bólított. Magára kerítette az odanyújtott törökmintás selyemköntöst, és letelepedett a kis empire taburettre, amely még egy éves sem volt. Egyenesen Párizsból hozatta az ura, a házassági évfordulójukra, azokkal a gyönyörű, szabadon omló, fűző nélkül viselhető, pasztellszín ruhákkal együtt, amelyek közül az egyik most a hálószoza padlóján hever valahol, mert az éjjel nemigen foglalkozott azzal, hogy hová hullik, csak az volt a fontos, hogy minél gyorsabban hulljon le róla.

Három nőcseléd gyorsan és csendben feltöltötte a nagy, fából készült fürdődézsát, amely a szoba sarkában állt. Amikor újra kettesben maradtak, a báróné ledobta magáról a selyemköntöst, és szobalánya segítségével beleereszkedett a kellemesen meleg vízbe. Közben hálát adott Istennek, hogy ilyen szerencséje van az urával, aki annyira megértő, annyira türelmes vele. Különben aligha hordhatná a legújabb párizsi divat szerinti ruhákat, aligha frizérozkodhatna így, hollandi kontyot viselve, miközben a társasági hölgyek még ódivatú hajjal és rémesnél rémesebb kalapokkal díszelnek. És aligha adózhatna ilyen gyakran ennek a Magyarországon igen különösnek számító szenvedélyének, a gyakori fürdőzésnek.

Pedig egyáltalán nem így indult ez a dolog. Amikor megtudta, hogy a nemrég megözvegyült báró őt nézte ki új feleségének, először egészen kétségbe esett. És nemcsak azért, mert azokban a francia regényekben, amelyeket akkoriban az anyja meghozatott magának, és titokban (úgy, hogy az apja meg ne tudja), megengedte, hogy ő is azokon gyakorolja a franciatudását, szóval azokban a francia regényekben, amelyeket így lopva olvasott, a hősnők általában kétségbe estek. Vagy azért, mert hozzá akarták őket kényszeríteni valakihez, akit nem szerettek, vagy, és ezt még borzalmasabbnak írták le ezek a könyvek, mert nem engedték, hogy hozzámenjenek ahhoz, akit szerettek. Talán a nem elég alapos franciatudása tette, de némi zavar keletkezett benne mindennek hatására. Legfőképpen persze az zavarta, hogy már majdnem tizennyolc éves, és

még seholy az a nagy, megismételhetetlen és mindent elsöprő szerelem, ami miatt majd később kétségbe fog esni. És vasárnaponként, amikor szüleinek elkocsiztak a falu templomába, a néma imádságba mindig belecsempészte azt is, hogy add Uram, Istenem, hogy én is kétségbe eshessek a szerelemtől.

De vagy nem jól imádkozott, vagy, mert odafönt mégiscsak jobban tudják, mire is van szüksége egy fiatal lánynak, a nagy szerelem elmaradt.

Ma már persze másként látja a dolgokat, de akkor még tizennyolc sem volt egészen, jóformán még gyermek, napjai a francia- és németleckék, a klavír és a hárfa között oszlottak meg. Akkor két napig sírt, siratta magát meg az álmait, úgy érezte, mindennek vége azzal, hogy egy ilyen vénecske emberhez kötik hozzá az ő fiatalságát. Hiszen a báró már akkor közel járt a hatvanhoz.

– Tudod, Julis, hogy két napig egyfolytában zokogtam? Amikor atyám közölte, hogy a báró megkérte a kezemet, és ő igent mondott – tette hozzá, mert rájött, szobalánya nem tudhatja, merre is kalandoztak a gondolatai.

Ötvennyolc év? Szinte felfoghatatlan volt a számára, hiszen az apja még épp csak elmúlt ötven.

Az édesanyja aztán mégis, lassan megbarátkoztatta ezzel a házassággal. Nem, nem erőszakolta, még rá se beszélt. Nem emlegette, hogy milyen jó dolga lesz, nem hozta fel, hogy afféle parasztnemesből egyszerre bárónévá lehet. Csak úgy vette a dolgot, mint ami természetes, és egyébként is már régen el van döntve. És a sürgető tennivalókkal foglalta le magát, az urát, őt, de még a házi cselédekét is. Hogy hol legyen az esketés? Náluk, a falusi templomban, vagy inkább Kaposváron, a Nagyboldogasszony székesegyházban. Ami mégiscsak rangosabb, meg aztán közelebb is esik a vőlegény birtokához. Hogy milyen legyen a menyasszonyi ruha? Kivel varrassák, honnan hozassák, hisz mégiscsak az egyetlen lányuk esküvője lesz, no meg a báró miatt is ki kell tenniük magukért. Hogy rendben van-e a kelengye? Hogy kit visz, mit visz ő el magával, abba az új, ismeretlen otthonba?

Tenni és kigondolni való ilyen aztán annyi volt, hogy a végére se érhettek, és már el is telt a félesztendő jegyesség.

Közben négyszer-ötször ha látta a jövődöbelijét. Mikor fölment a diétára Budára, aztán mikor hazafelé tartott (mert az őszt, a telet otthon töltötte). A karácsonyi ünnepre is megjelent, eltöltött egy estét az ő falusi kúriájukban. Az éjféle misére is elment velük, de reggel már kelt is útra: a téli nagy vadászat ideje volt, mint most, és a vadászat a báró legfőbb szenvedélye volt már akkor is, azóta is. Ezért is kell most igyekeznie: holnap megint ragyognia kell a társaság előtt. Jóvátehető hiba volna egy vadászatot elrontani valamivel.

Persze ezt akkor még nem tudta. A szülei sem, úgyhogy a lelküket kitették, hogy a lányuk vőlegényének kedvébe járjanak. Napokig tartottak az előkészületek, a főzés-sütés-takarítás, előkerültek a ritkán használatos ezüstneműk, a nagy ünnepekre tartogatott textiliák, a muranói üvegtálak, a német porcelánok. Őt magát is úgy öltöztették, babusgatták arra az alkalomra, úgy mutogatták a bárónak, mint valami különlegesen értékes vásári portékát. Az nem igaz, hogy bánta volna: az egész olyan volt, mint valami nappali álom. Afféle féléber, félrívült állapotban élte végig azt a fél évet, míg eljött az esküvő napja.

Négy üveges batáron indult el a család Kaposvár felé, ezeket a báró küldte értük, cselédekkel, kíséző huszárokkal, kocsióra ültetett cigányzenészekkel együtt. Külön kocsin hozták utánuk a holmikat, a kelengyét, miegymást. Az út felénél találkoztak össze a báróval, aki maga is hintóban, huszároktól kísérve jött eléjük. Innentől aztán alig is haladtak, minden faluban eléjük tódult köszönteni a népet, vagy legalább is megbámulni őket. Aztán az esketés Kaposváron, az újabb utazás,

most már a báró kastélyába, ahol újabb vége-hossza nincs ünneplések fogadták őket, este nagy lakoma, tűzijáték, táncmultság. Ha nem is volt akkora felhajtás, mint tavaly júliusban, Széchenyi beiktatásakor, de neki így is világ csudája. Tényleg olyan, mint egy álom.

S nem is ébredt föl belőle talán csak a nászéjszakája reggelén. Vagy talán még akkor sem egészen, hiszen utána is még napokig tartottak a multságok a báró birtokán. Aztán ott volt a csodálatos kastély, amely valamikor végvárként szolgált a török időkben, s csak alig félszázada vett barátságosabb, lakályosabb kinézetet, mellette a hatalmas őspark, amely egészen a kanyargó Compos-patak partjáiáig ért. Ott volt az ismerkedés a cselédséggel, az istállóban most már órá is várakozó csodálatos hátaslovakkal, egyszóval mindazzal, ami az ő egészen új, egészen más aszszonyéletének lett a része. A régiből alig maradt valami: leginkább még a szobalánya emlékeztette az elveszett lánykorára. Nem is tudja, mi lenne vele nélküle.

Mintha csak megérezte volna, mire gondol a másik, a szobalánynak, aki éppen asszonya hátát mosogatta, lapogatta, dörzsölgette, megállt a keze egy pillanatra.

– Pedig hát nem olyan rossz dolog itt bárónénak lenni – mondta meggyőződéssel.

– Igazad van, de hát mit láttam én előtte a világból? Egy kis vidéki, nemesi kúriában nőttem fel, nem tudtam semmit. Legföljebb a német nyelvtant. Meg a francia etikettet. Majd' tíz éve, hogy a báró felesége vagyok, de azóta összesen egyszer sírtam úgy, egész lelkemből, mint a lánykéréskor: amikor letettem *Fanni hagyományait*. De akkor sem is csak őt sirattam. A megkönnyebbülés szakadt föl bennem. Mert csak akkor értettem meg, milyen szerencsés vagyok, hogy engem elkerült a korai szerelem. De meg jobb embert, mint az uram, nem is kívánhattam volna.

Azért az elején nem volt olyan könnyű, gondolta a báróné. Az ura mintha megfiatalodott volna. Huszonöt év után újra összeült az országgyűlés, minden tele volt lelkesedéssel, bizakodással. A báró meg abban is nagyon reménykedett, hogy most majd születik gyermeke, ha már az első házasságában nem sikerült. Nagy vágya volt ez az urának. Ő meg is értette. De aztán eltelt egy év, kettő, meghalt Lipót, a békeszerető diplomata-király, és ami utána jött, letörte a lelkesedést. Errefelé szalmaláng. minden nagy felbuzdulás. És nekik is tudomásul kellett venniük, hogy az Úr valamiért mégsem áldja meg őket azzal az ajándékkal. Úgy látszik, a bárói ág végleg megszakad. Még most is fáj valahol belül, ha erre gondol. De hát életet csak az Úr adhat, az ő akarata ellenére semmi sem történhet ezen a világon. Ezt a Csokonait is, nyilván, ő küldte neki. Ki tudja, talán kárpótlásként azért a soha meg nem talált nagy szerelemért, vagy a soha meg nem született gyermekért. Vagy csak öngazolást keres, amiért most, életében először, hűlen volt az urához?

– Az már igaz, hogy nagy szerencse ilyen embert találni, mint a báró – mondta a szobalány.

– Bizony – hagyta helyben a báróné. – A tenyerén hordoz, lesi a kívánságaimat, engedi, éljek a kedvem s természetem szerint. És olyan keveset kér cserébe: házi békét, meg hogy tündököljek mellette, de úgy, hogy a barátai meg az ellenségei egyként irigykedjenek rá miattam. Úgyhogy még kora reggel ki kell csempészni innen a poétát. A legjobb, ha el is felejtí rögtön, hogy valaha is járt erre.

– Úgy lesz – mondta a szobalány, miközben az odakészített edényből még egy kis forró vizet öntött a dézsába. – Hát azért az sem is volt véletlen – folytatta az előző gondolatot –, hogy Fes-tetich gróf éppen ide szállt be néhány napra, amikor Somogyon volt átutazóban. A szépség híre messzire elhallatszik.

A báróné kiemelte kezét a vízből, figyelte, ahogy a felszálló pára cseppjei rátelepednek a finom, keskeny keze fejére.

– Látod, ez is milyen nagyszerű. Hogy Festetich gróf, országos hírű kezdeményezője és támogatója a hazai művelődésnek, akit egyformán tisztel mindenki, aki ebben az országban valamit tenni, előre vinni, mozdítani akar, hogy Festetich gróf az uramat becsüli annyira, hogy tiszteletét tegye nála, ha erre jár. Hogy a szépség vonzaná? Azt beszélük, gyönyörű a felesége, az a Sallér Judit. S nem is sokkal idősebb nálam. De meg úgy hírlik, a grófot jobban vonzza egy-egy új könyv, egy-egy sikerült gazdasági megoldás, vagy éppen az új, fenékpusztai ménese, mint az asszonyok tekintete. Alig is hiszem, hogy a gróf miattam tett volna ekkora kerülőt. Hanem inkább hogy az uramat is beszerezze a csurgói iskola támogatói közé.

Ez a csurgói iskola előző este is terítéken volt, amikor a poéta-vendég új verséből szavalt elő némely strófákat. A báróné kicsit póriásnak érezte ugyan, de néhány sorát mégse tudta felejtetni.

Dudva lenne a dudvák
közt az ananász,
kanász marad, akinek
a nevelője kanász.

Nem lehetett nem figyelni rá, pedig olyan sovány, olyan elesett volt, ahogy ott az asztal végén ágált. Az urak meg nógatták, hogy csak mutasson még. Hallani akartak valamit abból a Dorotytyából, aminek a híre szertejár egy ideje Somogyban. Azt beszélük, hogy maga Festetich akarja kiadatni.

– Ezt a poétát is előbb a gróf ajánlotta a figyelmünkbe – szólalt meg újra a báróné. – Azt mondta, hogy nagy sérelmek és nagy csalódások után lábadozik a környéken. Hogy valami kis bátorításra, vigaszra volna szüksége. Akkor hívta meg az uram először. Még márciusban.

Már akkor megakadt a szeme ezen a lányos arcú, rajongó tekintetű fiatalemberen. S észrevette, hogy azok a nagy, dióbarna szemek is gyakran függtek őrajta. Volt akkor, tavasszal is egy veszélyes pillanat, amikor egyik ebéd előtt, a parkban véletlen összeakadtak. A poéta nagyon heves volt, ő kicsit meg is rémült tőle, de szerencsére épp csöngettek az ebédhez.

Azóta nem látta. Most azzal kezdte, hogy egy levelet csempészett a kezébe. Egy neki címzett verset. Ugyanaz a meggondolatlan heveség szólt a versből, mint a szerzőjéből akkor, ott, a parkban:

Ah, remélni tán nem szégyen,
ah, tán erre rámegegyek,
hogy Josepha enyim légyen,
s én Josepháé legyek.

– Tudod Julis - fordult a báróné újra szobalányához, aki kétoldalt előrenyúlva most asszonya feszesen előre álló melleit kezdte masszírozni –, nagyon jól látja a Festetich gróf, hogy milyen ember ez a poéta. Azt mondta róla, hogy igen nagy tehetség, pedig jóformán még siheder. De mindig bajba keveredik, mert nagyon rakoncátlan egy ember.

– Az ágyban is rakoncátlan volt? – kérdezte nevetve a szobalány.

Az asszony fölemelte, és a tarkóján, a kontya mögött fogta össze a két kezét, hogy szabad utat engedjen a szobalány munkálkodásának. Ahogy félig hátrafordult, és a hátán megcsillant a gyermák fénye, épp olyan tüneményes látványt nyújtott, mint egy Ingres-festmény.

– Tán beszámolást vársz tőlem? – nevette el magát ő is – Annyit mindenesetre mondhatok, hogy a költészetben sokkal járatosabb, mint a szerelem mesterségében volt.

– Volt? – kérdezte a szobalány, és tovább haladt lefelé a báróné testén.

Nem volna illendő, hogy többet eláruljunk a két nő titkos beszélgetéséből. De talán mindenél beszédesebb a barokkos hálószoza baldachinos ágyában alvó fiatal poéta egy kéziratban terjedő strófája:

Asszonyoknak sokat nem kell
huncutkodnia:
hiszen úgyis Ámor semper
vincit omnia.

Régen elzengtek Sappho napjai

A téli nap kemény fényeket vetett a havas aszfaltra. A költő lassan lépegetett, bárki azt gondolhatta volna róla, hogy nemrég jött valahonnan vidékről és még nem vette fel Pest, a nagyváros rohanó tempóját. Pedig hát hol van már az a vidék? Szekszárdot elveszítette, Baja, Fogaras, Szeged sosem volt az övé. Ha elvonulhatna valami hegyre, mint egy középkori remete, valami békés menedékbe, ahol nem érné el ez a zajos, barbár sürgölődés. Az jó volna. Igen. Mert látja már, Pest sem lesz az ő városa, megmarad most már örökre hontalannak, magányos farkasnak ebben az őrjöngő farkascsoordákkal teli világban.

Hazafelé tartott. Végig a Baross utcán, aztán majd jobbra, Szentkirály utca, Reviczky utca. Ráért, nem volt miért sietnie. Otthon nem várta semmi. Talán Lőrinc. Ha otthon van egyáltalán. Ha az a lakás otthon egyáltalán.

Talán mégis jobb lett volna az anyjára hallgatni. Befuthatna szép megyei karriert. Mint majd az öccse. És elkerülte volna azt a sok kínt, amit az ide-oda hányattatás, a soha meg nem elégedés, az örök magány okozott. Odahaza nem érte volna olyan felkészületlenül semmi, mint itt Pesten ez a zavaros forradalom. Micsoda tévedés volt azt hinni, hogy az ember megmaradhat embernek, megmaradhat költőnek, a klasszikusok rajongójának ebben a világban. Ahol mindenki a saját örületei alapján ítél, ahol mindenki átgázol a másikon, ha az érdeke éppen úgy kívánja.

Adynak persze ez is sikerült. Neki nem kellett szembenéznie sem a vörös uralommal, sem a fehérrel. Ő megkapta a bűvös öl melegét, a nagyot, a mélyet, az asszonyit. És learatta a naiv szűz fehér szerelmét, és annak minden szépségét is. Hogy aztán itt hagyja letörten, árván, jövőtlen. Tudott jókor lelépni a színről. Megtehetette: mindent elért, mindent megkapott. Hírt, dicsőséget, elismerést. Úgy tisztelegtek előtte már életében, mint egy király előtt. Igaz, talán tényleg király volt. De lám, a királyok sem élnek örökké.

Szegény Bertuka, szegény trónja fosztott özvegy királyné! Tőle remélt volna megváltást az az asszony? Amikor már nem tudja áttörni saját magányának a falát sem? Benne látta volna a megmentőjét? És őt, a férfit ugyan ki fogja megmenteni? Néhány éve talán még képes lett volna elhíttetni magát, hogy ki tud törni, de a bűvös kör azóta végleg bezárult.

Milyen szerencse, hogy megtalálta Márffy az a nő. Márffy érdekes ember. Érdekes művész. Olyan itáliai kékjei vannak, akár a mennybolt. Amilyenek csak Dante világa fölött lebegnek. Talán meg tudja adni Bertukának az örökkévalóságot. Ahogy ő sohasem lett volna rá képes.

Az ő élete régen eldöntött. Talán amikor nem ment fel Katinkához.

Pedig már a találkozás csoda volt. Mintha annyi év után Szekszárd, az ifjúság utána nyúlt volna. Éppen Budáról gyalogolt hazafelé. Tavasz volt, március, a Kaffka Margit-féle vasárnap délutánok egyike után. Istenem, Margit asszony is hova lett! Mintha ennek a rettenetes háborúnak nem lett volna elég a sok halott ott a fronton, aratott egyet a spanyolnáthával a békés városokban is.

De ez még sokkal az előtt volt. Azon a vasárnapon ismerős hang szól utána.

– Maga az, Misike?

Misikének senki nem szólította évek óta. Az anyja hívta így valamikor, meg az a kislány a szomszédból. Szegény! Rajta próbálta ki magát, mert már akkor tanárnak készült. Neki olvasta, tanítgatta előbb a Flóri könyve kis versikéit, aztán a nagy fölfedezést, Arany Jánost. A balladákat, a Toldit, a Buda halálát. Meg a saját kusza verseit később. Akkor már gimnazista volt, Pécsen élt, csak a vakációra utazott haza a régi házba, a nagymamához. Közben a kislány is észrevétlen kinőtt a gyermekégből. Az a hat-hét év, ami köztük volt, egyre kevesebbnek érződött. De a kapcsolatuk mindvégig a régi maradt. Milyen természetesnek vette, ami, ma már tudja, valódi ajándék volt: egy lassan nővé érő leány, aki figyelemmel, sőt valóságos áhítattal hallgatta kamaszosan öntelt beszámolóit, túrte változékony hangulatait.

– Nem hittem volna, hogy valaha még találkozunk – mondta a lány.

Akkor már a körúton, egy kis körúti kávéházban ültek, a lány tejszínhabos kávéit ivott, mazsolás kaláccsal. A mazsolákat rendre kiszedegette a tésztából, és miután megszemlélte, nagy gyönyörűséggel külön eszegette meg. Olyan békés, olyan idilli volt minden, mintha az a tíz év, mióta nem találkoztak, nem is létezett volna. Akkor még állt az idő. Egy felfoghatatlan, ezeréves

birodalom, egy felfoghatatlan, vénségesen vén király, egy örökkévalónak tűnő ifjúság. Hogy aztán minden belezuhanjon a háború feneketlen sötétjébe, és egyre gyorsuló tempóban hulljon, hulljon azóta is lefelé.

– Olvastam a verset – mondta a lány, és újabb korty kakaót engedett a mazsolák után. – Mit gondol, otthon tudják, hogy nekem írta?

Katinka. Kis Kató. Szeme kék, mint a tó. Igen, játszott már otthon is a nevével.

Csillog a fák mögött a tó.

Haljunk meg együtt, kis Kató.

Meghalni együtt. Micsoda kamaszos nagyozolás. Meghalni a szerelemben? Azt inkább. Menynyit álmódzott róla. Hányszor elképzelte, amint falja azokat a csipkeblúz alatt szerényen meghúzódo melleket! Igaz, ezt csak azután, hogy ott, Fogarason belekóstolt annak a másiknak a szerelmébe. Akinek már a neve is Erósz szolgálója volt: Emike (sohasem Emma). Mikor egy éjjel, a szerelmi hév csillapodtával elmagyarázta neki, hogy a nevét akár az emik, emlő szóval is kapcsolatba lehet hozni, az megengedte, hogy mindjárt gyakorlati próbát is tegyen. Emike sincs már. Ő is lelépett a színről, még csak el sem búcsúzott tőle. Nem volt olyan szép, mint Katinka, olyan fiatal se, de valóság volt, ölelő és ölelhető valóság.

– Tudja, már két éve egy vénségesen vén nénikénél lakom, anyám távoli rokona. Mikor befejeztem az Erzsébet nőiskolát, nem tudtam, mihez is kezdhetnék magammal. Persze elmehettem volna valami Isten háta mögötti faluba tanítónőnek. De megszerettem Pestet. És a ferencvárosi postahivatalban állást kínáltak. Így hát maradtam.

A lány beszélt, beszélt, ő meg csak ült, hallgatott. Annyi minden ostobasággal volt tele a feje akkoriban. Ma tudja már, hogy Katinkának azon a vasárnap délutánon nyitva volt a szíve. Akkor talán még Szekszárd is visszaszerezhető lett volna.

– Mindig tudtam, hogy igazi költő lesz magából. Annyira más volt, mint a többiek. És, ugye nem nevet ki? Azt játszottam, hogy én leszek a szerelme, a múzsája, a mindene! – A lány elpirult, abbahagyta az evést is, hátradőlt a széken. – Butaság. Elmúlt – mondta aztán.

Ő próbálta meggyőzni, hogy épp ellenkezőleg, ez a találkozás nem lehet véletlen. A sors akaratára, hogy így legyen. Istenem, mit össze nem hordott. És milyen büszke volt magára, amikor a lány, látszólag az unszolásnak engedve, beleegyezett, hogy újra találkozzanak. Sőt, megengedte, hogy a következő vasárnap fölmenjen hozzá.

– Tudja, vasárnap délután a néni mindig elmegy a Gerbeaud-ba. Ott találkozik olyan hozzá hasonló, fogatlan nénikékkal. Mignont esznek, nyáron fagyaltot is. Eltrécselnek két-három órát. Néha többet.

Hazáig kísérte a lányt, aki egész úton csak beszélt, beszélt. De ahogy a kapu elé értek, hirtelen elhallgatott. Elővette a nagykapu kulcsát, kinyitotta a kaput, aztán csak állt, mint aki nem tudja, mit is tegyen. És ő is hallgatott. Nem tudta levenni a szemét a széles karimájú kalap alatt feltűzött éjfekete hajról, azokról a kék szemekről, a fitos kis orrocskáról, amelyen az első tavaszi napsugár hatására már megjelent egy-két apró kis szeplőfolt. Hogyan is mondhatta volna el, hogy menyire megdöbbenett ez a találkozás. Hogy mennyire szeretné megölelni, szeretné megízlelni azokat a duzzadó ajkakat. Próbálta elképzelné, milyen is volna kiszedegetni a tüket ebből a hajból, milyen is volna, ha lehullana a lányról a csipkeblúz, a hosszú, sottis gyapjúszoknya. Váratlanul az a régi kép nyomakodott elő:

Hogy bomlanak, hogy hullanak
a fésűk és gyűrűs csatok,
ha büszkén a tükör előtt
bontod villanyos hajzatod ...

Kályhában fellobog a láng,
falon az óra elakad,
ha büszkén a tükör előtt
kibontod élő derekad.

De az más volt. Az elmúlt, buja, forró, téli éjszakák kísértetét most legyőzte ez a vidám, váratlan, tiszta kis délután.

Még szerencse, hogy az üzletek zárva voltak a ház földszintjén. Csak a kirakati bábu szemlélte őket közömbösen. Mit is gondoltak volna az emberek róluk, ahogy ott álltak a koraeste időtlenségében, egy fortyogó város kellős közepén.

– Jövő vasárnap. Négy után. Ha tiszta a levegő, nyitva lesz az ablakom. Látja, ott fenn, a harmadikon, jobb felé. Akkor csöngessen fel nyugodtan – mondta aztán a lány. Hirtelen megszorította a kezét, az apró ujjak belesimultak nyitott tenyerébe. Aztán, egy pillanat, már be is szaladt, és a kapu hangos kattanással csukódott be mögötte.

Micsoda hét jött! A diákjai is érezhettek valamit, mert mintha csendesebbek lettek volna a szokásosnál. Vagy csak ő volt türelmesebb, kevésbé idegesítette a zajuk, a nemtudásuk? Régen volt. Majd tíz éve már.

Hogy nézett rá, milyen alázattal hallgatta mindig az a lány. De jó is volna ma valaki, akárki, aki úgy tudna felnézni rá. Azóta pedig tényleg költő lett, híres, kinyomtatják a verseit. A Nyugatnál is számon tartják. Igaz, megjárta a poklokat, ostoba detektívek alázhatták meg, de mégis, Lőrinc egyenesen mesternek szólítja. Persze ismeri a fajtáját. Az Ady-félék közül való, még ha a tehetsége a nyomába se ér a királynak. Az ilyenek úgy vesznek el mindent, amire szükségük van, amit csak megkívánnak, olyan anyag természetességgel, mintha minden kijárna nekik. Ezt a Tanner Ilonkát is, aki pedig nem Lőrinchez, hanem hozzá jött föl a verseivel, hogy magába bolondította. De ugyanilyen hanyagul dobják is el, ami már nem kell nekik. Tudja jól, mire számíthat ettől az ifjú titántól. Hálára semmiképpen.

Istenem, ha ő is ilyen lett volna húsz és harminc között! Valami elemi vadság, valami barbár bátorság kellett volna hozzá. Amilyenel Desiré ott merte hagyni az egyetemet, a beporosodott professzorokat, és újságírónak állt. Míg ő csak sodródott céltalan, Bajára, Szegedre, Fogarasra. S mire a Holnapot összehozták, a többiek mind ismert nevek lettek. Csak az ő versei porosodtak az íróasztalon a dolgozatfüzetek mellett. Adyra meg igazán nincs oka haragudni. Ha nem áll az antológia mellé, talán a kiadásig se jutnak el vele.

Ki tudja, nem lett volna-e jobb? Élni a declinációk és a preparációk világában, lenni vidéki tanárnak, aki hétvégeken latin költőket, s némi passzióból talán olaszokat is fordítgat magának, hogy megmelegedjenek albérteti szobája hidegében elgémberedett ujjai.

A Szentkirály utcához ért, de mielőtt befordult a sarkon, még egyszer a szemébe villant a budai hegyek felé ereszkedő kései nap hideg fénye. Erről újra eszébe jutott az a vasárnap délután. Az a második, amikor elindult, hogy mégis megszerezze, mégis megtalálja azt, amiről azt hitte, hogy már sohasem lehet az övé. Akkor is ilyen lassan lépegetett, mintha csak szándékosan késleltetné a pillanatot, amikor szembe kell néznie az ifjúságával. De akármilyen lassan ment, végül csak odaért

a házhoz, ahol Katinka lakott. Egy darabig ténfergett a másik oldalon, aztán megállt, fölnézett a harmadik emeletre. Az ablak tárva-nyitva.

Zavarba jött. Mit keres ő itt ennek a lánynak az ablaka alatt? Egyáltalán: mit akar tőle? Elvenni az ifúságát? Az ártatlanságát? És mit adhat érte cserébe? És ami még rosszabb, mi marad neki magának holnapra, holnaputánra, ha most elveszi, amit odakínálnak. Gyerünk, biztatta magát, nem túl nagy meggyőződéssel.

Már éppen indult volna, amikor az első emeleten kinyílt az erkélyajtó. A háziúr lakása lehetett, erkélye a ház középpontjában állt. Egy sereg ünneplőbe öltözött férfi és nő lépett ki rajta. Betöltötték az erkélyt. Nevetgéltek, zajongtak. Ő meg úgy érezte, egyenesen őt akarják meglesni. Az ő titkát akarják elrabolni. Nem tudta, mit tegyen. Átmenni és becsöngetni most mindenestre lehetetlennek látszott. Mit gondolnának róla ezek az emberek? És Katinkáról.

Csak ekkor fogta fel, hogy a lány mi mindent kockáztat miatta. Miatta vagy érte, mindegy. Megdöbönt. Hogy is fogadhatta el ezt a meghívást? Hogy is képzelhette, hogy átgázolhat erkölcsön, szokáson? Évtizednyi tanársággal a háta mögött belekeveredni egy ilyen kétes szituációba? Egy ilyen zavaros viszonyba? Így akarja Szekszárdot visszakapni? Szekszárdot, ahol hetven év után is, mint afféle bűnös költői túlkapást, számon tartják, hogy Petőfi megcsókolta Sass Erzsikét? Akinek hetven évig kellett ezt az emléket magán viselni és elviselni?

Négy-öt éves lehetett. Ők éppen vendégségbe siettek valahová, emlékszik, kézen fogva ment az anyjával, amikor véletlen a Zöldkút téren, igaz akkor már Garay térnek hívták, de még mindig a régi nevén emlegették, összetalálkoztak azzal az ősz hajú, kissé hajlott hátú nénikével. Most is látja maga előtt, amint apró léptekkel haladt a főtéri cukrászda irányába. Ahogy kissé eltávolodott tőlük, az édesanyja lehajolt hozzá, és odasúgta:

– Jól nézd meg azt a nénit! Ő az, akit megcsókolt az a nagy költő, a Petőfi Sándor.

Akkor nem is értette először, hogy vajon mi tetszhetett Petőfi Sándornak ebben a vénségesen vén néniben.

Ó, gyermeki együgyűség! Szekszárd nem felejt, és nem bocsát meg soha semmit.

De talán nem is akarja, hogy Szekszárd őt visszafogadja. Elszakadt onnan, mert el akart szakadni, mert nem akart megmaradni porosnak, provinciálisnak, múltba temetkezőnek. Mert más akart lenni, mert meg akarta találni saját magát, a saját útját. Még ha ennek a magány volna is az ára.

Még egyszer fölpillantott a neki üzenő kitárt ablakra, aztán összehúzta magán a felöltőt, és határozott, gyors léptekkel elindult haza, hogy soha többé azután ne keresse föl azt a környéket.

Katinka. A drága, kedves kis Kató. Vajon mi lehet vele? Hazatért a szülővárosába? Vagy itt maradt Pesten? Bizonyára talált magának valakit azóta. Vagy megmaradt ferencvárosi postáskisasszonynak? Mindegy is. Az ő számára örökre az marad, az a friss öröm, az a kézszerítés ott a kapu előtt.

Most más világ van. Kegyetlenre fordult az idő. Mi lesz ebből? Mi tartja majd össze őket Ady nélkül, Margit asszony nélkül. Hatvany is Bécsben. Nemcsak Desiré szülővárosa elérhetetlen, nemcsak Bertuka otthona, ő is elveszített mindent: Szekszárdot, reményt, jövőt.

De a művészet él. A művészetnek élnie kell. És ő sem adja meg magát. Meg fogja mutatni, hogy van élet Szekszárdon kívül! Emelt fővel fog visszamenni oda. És nem egyedül. Nem magányosan. Be fogja bizonyítani, hogy van, aki ma is felnéz rá, aki odaáldozná érte az életét.

Hazaért, kinyitotta a lakás ajtaját. Feltette a fogásra a kalapját, felakasztotta a felöltőjét. A kulcsörgésre válaszul odabentről Lőrinc szól ki:

– Maga az, mester?

– Én vagyok – felelte, majd jókedvűen, mert éppen ebben a pillanatban érte a megvilágosító gondolat, hozzátette: – Elveszem feleségül Tanner Ilonkát.

Vajna Ádám

EGY DÉLELŐTT A KIRÁLYAL ÉN VOLTAM AZ ELSŐ

A király minden reggel felkel
megsüti a kis rántottáját
csapvizet iszik mellé
és amikor jó az idő
kimegy sétálni a palota körül

szemügyre veszi a Napisten
áldásában éppen részesülő lankákat
(jó ötlet volt a dombra építkezni)

hallgatja ahogy a szélről zizzenő ágak
közt megbúvó madarak csiripelnek
(imádja ezt a csöndet)

átintetet szomszédjainak
(persze csak úgy megszokásból)

beletapiskol a fáról lehullott levelekbe
(pedig még nincs is őszi)

elbandukol a halott királyné sírjához is
(nem mintha sírna ott valaha)

délre visszatér a palotába
(be kellene vetni az ágyat)
szellőztet egyet
beindítja a mosógépet
(ki kellene vasalni a múltkorit)
benyomja a rádiót
(szóljon valami a háttérben)
összesöprögeti az asztal alatt
összegyűlt kenyérmorzsákat
összeszedi a reggeliző asztalt
elmosogatja a koronáját

és megköszöni az együttműködést
a felsőbb hatalmak isteneinek

te leszel az első mondtad
én üvegből ittam a bort és bólogattam
valami olcsó száraz volt
a te kedvenced
magasan ülhattunk
emlékszem lógattuk a lábunk

te leszel az első mondtad megint
ránéztem az egyik csillagra
és az megmozdult
repülő mondtam
ne hülyéskedj mondtad
és elvetted az üveget
a hajad fehérnek tűnt
tényleg én leszek az első kérdeztem

te leszel az első mosolyogtál
menj le és szedj gyümölcsöt mondtad

Szil Ágnes

SZAMÁRTESTVÉR

Nem mondhattam el neki, hogy az utolsó három kilométeren a lelkem nem tartózkodott a testemben, csak futottam mellette némán, mint egy hű kutya, hogyha ez van elvárva tőlem, ez a hűség meg ez a futás. A csupasz ágak belekarmoltak az ég homokjába, mint a csirkék lábai, a januári koradélután úgy pengett a világban, mint az acél. Futottunk, egyazon ütemre, én, mint egy hidegvérű ló, hiányolva mindent, ami egy idillikus világban békességet jelent és harmóniát, ő meg kapkodta fel a lábait: futószárra vágott spanyol paripa.

A fordítónál elhúz mellőlem: most már nem fogja vissza magát, hirtelen sötét szárnyak emelik meg, azt mondja, majd otthon találkozunk. Sokáig látom még: kicsinnyé váló pont, ahogy a páraburok befogadja.

Aki fut, az valamiért vagy valami elől teszi, nálam ez utóbbi tapasztalható, naivitásomban azt képzelem, hogy elmenekülhetek, még annak képtelenségét ismerve is, hogy történetesen magam elől futok. A tudóm teleszívta magát oxigénnel, akaratom ellenére, fájdalmasan nyilallott bele a fagyos köd, a szemembe a cirka száz méter, ameddig el lehetett látni. Most belém löhetnének, gondolom, ahogy elhagyom a betonút nyújtotta biztonságot, de aztán pár lépés után rájövök, hogy ilyenkor nincsenek kinn a vadászok: kora reggel jönnek mészárolni vagy napszálltakor, sokszor láttam már a kopott, méregzöld kocsit, oldalán himbálva a fácán- és nyúltetemeket, ahogy szuszogva felkaptat a hídra, fortyogó gyomrában emberekkel és a fegyverekkel. Ha most otthon lennék, zilálja a tudóm, guzorognék egy terebélyes fotelban, az utcára néző ablak mellett, kezemben egy pohár borral vagy rosszabb esetben forró kakaóval, a kakaón tejszínhabbal, a tetején meg fahéjpemetekkel. Így ábrándozik a kisémmizett test, ahogy megismétli ezredjére is ugyanazokat a modulátokat, és ebben az sem nyomasztja, hogy sosem ivott ilyen tejszínbóbitás kakaót, túhegynyi fahéjszemekkel. De Szamártestvér jó szolgál, elviszi a lelkem akárhová, még azt sem igényli, hogy folyton benne legyek. Elég néha felbukkanni benne, érezni a sürgetést, a kihívást, a jóleső drillt, amikor átesem már a holtponton, és valószínűleg akármeddig el tudnék futni, akár egy spártai.

A két híd között csaknem félúton esek össze, a gátak közé szorított folyó árterében, közletről szemlélhetem a dérepte fűszálakat. Látom a felfelé moccanó eget, a vándorló habot az ég poharán.

A szemem nyitva felejttem, mint amikor az ember megcsúszik a meder iszapjában, komótosan és hangtalanul szállong a szennyes, mocskos vízű mélybe, anélkül, hogy útján változtathatna.

Sem a karomat, sem a lábamat nem bírom mozdítani. Két árva levél ragadt még fenn fölöttem, a csemetefán, ez is csoda: figyelem az Isten rezgéseit. Tizennégy perc múlva meglát majd a két rokonszenves öreglány, akik ortopéd cipőben és túrabottal indultak neki a távnak. A gát lejtője túl meredeknek bizonyul nekik, így aztán körbe kell menniük, hogy megnézzék, ki hever itt a színes sportruhában. Ismernek már: derűs napokon néha kijönnek, végigfecserézik a távot, integetnek meg mosolyognak. Ma fénytelen minden, Lalagéék mégis kinn vannak, itt csivitelnek. Mobil persze nincs a hátszáokban, de a majdnem forró tea jólesik a termosz tetejéből, cseppet sem jó érzés negyedórát heverni a fagyos földön. Lalagé leveszi a kabátját, hogy a vállamra támaszkodva arra kínozzam át magam, amíg ő segítséget hív, azon fekdjek, de visszautasítom, annak biztos tudatában, hogy a csonttörés mellett tüdőgyulladásom is lesz, a törések mellé a láthatatlan marketingcsapat hozzácsapja ezt a bónuszt. Lalagé menjen csak a kabátjában, nem szükséges felesleges áldozatokat vállalnia.

Nem szükséges beszélni, nem szükséges mindent kimondani, szorítom össze a számat, háromszor tagad meg amaz minden éjjel, mielőtt megszólalna a kakas, a másik szerelme nevét suttogetja, amikor álmodik, az életem szerelme; az ép kezemmel tapogatom majd megduzzadt bokám, amely ezennel felmondta a szolgálatot. Az apró darab, ami a medencecsontomról levált, egy fémszegeccsel visszatér majd a helyére, egy valamikori jövőben; kávé is kapok, az öblös fotelba hozzák; tőlem egy méterre, az ablakon túl, tavaszi madárorgiában itt mosolyog Lalagé, hátán a zsák, kezében a bot, csak nem tudok felállni, és kinyitni neki az ablakot. Száni való tézstaképén szétdagad a jóságos mosoly, ahogy fájdalmas arcomat figyeli. Az ellenfényben színes árnyék húz el mellette, hallottam az éjjel, kinek a nevét suttogetta; madárszárny emeli, kényes, spanyol lovak száguldanak vele.

Orcsik Roland

NYAKLÁNC

Zajos rikoltás törte meg
a jégbe fagyott utcát.
Fönről hasított
a nyers madárhang.
Leguggoltam hozzád,
krú, krú, utánoztam
a V-alakban
sereglő darvakat az égen.
Aki élen haladt,
hamar elfáradt,
átadta helyét a társnak,
e szövetség fonta egybe a rajt.
Rám dőlve figyelted

a légi nomádokat:
közösen egy hatalmas,
kitárt szárnyú óslényt
formáztak.
Lassan vonult
a pulzáló jelenés.
A darvakból
apró gyöngyszemeket
rajzoltál pici ujjaddal
a levegőbe.
Óvatosan megfogtam,
s nyakadba kötöttem
a tollas ékszert.

Benedek Miklós

TESTÜNK IS TÖRJÖN

télen sem gyújtunk tüzet
csak fekszünk a fagyban
hagyjuk hogy a dér ellepje
homlokunk miközben
csendben
egy méterre egymástól alszunk
szuszogunk már csak megszokásból
és egymásra sem pillantunk
várjuk a reggelt amiben nem hiszünk
csendben lélegzünk azt is halljuk
ahogy a jégvirág megfagy az üvegen
ezt adom neked csokorba szedem álmomban
és hófehér kezedbe adom
tovább lélegzünk egymásra sem nézünk
csak képzeletben érintem az arcod
ami a hóval már-már eggyé vált
és az idő is megfagyott a kakukkos órában
szobánk egyetlen díszében
a paplan ropogása sem ébreszt fel
amikor kint megvirrad és mi továbbra is csak fekszünk
zúzmara keletkezett a vízcsapon
és mi is lassan megfagyunk
hogy testünk is törjön
mint ahogy a kapocs amely összeköt
míg alszunk de ébren megszűnik

ARANYHALAIM

megkértél rá
és nem tudtam nemet mondani
így hát lábad elé szórtam
minden rejtegetett gondolatomat
miközben úgy éreztem
aranyhalaimat ezzel halálraítéltem
elárultan
magatehetetlenül vergődtek a kövezeten
arra gondoltam
kineveted reménytelen mocorgásukat
rájuk taposol
de meglepő módon a farkuknál fogva
egyenként felemelted
és a rózsaszín műanyag lavórba tetted őket
a csapból vizet engedted rájuk
és bevitted a hálószobádba
én pedig már nem vártam meg
hogy onnan vissza gyere
halaimra gondolva elfutottam
és a folyópartra siettem
ahol már vártak rám
barátaim az a néhány hajléktalan
a szentjánosbogarak fényében
és a nedves fövényen ülve
reggelig énekeltünk

aranyhalaim pedig közben halkán lubickoltak
szobád sötétjében

Antal Zsuzsanna

HÁROM

Karculatok papírrepülőn

EGY

ígyésígycsakaritmustfejtsdmeg

beszélgetünk.

a 35 és az 52 év. együtt épp amennyi. a telefon némileg torzít a hangon. az ablakon keresztül már messziről látni, mentőautó közelít a falut a várossal összekötő úton. a 35 év vas széken ül. az 52 év hangja mélyre fut odabent. kint sziréna, a vonalon történetek, az ablaküvegen egy odatapadt homlok. a mentős az iskola elé fordul. öt óra.

nem élek. létezem.
nem tanulom. emlékezem.
nem félek. engedem.
jelen voltam. vagyok. leszek.

Ha éhes vagyok, eszem.
Szerelmes vagyok, szeretkezem.
Útelágazásban kérdezek.
Sötétben fényt keresek.
Hajnalban ébredek, éjjel álmodom,
reggel öltözöm, a nappal változom.
Lelkem folyója, ha árad, áradjon,
Ha apad, apadjon rendesen.
Kiáltanom, ha kell, nagy levegőt veszek,
Ha hagynom kell, hagyom, engedem,
Ha várnom kell, várok,
Ha nincs időm, megyek.
Amikor akarok, akkor teszek.
Amikor nem akarok, nem teszek.
Amiben hiszek, azt hiszem,
Ahova indultam oda érkezem.
- Miért nem lehet az egyszerű, épp így, épp ilyen?
Egyszerűen csak az, ami.
Minden az, ami.

Teli mérővel

a vállára kötözött bárányt lehajította
fejét hamuval sűrűn megszórta
korsóját színültig töltve az út szélén megállt
és hagyta, hogy az istenek összecsapjanak a feje felett.
„Elnyered vagy elveszíted, rajtad áll.”
Port és vért köhögött, végül odébbállt.

HAKKOR.

Ha tehetném, szétzúznám az időt, szilánkjain ugrálnék, mint a gyerek,
vérző talpam észre se venném, zoknit húznék, lábamra cipőt.
Akkor nem nézném a semmit, gyermekeink arcát két kezem közt tartva
lábamról lerúgnék minden cipőt, a kötést kitekerve, a gézt sárkányt reptetve
eregetném és csak feleselnék a szélbe bele.

ÉS

megállt a hold az égen.
egy ideje nem mozdul.
se íve, se felhője. hangja is csak a vadászgépnek.
most te jössz.

KETTŐ

ígyésígyésegyrejobban

Mert megbocsátottad előre.
Elhiszem Neked Uram.
A hetedik elsősülött harmadnapon már nem számolja a csillagokat.
Nem oltja le, nem gyújtja fel a lámpát, nem jár körbe.
Megáll. És halkán, csendben, először csak magában, aztán körbe-körbejárva hallhatón, egyre jobban, már nem motyogja, de mondja, mondja, mert kell, mert muszáj, mert nem lehet másképp, csak ígyésígy, és most és itt, hogy elég.
Akkor körbenéz. Oldalra hajtja fejét, lassan mozdít a vállán. Mozog. Lassan emeli karját. Mozdul. Lép. Elindul.
És látták, mondták, állítják többen, tán igaz is. Mosolygott.
Hallom ma is. Nevet.
Nevetett.
És a hegyek visszhangoznak egy nevet.

Mert, ahogy a napok haladnak és egyre csendesebb a nélküled,
úgy érsz valamiképp egyre közelebb és közelebb.

átfagyott a térdem. emberek nevetnek. a híd alatt víz bugyog. szeretek.
a hullámok pötytyöket ringatnak. mindig új, sosem más, mint ami az.
a jelzőfény pirosan kandikál. 17-ig számolt vízbe fúlt bójaláb. halad
egy motoros részegen, egy halász kurva anyáz, aztán én, magam. magad.
meg a víz. a híd alatt.
a cipő csúszik, fenekem alatt a kabát átázik.

RITMUS

a közvetítői palánk falairól éles üvöltés csapódik vissza, a kommentátor saját hangjától fúródik székébe, fülére visszarántja a félrecsúszott fülest, aztán vesz egy mély lélegzetet és fojtva folytatja tovább, szinte préseli a hangot izgatottan, az utolsó mondatsor első hangjait tán a mellette ülő se hallja, az utolsó 20 méter szívdobbanását csak a lélek adja vissza, és a ritmus, az inak, a mozdulat, és a futó nem gondol már a kávé illatára, nem, semmire se ottan, nem hallja az üvöltő tömeget, súly nélküli lesz, talpa ütemesen dobban, de már emelkedik benne a minden. a nap kisüt, a nézőtéren valakinek elered az orra vére, a kommentátor hangját keresi, sietve elnézést kér a hallgatóságtól, és aztán csend lesz. a felvétel lassított, a futó a földre rogy a célszalaggal metszve mellkasát és nem gondol, nem érez, nincs abban semmi, se jó, se rossz, se mindenki, se senki, és a futó maga sem, csak a kommentátor üvölt újra (hangját honnan vette vissza, ki tudja), mire a futó feltolja testét, fejét emeli, úgy tesz, mintha látna, mintha hallana valamit, és a dolgok rendben a maguk medrében haladnak megint, a kommentátor hangját halljuk: megcsinálta! aztán az aréna kiürül újra.

mi lesz most tovább
ha eddig sem volt sehogy
ha ami nincs az úgy
csendben eloldalgott
a balra meg a jobbra
a néző a pont
pont hogy ennyi voltam
ami volt itthagzott.

ÉS

a holdnak most van udvara az égen.
meg árnyéka a körötte ívben semmittevő felhőkön.
és bennem, mint rák a sejtben, terjeszkedik a nyugalom,
mint olaj a víz és a levegő között.

HÁROM

HÁROMÁRNYÉK

árnyéket vet isten arca
árnyéket arat isten arca.
Bábel folyói mellett ültünk és sírtunk,
árnyékban ver isten arcra.
a Sionra emlékeztünk.
árnyékból Isten arca vet fényt.
ágyék.kötő.
leleplezés.
„leleplezi, amit elrejt a sötétség, s napvilágra hozza a halál árnyékait.” Jób 12,22

Talicska

1. és újra. és akkor is. ha kérdés. és akkor is. ha játék. és akkor. mert újra. sarokban talicska.

A szárny viaszos borítású. A szél belekap, a test ráhagyatkozik. Siklik. Templomtorony, erdő, rét. Aztán megáll. Hegyek közt lebeg. Egy gyerek ül az égre nyúló fűben ott lent a réten. Kézfejét szemeihez szorítja. Autók sorakoznak nyári menetrendben nyugat felé, keletnek ritkulón. Egy sötét színű autón gyakran törik meg a fény, göröngyök dobálják faluról falura. Utasai így mérik az utat.

Hagyd jönni.
Hagyd elmenni.
Hagyd
Jönni
Elmenni
Elmenni hagyd
Hagyd el
Menni hagyd
Hadd!
Jönni menni
Eljönni
Hagyd el menni jönni
Elhagyni hagyd
HagydHagyd Eljönni elmenni elhagyni hagyni hagyd hagydhagyd hogy.

A gyermek hangokat hall. Este van és újra reggel. A gyermeket nagyra nőtt gazcsomók takarják, ujjai együtt nőnek arcával és a fákkal. A madár hangtalan köröz a gyermek fölött, végül egy hajtásnyira tőle, leszáll. A kikopott fűben a rétet keretező fák kupacba fútt levelei közt totyog egyre közelebb a gyermekhez. A gyermek mellé telepszik. Vár.

2. és így és így. és csak a ritmust fejtsd meg és egy és kettő és egy

Hegynyi kiáltást hoz a szél. Csendet ígértek nekünk. Jót. Érdemet. Erre telefon érkezik. Hogy bedőlt a fal. Másnap újabb hívás. Kötélre lógatta magát egy barát. És a hegy még mindig visszhangozza a nevet és egy és kettő és

Sarokban vagyok. *nézd felülről.* Kívül vagyok. *nézd innét. felőlem.* A zsinór elfogyott. *helyén ott vagy te.* Nincs helyettesem. *megyek.* Szeretekígylenniahogyvagyok. hazudsz. Szeretemaztakivagyok. hazudsz. Szeretlek. hazudsz. Mondomamondókámésújrasarokbaállítotttaligavagyokmagamvagyokhazudsz.

Nézd felülről. *fúj a szél.* Nézd kívülről, felőlem, innét. *a zsinór a vakolatból kibukott.* És egyszer jól bebaszunk. *most végre igazad van. így lesz. Így lesz. hazudsz.*

3. mert szavaid szívemben szép helyükre

Isten - nem úgy, mint Péter geróf ki feddő ujját elő-előhúzván -, de anélkül. Ujjatlanul mutatta meg: navigálni necesse est. Isteni vallomás. A szó. Mint selymes búzatáblán a szél, úgy siklik szívemben szép helyére, soronként igazítva a gondolat és szó nászát, míg beleszelődül a hegyekbe mind

4. esnek a fiúk. Kavicsokat rugdálnak, míg én

ilyenkor mit kell tenni?
kérdőjel.
jesszus!
vagy basszus?
ciklusba rendezem magam.
és akkor már csak egy kérdőjel marad.
de az bazi nagy.
jesszus.
vagy basszus?
nagy.
kibaszott nagy.

5. kitágult pupillákkal meredek előre kezemben az ég egy leszakadt darabjával.

Boldogságom égi, töretlen Bánatom földi, végtelen És ez is én vagyok Elszabadult szavaimon túl Isten. Veled. És isten a napban. És minden áldott. És minden istenverte nap elmondom újra, és ismét és megint. Aztán megfogja a vállam a sötétség, és beránt az éjbe. A test emelkedik, süllyed, a képek forognak. Megállíthatatlanul. A hegyek meg vajúdnak, az egér a visszacsapódott fém alatt. És itt megdermedtek bennem a szavak.

6. Mert a mindenség megfér egy kéznyújtásban.

És szelíden ölembe fészkel az este, úgy foglal teret, ahogy csak a sötétség tud magába fogadni.

És e kivettetett nap, az időből kivétel ugyan, de az időtlenségben ott áll ő szép közepén, épp oly szilárdul, mint mondataim közepén a rím hiánya. És csend van. Várj meg kérlek, akárhová is érek. Mert van még a szívemnek egy darabja, ami nem szakadt meg. És most hullott darabra. A jó, hogy jöttél, egy gondolat. És jó, hogy összeszedem magam a szélből, a búzatábla érintéséből. És úgy ülök itt, mint halott fölött a reménykedő. Megdermedt szavakkal kitáblázva. Pedig csak csendet akart, ahogy a gyermek, aki este a babaház szobáiba fekteti babáit. Szépen, sorban. Ki ül, ki fekszik, egyik keze fent, másiké csorbán hátra rándul. Szeme mindnek nyitva. Merednek a megadott irányba. A játék szent és a mozdulatlanság mögötti életet csak a gyermek látja. Aztán rájuk kapcsolja a villanyt. Újra csend és éj van.

7. Jó lesz. Jól lesz, elhiszem. És mire hazaérsz, áttetsző lesz minden, mint a hajnal.

Mennyit zuhan az, aki két métert esik? Ki hazudik a menetrendszerinti járatra felszállva reggel és újabb reggel megint? Ki hallgat ott, ahol te egy másik én vagyok? Sétálnak a havasok. A hegyek gyomra köhint, a göröngyök simulnak az autó kerekei alatt.

A falu felől földművesek közelítenek: Itt vagyunk! A madár a gyermek oldala mellé szökken. Aztán újra csend. A gyermek bal kézfeje viaszosan csillan a fényben. Lassan feláll, jobbával lesöpri a fenekére tapadt leveleket, és biztos léptekkel elindul az egy oldalról lámpasorral szegélyezett utca felé. A magasból kitért szárny vet árnyékot a földre. Az árnyékból kitért karral lendületet vesz a gyermek, karját lóbálja, megiramodik, lábainál csak hangját viszi a szél sebesebben a rét felé, a fákon át ki az útra. És ott megáll. A visszhang egy sötét színű autóból csapódik. Itt vagyunk. És megjöttünk végre.

A hópelyhek felfelé hullanak

Sándor cár szentpétervári ágyasa szemhéját magasra emelve húzta lábait bársony szoknyája súlyos rétegei alá. Szépek a fények – mormolta aztán maga elé, miközben a ritmusra, a súlyra, és az emelkedés könnyedségére gondolt újra meg újra. A szavak, idővel, mind előkerülnek. Csak úgy – tette hozzá fennhangon. Mert egyszer csak kimondva kell lenniük. És mélázó mozdulattal simított végig az ölében heverő házi macska gerincén. Az felnézett a nőre, hátraszegve, megnyújtotta nyakát és megvárta, míg a nő észreveszi az óhajt. Aztán, a méla mozdulat is odaért. Akkor összegömbölyödve a szoknya redői közé horpasztotta testét, elaludt. -Kék égig emeltél. Ott úszom a sasokkal. - a hang nem a cáré volt. Egy szerelmes férfi beszélt a sorokból kifelé.

Óh! A Cárévis? Kivégeztetné a Seregek Urát, ha Szentpéterváron a hó felfelé hullana! Sztanyka. Tudod, itten a hó szabadsága épp az, hogy lefelé esik.

Mert a dolgok ismerik a maguk rendjét.
Mert a dolgok jól vannak elrendezve.

ÉS

mozdulatlan maradt ma a minden.
a hold egyértelmű,
felhő nem környékezi, csillag nincs a közelében,
félíg telt, félíg láthatatlan, bátran tűnik el.

„ELŐBB SZÜLETETT ÉS TOVÁBB ÉLT, MINT CSEHSZLOVÁKIA...”

prágai beszélgetés Tomáš Mazallal
B. H. születésének centenáriumán

Tomáš Mazal (1956, Prága) nem egészen ismeretlen Magyarországon: többször is járt már Budapesten, a Bohémia-fesztiválok „hrabalógusaként”, és megjelent csehül és magyarul is egy monográfiája Bohumil Hrabalról. (Magyarországon Bohumil Hrabal zajos magánya címmel, Sziget Könyvkiadó Bt., Bp., 2003). Az autodidakta Mazal a hetvenes évek második felétől szamizdatokban publikált, és több amatőr filmfelvételt készített a cseh underground neves alakjairól. 1987 és 1997 között „Hrabal élet- és irodalomóráira” járt, leginkább az Arany Tigris sörözőbe, ahol ma is a „poszthrabal asztaltársaság” állandó tagja. Jelenleg alkalmi költő, író, esszéista, szerkesztő, fotográfus és Hrabal hagyatékának egyik fő gondozója.

A csehek semmit sem tudnak igazán komolyan venni, és ebből származik minden nagyságuk és kicsinységük. Hrabal születésének 100. évfordulója alkalmából kerestem meg Mazal urat, akivel végül mindenféleképp beszélgettünk: Közép-Európáról, Csehszlovákiáról, az Európai Unióról és persze főleg Hrabalról, aki mindig is „csehszlovák” írónak vallotta magát.

- Kezdjük kicsit máshonnan: kiheverték már a csehek az ország szétválásának traumáját?

- Így utólag azt hiszem, jobban járt mindkét fél a válással: igaz, hogy akkoriban a szlovákok akarták inkább, és mi, csehek, sokáig ragaszkodtunk a masaryki ideákhoz, ám végül helyesnek bizonyult a döntés. Nem mindegy ugyanis, milyen alapon egyesítgetünk. Engem például ez az egész uniós ügy kicsit a csehszlovák időkre emlékeztet, legalábbis első látásra: néhány idealista kitalálta ezt a sajátos államalakulatot, még csak azt sem mondhatjuk, hogy rosszul működött, bár a két nép együttélésének kétségkívül megvoltak a furcsaságai. Aztán az egész szinte egy csapásra felbomlott, és ezt is túléltük: ami engem arra figyelmeztet, hogy a lényeg nem a külső formákban van. A masaryki Csehszlovákia vagy a mai Európai Unió elsősorban politikai jellegű alakulatként jött létre, a hrabali 'csehszlovakizmus' alapja viszont elsősorban érzelmi jellegű volt.

- Létezik-e „Közép-Európa”, és ha igen, lehet-e szerves része az egységesülő Európának?

- Az a vidék, ahol élünk, csehek és magyarok, időtlen idők óta Közép-Európa térségébe tartozik, és ezen semmit sem változtatnak a történelem vagy a napi politika eseményei, az egyes államok megszűnése vagy átalakulása, határainak ide-oda tologatása, esetleges eltörlése: Közép-Európa mindig is különálló geográfiai területként marad az egységesnek nevezett Európa része. Vegyük csak Bohumil Hrabal életét: előbb született és tovább élt, mint az ország, amelyben élete javát tölthette, anélkül hogy emigrált volna. Az Osztrák-Magyar Monarchia polgáraként született Morvaföldön, a Cseh- és Morvaországnak nevezett, az európai politika szempontjából stratégiai jelentőségű és ebből kifolyólag hányatott sorsú „ország-ikerpár” önálló spirituális hagyományokkal rendelkező részében. Bohumil Hrabal – népével együtt – megélt néhány drámai, forradalmi változást és fordulatot, a terület határai is megváltoztak. A Monarchia szétesése után, az első Csehszlovák Köztársaság (1918-1939) virágkorában nőtt fel, a második világháború idején mint vasutas és forgalmista dolgozott abban az országban, amelyet a német megszállók

„Cseh-Morva Protektorátus”-nak hívták. 1945-ben fiatalemberként végigélte a szovjet hadsereg általi felszabadítást és Csehszlovákia újrászületését, hogy azután 1948 februárjától megtapasztalja a negyvenkét esztendeig tartó erkölcsi és szellemi hanyatlást, a szovjet és cseh kommunisták által uralt elnyomó rendszert. Ezen ugyan enyhített valamelyest a Prágai Tavasz szabadsága, ám a Varsói Szerződés csapatainak 1968. augusztusi bevonulása után újabb kemény éveket hozott a huszáki „normalizáció” 1970-től kezdődő időszaka. A demokratikus Csehszlovákia újbóli – 1989 utáni – megszervezését, majd az államalakulat szétesését és az önálló Cseh Köztársaság létrejöttét már öregemberként élte meg.

- *A hrabali életút számunkra is sok mindent elárul. Ön közép-európaiként közelíti meg a kérdést. Mintha ez a fogalom, ez a bizonyos közép-európaiság ott lenne minden elmélkedésben, a gyakorlat azonban egészen mást mutat.*

- Igen, ez így van, de lehet, hogy ez is hozzá tartozik a közép-európaisághoz. Itt valahogyan sohasem az Egész volt a fontos, hanem a részek, a lényeg itt maga az ember az idő forгатagában, az ember, aki képes vagy nem képes megmaradni ugyanannak. Aki a zűrzavarok közepette is tudja saját sorsát élni, vagy beleveszik a külső változások követhetlenségébe. A lényeg tehát a mindenkori középpont megőrzése, a „gyöngy a mélyben”, amely minden pillanatban, mindenkiben ott van, csupán a felszínre kell hozni. És talán az sem véletlen, hogy Európának mi vagyunk a középpontja... Mindebből jól látszik, hogy „csehnek lenni” elválaszthatatlan a „közép-európainak lenni” különös érzésétől, és ezen aligha változtat bármiféle „európai egyesült államok”. A határok fokozatos megszűnése, mármint földrajzi értelemben, természetesen örvendetes volt: de ma már látjuk, hogy nem a legjobb forгатókönyv érvényesült, és szó sincsen például a közép-európai térség államainak közeledéséről, tényleges összefogásáról. Nem tudtunk túllépni kicsinyes gyűlölködéseinken vagy felesleges büszkeségeinken, sőt ahogy elnézem, Önöknél, magyaroknál még az országon belül is mindenféle szakadások jelei mutatkoznak már régóta.

- *Na, ezt most hagyjuk inkább, beszéljünk továbbra is Csehországról, Prágáról, Hrabalról!*

- Csehország és ezen belül Prága mindig rendkívüli térségnek számított, ha úgy tetszik, egyfajta misztikus vidéknek. Gondoljunk csak Lőw rabbira és az ő Gólemére, II. Rudolfra és az alkimistákra, vagy az állandóan Prága utcáit járó Franz Kafkára, netán az örök bohém Jaroslav Hašekre. De ugyanígy sajátos közép-európai (és cseh) sors Václav Havelé, aki ellenzékiből lett elnökké, Bohumil Hrabalé, aki jogi doktorként kezdett, állandóan a kocsmákat járta és a XX. század egyik legnagyobb írójává vált. Ilyen sorsok csak különleges térségben élhetők. Manapság túl sok körülöttünk a látszólagos esemény, változás, az információs társadalom korának köszönhetően. Mindez azonban egy idő után gyanússá válik, és a kavargó (pontosabban mesterségesen felkavart) felszín alatt könnyen tetten érhető az állandóság. Nem csupán a civil szférában, a kiskocsmák világában, hanem magában az össznépi „svejkelésben” is. Tudom, a cseheket gyávának tartják, és ha a lengyelekhez vagy magyarokhoz mérjük őket, valóban azok is: mi sohasem lennénk képesek egy 1956-ra. Ugyanakkor ez a gyávaság szerintem mégsem alantas vagy gerinctelen, sőt: sok mindent köszönhetünk neki, ez az óvatosság és önirónia adja a mi erőnket, ha úgy tetszik, merészségünket. Különös paradoxon, ugye? A cseheknek sohasem volt problémájuk az identitással, az Európához tartozással, vagy akár önmaguk elhelyezésével a folyamatosan alakuló Európátérképen: a már-már zavaró öniróniának köszönhetően minden korszakváltást úgy élnek meg, hogy azonnal keresgélni kezdik a svejkelés lehetőségeit. Itt minden korszak, legyen az kapitalizmus vagy kommunizmus, amolyan jó is meg rossz is: sohasem lelkesedünk valamiért teljes szívünkben, de búskomorak sem leszünk. Elvégre az igazi szabadság, az emberi kapcsolatok és a gondolkodás szabadsága – leszámítva néhány véres diktatúra idejét – csakis rajtunk múlik. Az élet igenis művészet, ahogyan Hrabal is akként élte meg. Bármennyire is az ellenkezőjét próbálja sugallni a mai világ.

- *Kedves Mazal úr, a lényegre térve: meséljen nekünk Hrabalról, szabadon. Hogyan ismerkedtek meg?*

- Volt egy amolyan kis szamizdat-kiadónk, amely a rendszerváltást követően hivatalossá válhatott, és szerettünk volna megjelentetni egy kis kötetet Jana Krejcarová írásaiból. Elmentem hát 1990 elején Hrabal úr után a Tigrisbe, hogy nem írna-e hozzá valamilyen utószót, ismertetőt. Csak előző napon tudtam meg, hogy semmi ilyesmit nem vállal. Odamentem mégis, és valami csoda folytán azzal búcsúztunk el, hogy jöjjenek vissza egy hét múlva, addigra megírja. Éppen akkor utazott el Londonba, és amikor egy hét múlva megjelentem a kocsmajtóban, már messziről integetett felém, hát így valahogy kezdtünk el összeismerkedni. És az évek során ez odáig „fajult”, hogy nap mint nap hívtuk egymást, akkor is, ha nem volt rá különösebb okunk. Valójában csak a sors különös kegyével tudom megmagyarázni, hiszen később sokszor voltam szemtanúja annak, ahogyan sorra küldi el ide meg oda mindazokat, akik hasonló kéréssel keresték meg. Így utólag az az érzésem, hogy mivel nem volt gyermeke, engem amolyan fogadott fiaként kezel. Vagy unokajaként inkább... És éppen ez a bizalom az, ami miatt úgy érzem, hogy mint író, és mint embert egyaránt megismerhettem őt. Egy fiatalember és egy idős, magányos férfi szellemi viszonya volt ez, amely, és ezt most érzem csak igazán, mindmáig meghatározza az életemet. De természetesen nem ez a lényeg, hanem maga a tény, hogy hitt bennem, hogy megbíztunk egymásban... Azt természetesen nem állítom, hogy igazi barátok voltunk, már csak a korkülönbség miatt sem: az amúgy meglehetősen magányos Hrabalnak talán csak egyetlen igazi barátja volt, amolyan életre szóló, ez pedig Karel Marysko úr, a költő, a Nemzeti Színház csellistája.

- Akkor hát – milyen volt az öregedő Hrabal? Egy magányos, sörissza életművész „megkésített délutánja az Örökkévalóság küszöbén”?

- Egy ember életében szerintem az idős kor, az öregedés korszaka a legizgalmasabb – ahogyan abbahagyja a szerepjátszásokat, ahogyan fokozatosan leveti agyonhasznált maszkjait. A bölcsülés ideje ez. Hrabal maga is így gondolta, többször is beszélgettünk erről. A fizikai test elhasználódik, összemegy, a lélek pedig már félig másutt jár, már

az „Örökkévalóság küszöbén” üldögél, és jobb híján unatkozik. Ez a csaknem gyermeki védtelenség, ami megnyitja a lélek legbelsejét is, mert nincs már mit tovább rejtegetni. Nem mondom, hogy én voltam az, aki megtalálta Hrabalnál azokat a „gyöngyöket a mélyben”, de tény, hogy tudomást szereztem olyan dolgokról, amit másnak addig nem mondott el.

- Hrabal késői írásairól eltérőek a vélemények. Magyarországon például kifejezetten fokozatos hanyatlásról beszél az irodalmárok többsége, jó esetben egy öregember feledhető botlásaként emlegetik. Engem most az érdekelne, miben látja jelentőségüket Ön, aki születésüktől fogva ott bábáskodott mellettük? Milyenek voltak a megjelentetés körülményei, mennyire érdekelte még Hrabalt sorsuk és fogadtatásuk?

Kadlec úrral, a Hrabal-összes kiadójával dolgoztunk közösen ebben az időszakban. Bármilyen különös, Hrabalnak nagyon fontos volt, hogy valaki elolvassa írásait, azonnal véleményt mondva. Behozta a sörözőbe a legfrissebbet, odaadta, aztán megrendelte a sörét, mintha mi sem történt volna, ám titokban csak minket figyelt, a reakcióinkat. Aztán este felhívott, hogy még egy mondatot átírna benne, és hogy mit szólnék hozzá, ha kiegészítené ezzel és ezzel. Tehát gyorsan készülő, de mégis több szűrőn keresztülment kis művek ezek. A gépiratokat persze gondosan őrzöm, egyet sem adtam belőle oda soha senkinek. Tudja, az a hihetetlen érzés, hogy felhív vasárnap délután, írtam valamit, nem lenne-e ideje beleolvasni? És ez a gyorsaság aztán odáig fajult, hogy a Tigrissel szemben nyílt egy másolószalon, xerox-gépekkel, fűzővel, mindennel, úgyhogy én átírtam vasárnap éjjel a számítógépbe, aztán rögtön lemásolták és összefűzték, és már kész is volt a mű nyolc-tíz példányban! De volt egy szomorúbb oka is ennek az egésznek: egyszerűen nem volt kinek adnia az írásait. Nehezen járt, nem akart szerkesztőségekbe rohángálni, ahol az egészet átnézik, kijavítgatják, aztán fél év, mire az egészből lesz valami. Szegény már éppen eléggé megszenvedett a könyveivel, minden kiadásra évtizedeket kellett várnia, elege volt ebből. Most és azonnal, a lényeg úgyis benne van. Az elején még adtunk az esztétikai minőségre is, a formára, aztán már csak

Rukověť pábitelského učně

Jsem ctitel slunce v zahradních restauracích, piják luny
zrcadlící se ve vlhké dlažbě, kráčím zpříma a rovně,
zatímco moje manželka doma, ač střízlivá, dělá chybné výkony
a vrávorá, humorný výklad herakleitovské panta rei mi protéká
hrdlem a každá pohostinství na světě je skupina jelenů do
sebe zaháknutá parožími hovoru, velký nápis Memento mori
čišící z věcí a lidských osudů, to je důvod k napití sub
specie aeternitatis, olšanské hřbitovy, pankrácká věznice
a Bartolomějská ulice zrovna tak,
jsem proto dogmatik alergie ve stavu fluidním, theorie ráko-

Az önvilágámitó tanonc kalauza ... című Hrabal írás eredeti gépirata.

a megjelentetés volt a fontos. Maga Hrabal döntött így, de én tudom, hogy művész-lelke mennyit szenvedett, amikor látta a sebtében kiadott füzetkéket. Inkább szép grafikákat szeretett volna látni, csinos kis könyvecskéket, de a gyorsaság fontosabb volt. Ami a tartalmat illeti, természetesen egészen más jellegű írásokról van szó, amolyan szubjektív esemény-kommentárok ezek, egy idős ember és a világ viszonya egy zürzavaros időben. Szerintem nincs értelme összehasonlítani az addig megírt könyvekkel: Hrabal sem ugyanazzal a céllal írta őket. Ugyanakkor véleményem szerint sikerült ismét egyedülálló stílust teremtenie. Cseh nyelven is megjelentek Esterházy Péter politikai szösszenetei, esszéi, ha úgy tetszik – nos, Hrabal kései levélkéi valami ilyesmik, kevesebb aktuálpolitikával, több személyességgel.

- Végül még egy kérdés: tud-e valamit arról, miért, mikor hagyta abba végleg Hrabal úr az írást?

- Amikor egy délután kimentem hozzá Kerskó-

ba, ott ült írógépe mellett, egy darabig még ütögette, majd kitépte belőle a papírt, és a többivel együtt odaadta. Kissé meglepődtem, mert akkor már egy hónapja semmit sem írt. Végigolvastam, ő szokása szerint figyelt a szemem sarkából, aztán megkérdezte: „Jó lesz ez valamire? Milyen címet adna neki?” Az írás tetszett, egy darabig gondolkoztam, aztán azt mondtam neki: „Deliriumos videó”. Ő fölé írta, átadta, és azt mondta: „Ez volt az utolsó.” Az írás három nap múlva megjelent (magyarul is olvasható), és én még sokáig reménykedtem, hogy előveszi az írógépét. Amikor eltelt néhány hónap, és minden kérdésre elutasítóan reagált vagy úgy tett, mintha meg sem hallotta volna, még megpróbáltam egy diktafonnal. De ez nem működött, nem működhetett: ha elővettem, azonnal megzavarodott, ha pedig éppen egy remekbeszabott értekezést tartott a Tigrisben, hát nem volt merszem bekapcsolni. Így aztán valóban ez volt a legutolsó írása...

Bohumil Hrabal

ÖNÉLETRAJZ-TÖREDÉK

Židenicében születtem a Balbín utca 47. sz. alatt, aztán valamikor 1920 környékén elköltöztünk Nymburkba, de én minden szünidőben ezeket a temető felé vezető meredek utcácskákat jártam, a gimnázium első osztályát végül Brnóban végeztem, de megbuktam hat tantárgyból, így aztán a papa úgy döntött, bukdácsoljak inkább otthon, Nymburkban. Csakhogy én annyit javítottam, hogy a negyedik évben már csak négy tárgyból buktam, ami életem legnagyobb sikere volt. És továbbra is minden szünidőben Židenicébe utaztam, a szívem folyton odahúzott, abba a kis házikóba, amelynek az udvarra meg a kertre nézett a konyhája, a szobácskája pedig az utcára, és ez a szoba egy miniatúr kastély és egy kápolna keveréke volt. Itt minden szünidei reggelen a napnak és a katonáknak köszönhetően ébredtem, azután a plecnikárból megérkeztek a lisnyákok¹, mezítláb voltak, és a kútnál vették fel cipőiket, hogy azonnal tovább induljanak a brnoi gépgyárba vagy máshova, aztán este újra megjelentek ezek a lisnyákok hogy levegyék a kútnál a cipőjüket és megintcsak Hádyn keresztül eljussanak haza Lišeň falvacskájába. Minden dolgok mértéke a nagymama maradt számomra, aki üzemi munkásnő létere úgy tudott öltözni, mint Viktória királynő, aki az imádságos-könyvet is méltósággal vitte, aki csokrot kötött azokból a virágokból, amelyeket saját maga ültetett, és akinek még arra is volt ideje, hogy megkapálja a pityókát meg a fuszulykát a szőlősben. A nagypapa szabó volt a Heinrich Pisko cégnél és folyton füttyörészett és esténként sohasem volt otthon és a mamám azt mondta róla, hogy folyamatosan be volt csicscsentve kissé. Kiliánnak hívták, engem meg Židenicében Bohuš Kiliánnak neveztek. De a Kilián család eredetileg francia volt, ez a Kilián az austerlitz csata után maradt itt, amikor az egyik szépség olyan alaposan megvizsgálta a sérüléseit, hogy attól teherbe is esett, és ez a Kilián elvette őt. Nekem tehát Židenice és a gyermekkorom jelenti a mindenséget, mindent ott tanultam meg, gyermekként mindent magamba szívtam, úgyhogy hiába vagyok most az Elba-menti síkságon, továbbra is morva vagyok, aki megírta ugyan a Szigorúan ellenőrzött vonatokat, amely a csehországi Dobrovice és Kostomlaty állomások egyvelege, de ha annak idején nem költöztünk volna el, játszódhatna az egész Maloměřicén vagy Obřanyban is.

(Kocsis Péter fordítása)

¹ Lišeň Brno külvárosi része, és az ott lakókat nevezték „lišňáci”, azaz lisnyákiaknak. A Plecnikar pedig amolyan kiskert-negyed volt, ideiglenes házikókkal, Brno periferiáján, félig vadon, ahol gyógynövények is nőttek. Az itt lakók jártak nap mint nap Hádý falucskáján keresztül dolgozni Brnába.

Narodil jsem se v Židenicích na Balbínově ulici v čísle čtyřicet sedm, někdy v roce 1920 jsme se odstěhovali do Nymburka, ale já jsem každé prázdniny jezdil do té uličky stoupající ke hřbitovu, dokonce jsem primu gymnasia vystudoval v Brně, ale propadl jsem ze šesti předmětů a tak tatínek rozhodl, abych raději propadl doma, v Nymburce. Ale já jsem se polepšil natolik, že jsem propadl pouze ze čtyř předmětů v kvartě, což byl můj největší životní úspěch. A pořád jsem každé prázdniny jezdil do Židenic, neustále nemotáván krví tam nazpátek do domečku, s kuchyní na dvůr a do zahrádky a pokojíkem na ulici, pokojem, který byl kombinací miniaturního zámku a kapličky. Tedy jsem každé prázdninové ráno byl buzem sluncem a vojáky, potom z plecníkářů scházeli líšňáci, byli bosí, u pumpy se obuli a pak rovnou do první brněnské a jinam, navečer opět stoupali ti líšňáci obuti k pumpě a tam se vyzuli a zase přes Hády do své vesničky Líšně. Měrou věcí mi zůstala moje babička, tovární dělnice, které uměla se obléci jako královna Viktorie, a uměla nosit motlitební knížku a uměla uvít kytici květin, které si sama vypěstovala a ještě stačila okopat jalbóška a fazulku na svém vinohradě. Dědeček byl střihač u firmy Heinrich Pisko a neustále si pískal a nikdy večer nebyl doma a maminka o něm říkala že měl pořád maličkou drbku. Jmenoval se Klián a mně říkali v Židenicích Bohuš Kiliánů. Ti Kiliáni ale na počátku byli Francouzi, zůstali tady po bitvě u Slavkova, raněného ošetřovala jedna krásevice tak důkladně, že z toho otěhotněla a ten Kilián si ju vzal. Pro mne tedy Židenice a mé dětství je vším, všechno jsem se tam naučil, všechno jako dítě jsem do sebe vstřebal, takže i když jsem v Polabské rovině, pořád jsem Moravák, který sice napsal Ostře sledované Vlaky, kombinací dvou stanic Dobrovic a Kostomlat v Čechách, ale kdybych se byl neodstěhoval, mohlo se to všechno stát v Maloměřicích, nebo Obřanech.

České státní gymnasium v *Boni*.

Císlo katal. *30*.

Výroční vysvědčení.

Hrabal Bohumil

narozený dne *28. října 1914* v *Židnicích* na
náboženství *římskokatolického*, žák *první* třídy, nabývá
za školní rok *1925/26* tohoto vysvědčení:

Chování: *zákonně*.

Prospěch v jednotlivých předmětech:		Celkový výsledek
V náboženství	<i>dostatečný</i>	<i>Žák</i> <i>není</i> <i>způsobilý, aby postoupil</i> <i>do vyšší třídy.</i>
V jazyku československém	<i>nedostatečný</i>	
V jazyku latinském	<i>nedostatečný</i>	
V jazyku řeckém	~	
V jazyku německém	<i>nedostatečný</i>	
V dějepise	~	
V zeměpise	<i>nedostatečný</i>	
V matematice	<i>nedostatečný</i>	
V přírodopise	<i>nedostatečný</i>	
V chemii	~	
Ve fyzice	~	
Ve filosofické propedeutice	~	
V kreslení	<i>dostatečný</i>	
V psaní	<i>dostatečný</i>	
V tělocviku	<i>dobrý</i>	
V předmětech nepovinných:		

Počet zameškaných hodin učebních: *10*; z nich neomluveno: *0*.

Boni dne *26. října* 1926.

J. Valis, ředitel. *P. Bohd. Váhala*,
trídni.

STUPNICE ZNÁMEK.	Chování:	velmi dobrý	dobré	zákonně	nezákonně
	Prospěch:	velmi dobrý	dobry	dostatečný	nedostatečný

A két bizonyítvány, amelyről az Önéletrajzban is szó van. Magyarátzképpen: a „dostatečný” az elégségest, a „nedostatečný” az elégtelent jelenti. Az 1925-ös bizonyítványban, amint azt Hrabal is írja, utóbbiból összesen 6 szerepel. Az utolsó sor „dobry”, azaz jó minősítését testnevelésből

Státní reálka v Nymbce

Císlo katal. *9.*

Výroční vysvědčení.

Bohumil Hrabal

narozený dne *28. srpna 1914* v *Brně* v *zem. Moravskoslezské*
náboženství *řím. katol.*, žák *čestné* třídy, nabývá
za školní rok *1929/30* tohoto vysvědčení:
Chování: *dobře*

Prospěch v jednotlivých předmětech:		Celkový výsledek:
V náboženství	<i>dobry</i>	<i>Žák nein způsobilý, aby postoupil do vyšší třídy.</i>
V jazyku československém	<i>nedostatečný</i>	
V jazyku francouzském	<i>nedostatečný</i>	
V jazyku německém	<i>dostatečný</i>	
V dějepise	<i>dostatečný</i>	
V zeměpise	<i>dostatečný</i>	
V matematice	<i>dostatečný</i>	
V přírodopise		
V chemii	<i>dostatečný</i>	
Ve fyzice	<i>dostatečný</i>	
V rýsování-deskriptivní geometrii	<i>nedostatečný</i>	
Ve filosofické propedeutice		
V kreslení	<i>dostatečný</i>	
V psaní		
V tělocviku	<i>dostatečný</i>	
V předmětech nepovinných:	Ve zpěvu (<i>III.</i> odd.): <i>dobry</i>	

Počet zameškaných hodin učebných: *8*; z nich neomluveno: *4*

Nymbce dne *28. června 1930.*

Alois Ruthauer
režitel.

Rousek
řídící.

STUPNICE ZNÁMEK.	Chování:	<i>velmi důstojně</i>	<i>dobré</i>	zákonně	nezákonně
	Prospěch:	<i>velmi dobrý</i>	<i>dobry</i>	<i>dostatečný</i>	<i>nedostatečný</i>

Č. VIII d) 30/1929. Státní nakladatelství v Praze. — 971.

kapta ... 1929-re valóban sokat javított Hrabal: immár négy tantárgyból bukott csak meg, és két „jó” minősítés is szerepel: a felső sorban a „Vallásoktatás” (a legfelső sorban), valamint „Ének” (a legalsó sorban) tantárgyakból kapta ezeket.

Kocsis Péter

PILLANATOK AZ ÖRÖKKÉVALÓSÁGBÓL

avagy töprengések B. H. csehszlovák író születésnapjain

„Az alábbi írások végül is ugyanarról szólnak, de az eltelt 25 esztendő csaknem mindent átalakított: Hrabal meghalt, Csehszlovákia megszűnt létezni, a gesztenyefa elpusztult, Vaništa úr sem él már. Az egyetlen, ami mindvégig megmaradt, az a leírhatatlan vágyakozás valami után, amit olyankor érez az ember, ha egyszerre boldog és szomorú. Ilyenkor hiányzik valami, amit sohasem tudunk megnevezni, úgyhogy végül elmegyünk egy kocsmába és egy kórsóval többet iszunk a kellenél...”

1989

Csak csöndesen szabad sírni, csöndesen, mert vannak rajtam kívül sokan, akiknek jobban fáj mindez.

Csak csöndesen, nehogy Vladimír megsejtsen valamit a Világmindenségben, nehogy Egon Bondy fejéhez kapjon és egy „kurvafix” kiáltás kíséretében összeroskadjon Neruda utcai lakásában.

Csak csöndesen, hiszen a Mester hetvenöt éves, a többiek pedig már úgyis tudják. Leginkább Vanista úr, aki három esztendeje még oly csodálatos tizenkettes smíchovikat csapolt itt.

Csak csöndesen szabad siratni Isten báránykáit, akik közül most újra elmenekültek néhányan.

Első utam megint a Világ büféhez vezetett. Egy

sör, egy knédli, néhány messzire űző tekintet, mely errefelé minden turistának kijár, és amit csak nehezen lehet enyhíteni néhány cseh szóval. Azután irány a Hausmann-söröző, ahol Vanista úr löki majd asztalomra a túlcsonduló korsókat. Vidám séta a Rosenberg utcán, még két sarok, és előtűnik a „Bratrská ulice” jólismert kopottkék táblája. Öreg lámpaoszlopok, amelyekre még Boudník vetette fel lábát, hogy a ráomló fényben megkösse cipőfűzőjét, a sarki rendőrség, ahol Egon Bondy feje végigszánkázott a vasredőnyön, jobbfelé a távolban a Palmovka, még egy sarok, és...

...és semmi. Szégyenlősen előveszem a térképet, azt hittem, még ennyi év és sör után is biztosan tudom az utat ezen a környéken. Egy idős néni megáll előttem, kedves sajnálkozással kérdezi: „Centrum?” Hát persze. Egy turista, kezében térkép, amint kétségbeesetten nézi a letarolt, feltúrt városrészt. Alig tudom kinyögni: „Ne, ne... Pivnice U Hausmann...” A néni kíváncsi arca felragyog, és a romok mögé mutat: „Metro, metro!”

Csak nehezen értem meg válaszában igazi jelentését. Metró? Hogyhogy metró, miféle metró? És előreszaladok. Romok, daruk, bulldózerek. Megtorpanok, és némi tétovázás után a másik oldalról, a romokat megkerülve indulok Vanista úr sörözője felé. Leomlott falak, ablakkeretek, tégladarabok mindenfelé. Lehúnyom a szemem, kicsit szédülök, ez most nem csak a sok sör, mire megint látok valamit a világból, már a Palmovkánál vagyok.

Csak csöndesen szabad sírni, mert vannak rajtam kívül sokan, akiknek jobban fáj mindez.

Csak csöndesen, hiszen turista vagyok csupán, aki egy könyv alapján talált rá három éve ezekre a libeňi utcákra, ahol a három jóbarát élt, meg a kocsmára, ahol Vanista úr bikacsökkel támadt az éjnek idején sörért rimánkodó Bondyra. Egy turista csupán, aki fejébe vette, hogy éppen ezen a helyen fogja asztalhoz koccantani a remegő habkoronájú serrel telt korsót a Mester 75. születésnapjának tiszteletére. Soha szomorúbb születésnapot! Már csak egyetlen tudok biztosan: többé nem szálllok fel arra a metróra, amely Libeňbe visz, a metróra, amely felzabolta legkedvesebb prágai utcáimat.

Kurvafixdoprdele!

1994

Éppen öt év telt el azóta, közbejött egy gyöngéd forradalom, jelenleg éppen az átmeneti kapitalizmus terheit nyögi a Városok Anyja, az Arany Prága. De egykori ígéretemhez hű maradván az 1-es villamossal zötyögök Libeň felé, és a Palmovkánál leszállva arra gondolok, hogy amiképpen a kommunizmust, úgy majd ezt a réméséges kort is átvészelik a polgárok - amúgy csehesen...

Éppen öt év telt el azóta, és most újra itt vagyok - Hrabal úr 80. születésnapján. Elsétálunk a Gát utcáig, pontosabban annak hült helyéig, hiszen egy utca, amelynek egyik felét lebontották, aligha érdemli már nevét. Akkor hát elsétálunk... az Örökkévalóság Gátjáig.

Éppen öt év telt el azóta, bezárt már a Világ büfé is, mellettünk Metró-lejáratok és egy hatalmas buszpályaudvar, ahonnan Hrabal úr „mindennapi miséjére” indul Kerskóba, megetetni macskáit, akik még evilágon tartják.

Éppen öt év telt el azóta, hogy magányosan bolyongtam a romok között, és most itt ül egy padon öfelsége pincére, körülötte fotósok hada és úgy

50-60 ember, közöttük néhány magyar. Habzik az ingyen csapolt sör, aranyszínű, fekete vagy vörös, és amikor két korsó lehajtása után végre elő merem venni gépemet, úgy érzem, mintha egy védtelen, megfáradt öregemberbe kellene belelőnöm. S hogy miért nem esik össze holtan a számtalan találattól, azt csak később értettem meg.

Praha és Hrabal. Prahral. A szó jelentése „ős-Hrabal”, miként az Urquell, azaz Prazdroj ősforrásnak fordítható. Prahral, aki még mindig a Tigrisben vagy a Hynekéknél üldögél esténként, akinek még mindig élénk a szomja és a tekintete, aki egyszerre dühös és szelíd, zsarnok és alázatos, egyszóval igazi XX.századi barbár. Ott ül a padon, és az egyetlen, ami igazán más benne, mint azelőtt, az az örök szomorúság a szemében. Vajon mikor dőlhetett el végérvényesen, hogy az állandónak hitt huncut-bölcs mosoly helyébe a fájdalom költözik? Vladimír Boudník földi pályájának végeztével? Vagy a Gát utca 24. sz. ház lebontásakor? Esetleg... voltaképpen mind egy már. Lám, ő is csak legyint egyet és beint a fotósoknak, feláll és odamegy ahhoz az asztalhoz, amely az Örökkévalóság hült helyén áll megterítve. Úgy kutatja a szempárokat, úgy mered valahová, mintha

már egy másik dimenzióból nézne ránk – úgy, mint aki akaratán kívül lett halhatatlanná még életében, mint akit a Jóisten valamiért itt hagyott (Ittfelejtett? Akkor bizonyára jól meglesznek együtt odafent...) élő emlékezetként a szebb időkre, amelyek már csak könyvekben és fejünkben élnek...

Ezen a napon néhány jóbaráttal és ismerőssel Hrabal úr végigsétált saját életén, Nymburk, Kersko, Liben, az Örökkévalóság Gátja, ahol Vladimir emlékére egy fiatal gesztenyefát ültettek és locsoltak meg sörrel az egykori triumvirátus még élő tagjával, Egon Bondyval, alias Zbynek Fiserrel, a költő-filozófussal. Az idő övele is különös dolgokat művelt – önmagát buddho-marxistának titulóval felvette a szlovák állampolgárságot, és korszát-Prágát otthagya a pozsonyi egyetemen tanit marxizmust...

Lassan oldódik a hangulat, fölelevenednek a régi emlékek, folyik a sör, Hrabal úr is el-elmosolyodik, széles taglejtésekkel magyaráz, néha átnyúl *odaátról*, hogy dedikáljon egy-egy könyvet, aztán a járdára szögeznek egy réztáblát: EZEN A HELYEN, AZ ÖRÖKKÉVALÓSÁG GÁTJA 24.sz. HÁZBAN ÉLT A XX. sz. ÖTVENES ÉS HETVENES ÉVEI KÖZÖTT BOH. HRABAL IRÓ.

Ezután az időközben 80-100 főnyire növekedett kis csapat a Gát utca megmaradt oldalára áramlik, ahol a három barát kedvenc hentesüzlete ezen a jeles napon ingyen osztogatja csemegéit: füstölt heringet, halsalátát, sonkát, disznósajtot. Volt még egy színházi előadás (Hrabal *Táncórak idősebbeknek és haladónak* c. írása Ivo Krobot Budapesten is bemutatott rendezésében), valamint egy fotókiállítás az egykori Libeňről, a csak erre az alkalomra kinyitott Világ büfé feldúlt épületében. Ez utóbbi immár Hrabal úr nélkül, vele ugyanis időközben elhajtott egy automobil a Tigrisbe, ahol késő estig folytatódott még ez a különös hangulatú születésnap...

Mi pedig, akik Libeňben maradtunk, újabb seritalokkal dagasztottuk tovább afelett érzett büszkeségünket, hogy részesei lehettünk néhány pillanatnak, melyekben felsejlett az Örökkévalóság, és néhány újabb korszó után úgy éreztük, hogy voltaképpen mindannyian az Örökkévalóságban élünk, amely azonban legtöbbször csak egyetlen, rövidke pillanattig tart...

Van ebben valami mágikus, mondanám legszívesebben, de az is lehet, hogy ezt nevezik realitásnak, szóval az a lényeg, hogy mindig öt évente jut eszembe írni valamit B. H. íróról, a mágikus realizmus nagymesteréről. Március 28-án lett volna 85 esztendő itt a földön, és csak valamivel több, mint három éves kisdéd amott, az Örökkévalóság Gátján is túl, ahol a Jóisten tejfellel eszi uzsonnára az epret és reményeim szerint a borok mellett nagynéha korszót is ragad, pilzenivel teltet... Legalábbis amióta ott van vele Hrabal.

Ez a nyolcvanötödik, ez sem sikerült éppen vidámra. Pénteken a Tigrisben megtudtam, hogy vásárnap nyitják meg Nymburkban a Hrabal-múzeumot (itt volt sörgyári gondnok Francin, bár a *Sörgyári capriccio* c. filmet nem itt forgatták, hanem egy dél-morva kisvárosban), hogy még aznap este lesz premier előtti bemutatója a Vladimir Boudník életéről és haláláról forgatott dokumentumfilmnek (talán emlékeznek még, ő volt a Gyöngéd barbár...) és hogy Hrabalék egy régi jóbarátját levihetem kocsival Nymburkba. Nosza, már szombaton felkerekedtünk kisasszonyommal, hogy egy kicsit elő-szemrevételezzük a terepet. Hát igen, Hradištko egy kedves kis falu, Kerskóban ott a Hájenka nevű vendéglő, melyet jól ismerhetünk a *Hóvirágünnep* c. filmből, és a környék... Óriási fenyves, hatalmas telkekre osztva, akkora kertekkel, hogy a hétvégi házak vagy egyenesen villák elvesznek bennük... Jól választott Hrabal úr: ez valóban amolyan földi Paradicsom, ahol az ember elrejtőzhet a városi civilizáció elől, a madarak és a macskák közé. Eleddig azt gondoltam, hogy életem utolsó évtizedét egy görög szigeten fogom eltölteni – most elbizonytalanodtam. „Szerencsére“ a környékbeli lakosoktól megtudtam, hogy errefelé lehetetlen házat, vagy akár csak telket szerezni: eladó lakóépület nincs, egy-egy telek ára pedig szó szerint megfizethetetlen. Sebaj, egy megvalósíthatóknak hitt álommal kevesebb, így van ez, ha öregszik az ember – egyre hamarabb lemond az újabb dolgokról, és egyre jobban ragaszkodik a régiekhez.

Másnap reggel két dolgot voltam kénytelen megállapítani: egyrészt, hogy megint elraboltak tőlünk

az éjszaka leple alatt egy órát, másrészt, hogy napok óta először nem a háború miatt ébrednek szomorúan... V. M. úr és egy idősebb hölgy ültek be mögénk az autóba, és elindultunk Nymburk felé. Útközben sem Prága külvárosaiban, sem a környékbeli falvakban nem mentünk el kocsmá mellett úgy, hogy kísérőink ne fűztek volna megjegyzést: emitt régen remek krušoviceit csapoltak, amott viszont három apró lépcső visz a törzsasztalhoz, lefelé viszont legalább tízannyi mély szakadék tátong, mire az ember a tizedik korszak után feláll, hogy helyet biztosítson magában a következő korszaknak. Aztán áthaladtunk egy kereszteződésen, itt karamboloztak Hrabalék, éppen az asszonyka vezetett, szerencsére valami krájlzerük volt, csak emiatt úszták meg... Azt is megtudtuk, hogy a Mester valójában igen szegénylős volt, hivatalos szereplésekkor dadogott és elvörösödött. Bár néha remekelt, amikor például Magyarországról érkezett vissza és egyenesen egy Boudník-kiállítás megnyitójára ment, hát késett egy kicsit és éppen beszélt valaki, álljon meg a menet, ugrott oda a Mester, most én beszélek, és papír nélkül elmondta élete egyik legsikerültebb megnyitó-beszédét, kár, hogy nem volt senkinél sem magnó, sóhajtott V. M. úr, aztán Hrabal hirtelen elhallgatott, no, Isten önkkel, nekem most el kell szaladnom a Tigrisbe egy-két sört meginni...

Nymburkba a tervezettnél korábban érkeztünk, végigsétáltunk hát a városon és szinte mindent megtudtunk: hogy a sörgyár melyik épületében laktak Hrabalék, hogy hol állt a színház, amelynek deszkáin a szépséges mama játszott néhanap, éppencsak a legjobb kocsmá volt zárva, mindannyiunk bánatára. Arra mindenesetre jó volt mind ez, hogy hangulatilag kellőképpen felkészüljünk a múzeum-avatásra, Nymburk főterétől fél perc gyaloglásra van az épület, a Hrabal fotókiállítás csak időszaki, de a három berendezett szoba a Mester személyes holmijaival és a régi sörözők hangulatával bármikor megtekinthető.

Koradélután újra autóba ültünk, irány egy kicsinyke, jelentéktelen falu, ahol Hrabalék családi sírja van, aztán egy sör a kocsmában, ahol a halotti tor volt. Az volt csak a mulatság, emlékezik V. M. úr, egyikünk egy nejlonzacskóval a kezében ment ki a

sírhoz, abban volt a Mester urnája, de cefet hideg volt és beletett egy üveg rumot is, ami hamar elfogyott, visszament hát a kocsmába újabb adagért, de addigra már elfelejtette, hogy hol is tart a ceremónia, így aztán leült egy asztalhoz és söröket rendelt, és amikor a temetés végeztével mindannyian visszamentünk, hát dühösen rontott nekünk, hogy mit képzelünk, ennyit késni egy temetésről, és visszarángált mindannyiunkat a sírhoz, hiába tiltakoztunk, és ő elővette a nejlonszatyrát, amiben az urna volt Hrabal hamvaival, de a zacskóban már csak egy üres rumosüveg volt, csoda történt, kiáltotta, mi pedig szépen visszakísértük a kocsmába, de hát Jarda, nem emlékszel, azt az urnát már beletettük a sírba, de ő csak jajveszékelt tovább, hogy alighanem megitta a Mestert és a rumot meg beledöntötte a sírba... Egyébként való igaz, hogy a síron – Hrabal kívánsága szerint – egy régi sörösláda van, és ezt fedték be a búcsúztatók kavicsokkal és apró kacatokkal.

Ekkorra már csak a kerskoi ház megtekintése maradt. Elhagyatva áll a telek közepén, bezzeg amíg Hrabal élt, tárva-nyitva volt az ajtó és bárki bemehegett, meséli V. M. úr, szomorú látvány, az örökösök nem tudtak megegyezni szinte semmiben, így aztán most szerte a világban kiadási tilalom van, de ez a legkisebb baj, legyint V. M. úr, nézzék, milyen üres itt minden, a macskák már sehol, állítólag sokan meggazdagodtak abból, hogy mindenféle macskákat adtak el idegeneknek azzal, hogy az Öreg cicái közül valók, szegény Hrabalnak valóban sok macskája volt, de ennyi egész Kerskóban sem fért volna el, no, mehetünk vissza Prágába, sóhajtott V. M. úr, lám, ennyi sikerült a 85. tiszteletére, és az általa éppen az imént levizelt kerítésre mutatott, hát igen, ez is valami, talán a legtöbb, amit az ember ilyenkor megtehet...

Prágába érve rendeltünk néhány tizes Gambarinust az S. K. Čechie sportpályája melletti barakk sörözőjében, de ez már csak amolyan kevés szóval megzavart önmagunkba fordulás volt, kinek-kinek megvolt a maga csakis ilyenkor előlopakodó gondolata, amellyel máskor nem mer játszózni, életről és halálról, meg arról, hogy a kettő ugyanaz, de ha így van, miért most ez a csönd, miért nem tudunk zavar és megilletődöttség nélkül átlépni a határ egyik

oldaláról a másikra és vissza, legalább gondolatban... „A temetőket az élők találták ki azért, hogy feltámadjanak halottaikból“, nem tudom, honnét eme idézet, de nem hagy nyugodni, jó volna valami hasonló bölcsességre lelni a kocsmákat illetően is, de most nem jut eszembe semmi sem, az bizonyos, hogy a kocma nem a kezdet és nem a vég, inkább amolyan köztes állomás csupán, és hogy egy ilyen különös hangulatú sörözgetés, ha másra nem is, arra mindenképpen jó, hogy érezzük ama határ átléphetőségét. És eszembe jutott akkor egy régi barátom, akivel gyakorta látogattunk egy-egy kocsmából záróra után a temetőkbe, sörrel a kezünkben, és leültünk egy sír szélére és rágyújtottunk és szó nélkül eregettük a füstöt, talán magunk sem tudtuk, miért tesszük ezt, alighanem szokni próbáltuk a gondolatot, hogy minden egy, kocsmában ülni vagy temetőben feküdni, fizetni és feltámadni, fapadon dölöngélni vagy sírszélen ücsörögni... Talán csak az a különbség, hogy mi, itt, mindig várunk valamit vagy valakit, de még ez sem biztos, lehet, hogy odaát ugyancsak várakoznak a holtak, de ekkor V. M. úr hirtelen felállt, mindannyian éreztük, hogy ebben a kocsmában ma már nem csapolnak nekünk több sört, fizettünk és szóttanul elbúcsúztunk egymástól, és akkor egy villanásnyi időre úgy éreztem, nem várok már semmit és mégis boldog vagyok, van úgy, hogy egy nap hirtelen kerek egész lesz bennünk és tudjuk, hogy már csak a puha ágy

és az ismeretlen álmom jöhet, de mindez már egy másik történethez tartozik majd...

2014

Hát ez is eljött. Bohumil Hrabal születésének 100. évfordulója. Ünnepségek Csehország-szerte és számos helyen Európában, mostanra valahogy mindenki hrabalógus lett, meg egykori barát. Filmek, könyvek, színházi előadások, interaktív emlékestek – minden, ami kijár ilyenkor. Ez már nem az én világom, állapítom meg az események között szaladgálva, a film- és könyvbemutató után még benézek az Óvárosi téren rendezett nagyszabású kiállításra, ahol szerencsére összefutok V. M. úrral, az utolsó gyöngéd barbárral, és szinte egy időben legyintünk: irány a Tigris! De hely ott sincs, minden asztal foglalt az ünneplők számára, így aztán elsétálunk egy külvárosi kiskocsmába. Ez biztosan tetszene a Mesternek – mormogja V. M. úr, Hrabal és Boudník egykori barátja, és összekoccintjuk korsóinkat. Kevés szó hagyja el szánkat, annál több sör folyik le torkunkon. A hetedik után fizetünk és kilépünk a tavaszi éjszakába. Azért egy Nobel-díjat megérdemelt volna, jegyzem meg a villamosra szállva. Ugyan, legyint V. M. úr, a túl sok díj káros a májra. Aztán elgondolkozva hozzáteszi: mi viszont tényleg megérdemelnénk még egy korsóval ezen a szép estén, nem gondolja?

„KILÉPNI ANNYI, MINT BELÉPNI ...”

Élet és halál Hrabal írásaiban

Ez a világ mindig gyönyörű, nem mintha valóban az lenne, de én annak látom...
(Pepín bácsi halotti értesítőjéről)

Március 28-a... Minek ünnepelek a születésem napján, ha egyszer meg akarok halni? Születésnap, naná, de a túloldalon... Kilépni annyi, mint megszületni... Belépni annyi, mint meghalni. Íme, Lao-ce szavai az erényről szóló kanonikus könyvéből.
(„*Dubnové idy*”. *Április idusai*. In: *Aurora na mělčině*. Pražská imaginace, Praha, 1992., SSBH-14, 39. p.)

A világ egyik pólusán ott van egy zseniális zsidó, Krisztus, a másik póluson egy másik géniusz, Marx. A makrokozmosz, az egész két specialistája. A többi nem egyéb, mint a lerágott csont újraszopogatása.

És hogy ne essék tévedés, ...hát a zsidók az egészet bebiztosították. A felcser szakmában és a művészetben Freud, Einstein meg a fizikában. Két további specialista tehát, de ők a részletekre, a mikrokozmoszra szakosodtak. Összességében négy zseniális zsidó, akiken a világ áll. A többi csak újramelegített pörkölt, felhígított vodkácska.
(„*Ingot a ingoti*”. In: „*Inzerát na dům, ve kterém už nechci bydlet*”. *Ingot és ingotok*. In: *Apróhirdetés a házra, amelyben már nem akarok lakni*. Mladá fronta, Praha, 1965., SSBH-12, 67. p.)

Egykor úgy hittem,
a tavaszi reggel pirkadatában
a madarak a nap és a fény érkezését köszöntik énekükkel.
Ma már tudom, hogy abban a néhány hajnali percben
a világosságtól való félelmükben üvöltenek.
(„*Etudy*”, motto. Poupata, Mladá Fronta, Praha, 1970. Az *Etüdök* című írás mottója a *Rügyek* c. könyvből.)

Turečková asszony, ahogyan azt gyakran hallhattam tőle, nem szerette a gazdag embereket. Végül, már hazafelé menet, inkább csak magának mondta, de hallotta őt az egész utca... „A gazdagnak éppoly büdös a valaga, mint a szegénynek.” És ettől a felismeréstől nekividámódva elmosolyodott...
(„*Já si vzpomínám jen a jen na slunečné dny*”. *Csak a verőfényes napokra emlékezem*. Nymburk, 1988. 44. p.)

Mondom magamnak, most már nincs szükséged rá, hogy beleveggyülj az emberek beszélgetéseibe... Már nem kell keresned felebarátaid közös nevezőjét, inkább hallgatózd elveszett fiatalságod belső monológiáját, hallgatózd inkább az egyformaság titkát, és a magány, amelybe belépsz, nem fog elrémiszteni, és a némasággal inkább juss el az emberi beszédek függőnye mögé, hogy szemtől szemben megvesd a lábad a csend tükre előtt... Így juthatsz be a ricsajon keresztül az üres csendességbe, amelyben másodszor kerülhetsz misztikus kapcsolatba mindennel, amiképpen

Az utolsó fénykép, 1997

első ízben az anyaölbe kerültél, körülfonva központi fűtéssel, és a köldökzsinór kötött össze a végtelenség kezdetével...

(„Družička”. *A nyoszolyólány*. SSBH, 8. kötet, 187. p.)

Felegyenesedve járkálok a városban, mert amint egy kissé meghajlok, folyik belőlem a sör, és imígyen doppingolva időről időre felveszek a bankból ötezer koronát és apránként eliszom az anyám utáni örökségemet, mert rájöttem, hogy jobb a sörgyárhoz kötődő édesanyám tiszteletére súlyos ezreket, több mint százezer koronát elinni, mintsem ugyanezért venni valami mozdíthatatlan, kétes dolgot... Most első ízben jöttem rá, hogy aki keveset iszik a sörből, az meghülyül tőle, míg viszont a nagyobb mennyiségben történő ivászat zsenivé változtatja az embert...

(„Dopis Karlu Maryskovi”. *Levél Karel Maryskónak*. SSBH-18. 376. p.)

... és egy vasárnap meggyűtt hazulra a Mara (Hrabal édesanyja) és bejelentette szülőinek, hogy babát vár, meg hogy a párja nem akarja. Tomáš, az indulatos nagypapa előkapta az almáriumból a puskát, kikergette Marát az udvarra, és így üvöltözött: Térdre te, most le foglak puffantani! Kateřina nagymama kitötötte a paszulylevest, kiment utánuk és így szólt: Haggyátok má' abba, gyerünk az asztalhoz, mer' kihűl!

(Életrajz kicsit másképp. In: *Jaroslav Kladiva: Životopis trochu jinak*, SSBH-16. 123. p.)

Az út az Örökkévalóságba ezzel a pillanattal veszi kezdetét... Lekapargatom hát körmömmel a tükör másik oldaláról az amalgámot, lassanként szétmállasztom az arcképet, hogy lépésről-lépésre áttükrözzem a tükrözhetetlent.

(„Dopis příteli”. *Levél barátomnak*. In: *Domáci úkoly z pilnosti*. ČS, Praha, 1982., SSBH-15. 175. p. Bohumil Hrabal levele barátjának, Karel Maryskónak, 1975. október 24-én.)

Minden megírva, kiadva, azzal a berlini úttal minden lezárult, mindennek megvan a maga ideje, már csak Orpheus alászállása van hátra, és kanyec filma. Még egyszer köszönöm...

(Szóbeli közlés, Tomás Mazal.)

Fenyvesi Félix Lajos

HRABAL-TÖREDÉKEK

„És tudta, hogy az írással egyre kevesebb lesz, és örült ennek, mert érezte, hogy minél több fogy el belőle, voltaképpen annál több lesz, s állandóan újra kell kezdenie...”

Monika Zgustová

Ezt az emlékezést már régen meg akartam írni. Meg is tudtam volna, de mindig zavart az egyszerű kérdés: vajon mit szolt volna Hrabal uram ahhoz, hogy én az olajosan sűrű, tüzes vörösbort szeretem, arra esküszöm (főleg betegeskedő szívem miatt), ő pedig az aranylő, tejszínes habbal koronázott sört isteníti! A csapolt pilsenit. Nem is akárhogyan, mondják, ha tikkadtan letelepedett barátai mellé, huszonhat másodperc alatt beszippantott egy korsó italt. Mint azt is tudjuk, 7–8 percenként fűzött be új papírlapot öreg írógépebe.

Ültünk a prágai Aranytigrisben. Közel Hrabal törzsasztalához, ahol kedd délutánokon rendszeresen összejött a díszes társaság. Késve megérkezett a mester is. Ámulva néztem, ez az alacsony, kopasz, rancos férfi lenne az egyik legkedvesebb író? Egyszerre két korsót is maga elé tett, rágyújtott jó erős cigarettájára, és fújta a sűrű füstöt, mint a gyárkérmény. „Többnyire fülel, figyel, les – írta fordítója, Varga György –, fölvesz mindent tudata magnetonfonjára, és a láthatatlan archívumból bármikor előveszi a felvételeket, és felhasználja, de nem ellened, hanem érted”.

Keveset szolt, ahogyan életében is. De apró szeimeivel mindent lefényképezett, és bölcsen hallgott. Olykor türelmetlenül, hogy mehessen kerskói tanya-otthonába, és leülhessen kopott gépe elé. Belém villant: ötven éve ír, vagy régebben is, gyötrődve és örömmel, új minőséggé gyúrva egyszerű, szépszomorú történeteit. Nem csoda hogy elfáradt, és a

nagyvilágban ismert és szeretett író 1997. február 3-án egy ötödik emeleti kórházi szoba ablakán, galambetetés közben kilépett a mindenségbe. Nem is kilépett, inkább repülni vágyott, mint sörgyári hősei, akik fölmásztak a magas kémény szélörvényes tetejére. Köröttük ott köröztek a virágos tavaszban a madarak. Talán közénk kívánczolt régóta, mint titkokat őrző, könnyen sebezhető gyerek.

Bohumil Hrabal 1914. március 28-án született Morvaországban. Apját nem ismerte; anyja 1920-ban ment férjhez František Hrabal sörgyári könyvelőhöz. Az iskolánál jobban érdekelte a gyár világa, az egyszerű emberek története. A prágai Károly Egyetemen jogot végzett; a háború alatt vasúti forgalmistaként dolgozott. Jiří Menzel Oscar-díjas rendezővel sok közös filmet készítettek. 1963-tól csak az irodalomnak élt; egy darabig szamizdatokban publikált.

Jaroslav Hašekkel és Karel Čapekkel együtt a 20. századi cseh irodalom (különösen a satíra) vezéralakja.

Ezek a száraz lexikon-adatok, a fontosabb állomáshelyek. A többi egy különös ember kísérlete, hogy megajándékozzon bennünket a nyelv varázsával, a szavakban bujdokló örömmel, a veszendő reménnyel. Mesél itt minden. A megállt időben szunyókáló kisvárosok fölragyognak az arany napsütésben, tündökölnek a fák, az erdők, a szelíden kanyargó keskeny utak, az omló temetőfal mellett beszélgető férfiak. Idillien nyugalmas és emberséges világ. „Mosolyos bölcsesség, szelíd ironia árad a világhírű cseh író műveiből – írta Szigeti László –, megkapó nosztalgia, töretlen-törhetetlen életszeretet”.

Leszedem a zsúfolt polcra a könyveit. Teleítúzdelve vékony papírlapokkal, ceruzás aláhúzókkal. Van itt néhány levelezőlap is, cseh nyelvű kiadások. Regények és elbeszélések: *Gyöngéd barbárok*, *Harlekin milliói*, *Őfelsége pincére voltam*, *Rózsalovag*, *Szigorúan ellenőrzött vonatok*, *Sörgyári capriccio*, *Táncórák idősebbeknek*, *Tükrök árulása*, *Hóvirágünnep...*

Szándékosan hagytam a végére két könyvét, ezek inkább beszélgetések az íróval, pompás valóságok.

April Gifford a nem szép, kicsit súlyos, de annál kedvesebb ifjú hölgy, öt kilós cseh szótárral Hrabal

miatt repülte át az óceánt. Jó étvágya, szerénysége fölírta a depressziós író, aki kacskaringózó mondatokban (11 levélben) üzent meg véleményét. A szerelemről, politikáról, utazásokról, filozófiáról, művészetekről, a füstös kiskocsmák lebegő alakjairól küldte el lírai vallomását.

A *Zsebcserek* interjúregény. (A cím különben az Aranycsapat csatárára, Hidegkútira utal, akinek zsebkendőnyi területen bemutatott cseleitől a nézők lélegzete is elállt.) A Dunaszerdahely-Prága közötti párbeszédből sokat megtudunk az író mindennapjairól. Útkereséséről és zsákutcáiról. Hrapka Tibor remek fotói jól kiegészítik a szöveget, sőt, bepillantást adnak Hrabal magányos életébe is. Kedvenc macskáit viszi reggelire, pomponos tarka sapkájában zöld válltáskával siet, olvas, régi családi fényképeket néz, töpreng, olykor nagyot nevet, kedves sörözőjében az asztal végén áll, búcsúzik éppen, csak előtte még órákon keresztül focicsapatáról, a mindig csúfondáros vereséggel távozó DAC-ról tart előadást.

Végezetül néhány mondat a nekem legkedvesebbről: a *Sörgyári capriccióról*. A világhírű rendező, Jiří Menzel erlagadó filmje egy sörgyár hétköznapijait mutatja be. Az 1920-as évek cseh kisvárosának lassú folyású életét, derűs-szomorú valóságát. Az események középpontjában három ember áll: Francin (Jiří Schmitzer) a gyár vezetője, arany vízesis zuhatag hajú, gyönyörű felesége, Maryska (Magda Vášaryová), és a mindig hangosan beszélő sógor, a suszter, Pepin bácsi (Jaromír Hanzlík)...

A finom ritmusú film, fojtott erotikájával mutatja be a vidék fuldokló életét. Kisszerű viselkedését és megalkuvásait. Külön elemzést érdemelne a remek operatőri munka, az ajándékozás szertartásai, az ízes disznósültek, illatos sütemények, a frissen csapolt, soha ki nem fogyó söröskorsókról. Az esti mezítelen fürdés csillogó vízgyöngyei, az oldalkocsis motor füstölgése és csattogása, a fodrász művészi hajvágása, a gyermekáldás varázsos szavának kimondása a tavaszi domb oldalában.

Hrabal-szeretetemet mi sem bizonyítja jobban, hogy Hrapka Tibor fotóiból rendezett budapesti kiállításán már kora hajnalban ott voltam. A belvá-

Hrabal első, gyermekkorában kapott könyve.

rosi Eötvös Klub hátsó bejáratánál húzódtam meg, hogy első lehessen a nyitáskor. Középről figyeljem, hallgassam korunk egyik legnagyobb íróját, aki szerényen csak krónikásnak nevezte magát. Kaptam is a lelkes dicséretért, hogy Nobel-díjra érdemesnek ítélt, s a bíráló bizottságot dilettánsok gyűlekezetének neveztem. Nobel nem említette végrendeletében, hogy a játszók, a vidámságot osztogatók nem lehetnek ott a legjobbak között.

Nem baj. A hűséges olvasóknak ez nem fontos. Hrabal élete, 100 éve a mindenről szól. Az örökkévalóságról. Az egyszerű csodáról, hogy kisvárosok csendjéből, a kisemberek tiszta szavaiból is lehet nagyot alkotni. Sőt, az időt is meg tudjuk állítani, vagy lassítani legalább, ha pár korsó sört öntünk a rozsdás fogaskerekekre. Hrabal régi, egyszerű, leltűnt világokról írt, olyan szépségekről, mulandó értékekről, amelyek már nincsenek. De ott élnek a cseh író könyveiben. Nem múlt, fájó valóságként. Íme, az ember, a mindenség mozsártörőjében. A veszendő ember, aki a lét elviselhetetlen, küszködő napjaiban is keresi és megtalálja a reményt.

Pallai Károly Sándor

JEGYZETEK A POLINÉZIAI IRODALOM TÖRTÉNETÉHEZ

Tahitiról leggyakrabban romantikus klisék, sztereotípiák jutnak eszünkbe. Többnyire Gauguin, Pierre Loti, James Cook nevét, a képeslapokon és utazási prospektusokban megjelenő türkiz tengereket és paradicsomi tájakat társítjuk hozzá. Esetleg olyan, a tahitiból számos más nyelvbe átvett szavak juthatnak eszünkbe, mint a tabu vagy a tetoválás. A valóság azonban ennél jóval összetettebb, árnyaltabb képet mutat történelmi, kulturális, irodalmi téren egyaránt.

Óceánia jelentősen különbözik minden más kontinentstől: a viszonylag kis kiterjedésű szigeteket majd 200 millió négyzetkilométernyi óceán veszi körül, a szigetek és szigetcsoportok között jelentősek a távolságok. Az identitás és az irodalom esetében is meghatározó tényezők a szigetekre, szigetvilágokra jellemző természeti adottságok.

Tahiti a Társaság-szigetek legismertebb tagja, mely négy másik szigetcsoporttal együtt alkotja a több mint 4000 négyzetkilométer kiterjedésű Francia Polinéziát. Franciaország tengerentúli területéről van szó, mely a Csendes-óceán déli részén található, több ezer kilométerre minden szárazföldtől. Tahiti és a mai Francia Polinézia kapcsolódása az európai történelemhez közel fél évezredes múltra tekint vissza. Az első európai felfedező, Magellán után (1521) hosszú idő telt el, mire ismét rátaláltak Polinézia szigeteire (KOCH, 2003. 254-264. pp.). Samuel Wallisnak tulajdonítjuk Tahiti felfedezését (1767), akit hamarosan Bougainville és Cook követett (LAL-FORTUNE 2000. 158-161. pp.). Az angol protestáns hittérítők már a 18. század utolsó éveiben letelepedtek a szigeten. Őket 1830 körül követték a francia katolikus misszionáriusok. Az európaiaknak döntő szerepe volt a későbbi Pomare-dinasztia hatalomra kerülésében és megerősödésében. A francia államapparátus kiépülése az 1840-es évektől felgyorsult és IV. Pomare királynő 1843-ban elfogadta a francia protektorátust. Fia, V. Pomare 1880-ban engedte át Franciaországnak Tahitit, melyet rövid időn belül követett a többi szigetcsoport (WARDI, 1998. 164-174. pp.).

Az irodalom korai kiemelkedő alakjainak újrafelfedezése és a kortársak írásainak nemzetközi szinten is hozzáférhető módon történő megjelentetése a *Littérama'ohi* című folyóirat elindításának köszönhető, melynek alapító szerkesztői és szerzői azt a célt tűzték ki maguk elé, hogy a polinéziai irodalom bekerüljön a nemzetközi körforgásba és megismertessék a világgal Francia Polinézia és Óceánia irodalmainak sokszínűségét az identitás és a társadalmat foglalkoztató

legjelentősebb kérdések elemzésével. Az alapítók mára egész Óceánia irodalmának kiemelkedő alakjaivá váltak (Patrick Amaru, Rai Chaze, Flora Devatine, Danièle-Tao'ahere Helme, Marie-Claude Teissier-Landgraf, Jimmy M. Ly, Chantal T. Spitz).

A modern tahiti irodalom előfutárának tekinthetjük Ari'itaimai-t (1821-1897). Ari'itaimai, más néven Ari'ioehau a Tati a paparai törzsfőnök lánya, a Teva klán feje volt, akit II. Pōmare király felesége örökre fogadott, és együtt nevelt 'Aimata hercegnővel, a később IV. Pōmare néven uralkodó Vahine-o-Punuatera'itua királynővel (MARTIN, 2005. 74-83. pp.; LAMB-SMITH-THOMAS, 2000. 317-326. pp.). Kedvéért 1842-ben néhány napra felfüggesztik a korábbi rendelkezést, mely tiltotta Tahiti népe és a külföldiek közötti házasságot (SCARR, 2013. 121-123. pp.). Férje a zsidó származású angol kereskedő, Alexander Salmon lett, IV. Pōmare majdani titkára (KIRK, 2012. 138-148. pp.). Ari'itaimai emlékiratai a mitológiai kezdetekből kiindulva, a genealógiák, szokások és a hatalmi szerkezet bemutatásán át a gyarmatosítás előtti történelem rekonstrukciójáig, a 19. század történelmi eseményeinek tárgyalásáig sok lényeges részletre kitér és ez a gyarmatosítás utáni modern időszak első, irodalmi értéket is képviselő írott alkotása.

A 20. és 21. század legismertebb, nemzetközileg is kiemelkedő írói és költői számára Ernest Salmon (1888-1961) a modern tahiti irodalom atyja. Anyja Marau Ta'aroa (Johanna Marau Ta'aroa a Tepau Salmon, Marautaaroa i Tahiti, 1860-1934), az utolsó tahiti királynő, az 1767-ben az első európaiakat fogadó Pūrea királynő leszármazottja. Ernest tanulmányait az Egyesült Államokban végezte. Az első világháború kitörésekor hazautazott és önkéntesként csatlakozott a sereghez. Életét aztán a francia gyarmatokon töltötte tisztviselőként. Irodalmi szempontból azért megkerülhetetlen a neve, mert 1919-ben írt kötete az első tahiti költő által írt munka. A francia nyelvű szövegekben megjelennek a háború viszonyosságai, ám ennél sokkal lényegesebb, hogy tahiti nyelvű szavak, földrajzi nevek, a polinéziai hitvilág és mitológia egyes alakjai is helyet kapnak a versekben (SALMON, 2013. 12-68. pp.). Ernest Salmon a kéziratot számos francia kiadónak juttatta el, ám minden esetben elutasító választ kapott. A kiadókkal való levelezést is tartalmazó kötet 2013-ban jelent meg. Az írásokból az első tahiti ars poetica bontakozik ki, mely amellet érvel, hogy mindenképp szükséges a hagyományos francia versformáktól való eltérés, hiszen az

általára ábrázolni kívánt képeket, színeket és hangokat csak egy rugalmas, páfrányokhoz hasonlíthatóan lágú és lassú ritmusú, helyenként a növények természetes alakja szerinti töréseket követő szöveg képes visszaadni (SALMON: I.m. 11. p.).

Taaria Teinaore Walker (Pare, 1930) Rurutu szigetének szülöttje. Ápolónőként dolgozik, majd több helyi kulturális szervezetet alapít. A hagyományos kézművesség mestere. Irodalomtörténeti, kulturális szempontból is lényeges *Rurutu, egy ausztrál sziget jövőjének emlékei* című könyve (1999). A korábban az avai'a papok által megénekelte és az ősök által szájhagyomány révén továbbadott történetek kerülnek leírásra a műben. Megismerhetjük a Rurutu népét alkotó klánok, a szent helyek és az ősök számára lakóhelyként szolgáló barlangok, valamint a bálnavadászat történetét, a legendákat és ünnepeket, az élet különböző területeihez kapcsolódó hagyományokat, a hitvilág és a tárgyi folklór elemeit (WALKER, 1999). A könyv párbeszéd, regény jellegű és önéletrajzi, számos irodalmi értéket hordozó szöveggel, melyek az identitás legalapvetőbb kérdéseivel foglalkoznak, azzal, hogy mit jelent polinéznak lenni, hogy a származás, a születés és a szokások hogyan épülnek egymásra.

A tahiti nyelvű költészet úttörője Henri Hiro (1944-1990). Rendezőként, dramaturgként, költőként és politikai aktivistaként legfőbb célja a polinézi identitás gyökereinek feltárása volt. Színdarabjai és költeményei révén arra kívánta felhívni a figyelmet, hogy a kultúra és a hagyományok (újra) megismerése elengedhetetlen részét képezik a kulturális és történeti önazonosság megtalálásának, elmélyítésének. *Pehepehe i ta'u nūnaa (Költői üzenet)* című művében megtaláljuk az anyaföldhöz, a hazához és a természethez való organikus kötődés képeit, a hagyományokat és kultúrtörténeti elemeket, az igaz hazafi látomásos költészetét a társadalom jövőjével kapcsolatban.

Az első Francia Polinéziában születő regény szerzője Chantal T. Spitz (1954). Az 1991-ben megjelent *Eltiport álmodók szigete* naplórészletekkel és versekkel átszőtt alkotás, melyben az önéletrajzi vonatkozások mellett helyet kap a politika, a francia atomrobbantások, a Polinézia jövőjével foglalkozó számos kérdés. Már ebben az első művében is megjelenik a kérlelhetetlen, maró kritikai hangvétel, mellyel a társadalom számára legégetőbb kérdésekben rendíthetetlenül foglal állást és örökösösen lázadó ellenpontot képviselve fejt ki véleményét (SPITZ, 2007). Jelenleg ő a *Littérama'ohi* folyóirat igazgatója. Számos regénye, nemzetközi folyóiratokban publikált írása jelent meg. Könyvfesztiválok és konferenciák állandó meghívottja.

Marie-Claude Teissier Landgraf (1939) számos nyelv, köztük több óceániai nyelv ismerője. Nemzetközi szervezeteknek dolgozva Óceánia jelentős részét beutazta, novelláin és önéletrajzi írásain keresztül a kulturális sokféleség és a tolerancia legfőbb kérdéseire hívja fel a figyelmet.

Jimmy Ly (1941) kínai származású polinézi író. Franciaországi tanulmányai után Tahitira visszatérve kezd identitással, a polinéziiai kínaiak történetével, kultúrájával foglalkozni. Önéletrajzait nosztalgikus, humoros hangvétel jellemzi.

A mára világhírűvé vált generáció egyik legmeghatározóbb tagja Flora Aurima Devatine (1942). Könyveiben, írásaiban a legfőbb hangsúlyt a sok évszázados szóbeli hagyományokra, a generációkon át szájról szájra átadott kulturális örökségre fekteti. A Tahiti Akadémia alapító tagja, aki tahiti nyelvű művei mellett a franciául írt szövegeit is úgy ritmizálja, hajlítja, hogy az anyanyelvének jellegzetességeit tükrözze. Minden tavasszal Magyarországra látogat előadásokat tartani és könyvadománnyal támogatni az ELTE-n létrehozott óceániai dokumentációs központot.

Louise Peltzer (1946) volt kulturális miniszter, egyetemi professzor, kutató. A tahiti nyelvvél, oktatással, történelemmel foglalkozó művei mellett költőként és íróként is jelentetett meg könyveket tahiti és francia nyelven egyaránt. Mivel fejlődését, alkotói kiteljesedését leginkább

a szájhagyomány révén átörökített évezredes kultúra határozta meg, főként a beszélt és az írott irodalom közti átmenet foglalkoztatja, ez írásainak központi motívuma.

Rai Chaze (1950) novellák, verseskötetek, mesekönyvek szerzője, aki gyakran foglalkozik a történelemmel, a természettel, a társadalom jövőjével.

Jean-Marc Tera'ituatini Pambrun (1953-2011) rendkívül termékeny mesélő, költő, esszéista, dramaturg volt, aki sikeresen kombinálta a múzeumigazgatást, az újságírást, a kutatást és tanítást az irodalmi alkotással. Novelláiban, költeményeiben, színdarabjaiban a kulturális örökség elemeit szervesen illesztette a modern költőiség környezetébe, kiegészítve mindezt gondolati szabadságából származó állásfoglalásokkal, kérlelhetetlenül kritikus kérdéssel.

Patrick Araia Amaru az egyik legjelentősebb kortárs költő, dramaturg, a különböző polinéziai nyelvek és kultúrák szakértője. A minden évben megrendezésre kerülő legnagyobb kulturális fesztiválon, a Heiva-n számtalanszor nyertek díjat tahiti nyelvű darabjai. Francia nyelven is jelent meg kötete. Írása a tradicionális hitvilág, a polinéziai mitológia, a legendák és a kultúra más lényeges elemei köré szerveződik.

A fiatal generáció tagjai keresik útjukat. Igyekeznek a nagy elődök nyomát követve megtalálni saját hangjukat és választ adni az aktuális társadalmi kérdésekre, korunk problémáira. Az 1960-80-as években született generáció kiemelkedő képviselői: Célestine Hitiura Vaite (1966), Valérie Gobrait (1967), Moetai Brotherson (1969), Philippe Temauirari Neuffer (1971), Stéphanie Ari'irau Richard (1972), Titaua Peu, Nathalie Heirani Salmon-Hudry (1983). Műveiket számos nyelvre lefordítják és világszerte neves egyetemeken tanítják.

A vázlatos áttekintés után összegzésként elmondhatjuk, hogy fontos a homogenizáló, egységesítő és egyszerűsítő nézőpont mellett figyelembe venni a Francia Polinézia területén kialakult beszélt, majd írott irodalom tematikai, nyelvi sokféleségét, rendkívüli gazdagságát, jellegzetességeit. Az írott irodalom igen rövid múltjához képest számos jelentős, nemzetközi érdeklődésre is számot tartó nagy mű született már és a fiatal költők, írók munkáit olvasva kijelenthetjük, hogy ígéretes jövő vár a polinéziai irodalomra.

Bibliográfia

KIRK, Robert W.: *Paradise Past: The Transformation of the South Pacific, 1520-1920*. McFarland. Jefferson, 2012.

KOCH, Peter O.: *To the Ends of the Earth: The Age of the European Explorers*. McFarland. Jefferson, 2003.

LAL, Brij V. – FORTUNE, Kate (szerk.): *The Pacific Islands: An Encyclopedia*. University of Hawai'i Press. Honolulu, 2000.

LAMB, Jonathan – SMITH, Vanessa – THOMAS, Nicholas (szerk.): *Exploration & Exchange: A South Seas Anthology, 1680-1900*. University of Chicago Press. Chicago, 2000.

MARTIN, Ronald E.: *The Languages of Difference: American Writers and Anthropologists reconfigure the primitive, 1878-1940*. Associated University Press. Cranbury, 2005.

SALMON, Ernest: *L'Île parfumée*. Littérama'ohi.

SCARR, Deryck: *A History of the Pacific Islands: Passages Through Tropical Time*. Routledge. New York, 2013.

SPITZ, Chantal: *L'île des rêves écrasés*. Au vent des îles. Pirae, 2007.

WALKER, Taaria: *Rurutu. Mémoires d'avenir d'une île australe*. Haere Pō. Papeete, 1999.

WARDI, Sémir Al: *Tahiti et la France: Le partage du pouvoir*. L'Harmattan. Párizs, 1998.

Turo a Raapoto

SZÜLŐFÖLDEM VIRÁGAI

Ott, a magas hegyekben virágzik az új-zélandi
karácsonycserje,
A tenger fölé nyúló hegyfokon a csavarpálma
virága gyönyörködik magában,
S a lenti tisztásokon földig hajol a gardénia.
A völgyekben folyók tekeregnek,
mint hibiszkuszvirágok tánca.
Szülőföldem egy óceánban nyíló virág.

ESŐ

Ó eső, eső!
A tenger felől egész a láthatárig,
A földet ostromolva,
A völgyek legmélyét frissítő,
A nyílt víz felől érkező, tápláló eső.
Zuhogó, áradó vize a folyóknak,
A földet ostromolva,
A tenger felől egész a láthatárig.

EZ A TE HAZÁD!

Ó te leány, s te ifjú!
Emeld tekinteted az égre, nézz a földre,
Szemléld a tengert, s csodáld a hegyeket,
Leld örömed a napkeltében,
S gyönyörködj a naplementében!
Íme hazád,
Mit őseid örökül hagytak rád.

Patrick Araia Amaru
& Edgar Tetahiotupa

MAGASAN ÁLL A TENGER A TORKOLATNÁL

A szerelmen túl,
A simogatások
Szűnni nem akaró hullámzásában,
Túl az időn,
A világ, az emberiség,
Hajnalán,
Túl a gyönyörön,
S az ezernyi nap fényében tündöklő,
Érzéki kábulaton,
Viszem majd testedet,
Viszem majd testedet...

Barátom,
Magasan áll a tenger a torkolatnál.

Patrick Araia Amaru

KIS FOLYÓ

Előtűntem
A napfényben
A hegyek irányából, a völgyből.
Sebesen szaladtam
A köveken,
Simogatva a hibiszkusz leveleit.
Partot érek
A tenger partján,
A torkolatnál,
Hogy átöleljem
Az óceánt.

SZENT RÍTUS

Most a testek felemelkednek,
S a lelkek nyughelyüket keresik.
Együttérzés könnyeit hullatja az ég
A könnyörgő lelkekért,
Kik gyászukat ünneplik.

Tanúként nincs más, csak a hold.
Itt ér véget zavarodottság, s örület.
Mikor a fájdalom soha nem látott erővel ostromol
A szenvedés oltárán,
Az együttérzéstől, a szeretettől kimerülten
Feledjük sérelmeinket,
Hogy megszelídítsük e dühtől remegő isten
erőszakosságát,
Ki olyan irigy, akár a többi istenség.

Hogy a hagyományok megalapozása megnyissa
Az utat kihívásai által,
S hogy az, ki minden hatalom birtokosa,
A menedék melegét nyújtsa,
Hogy a tévelygő, szenvedő lelkek
Megtalálják a békéhez vezető átjárót.

MIT KEZEM VETETT LE IS ARATJA MAJD ...

A szerelem
Gyümölcse vagyok,
Mít apám
Elvetett,
S anyám
Hordozott.
Ez hát az ok,
Mely szemeidet lecsukta
Anyám?

A szerelem
Gyümölcse vagyok,
Mít apám
Elvetett,

S anyám
Hordozott,
Ez hát az ok,
Amiért megerőszakoltál
Apám?

Gyötör a bánat, s a szégyen.
Oh, apám!
S te ismét megerőszakolsz
Ma éjjel.
Elfonnyadok, mint meggyalázott virág.
S te apám,
Mégis újra megerőszakolsz
Engem, a lányodat ...

Mit kezem vetett,
Le is aratja majd ...
Mít mondhatnék még ...

A szerelem
Gyümölcse vagyok,
Mít apám
Elvetett,
S anyám
Hordozott.

Halljátok szüleim!
A gyümölcs elfonnyad,
S én elhervadok.

KULTÚRA ÉS IDENTITÁS

Mikor a hosszú álom hullámai
Megtörnek az élet partjain,
Mikor a feledés szelében
Továtűnik büszkeség és tudás,
Mikor a látszat homályba vész,
Meztelen a test,
S védtelen a lélek,

Mi marad akkor?
Mondd, akkor mi marad?

A kultúra és az identitás,
Mi összekapcsol minket.
A kultúra és az identitás,
Mely a föld mélyéből származik,
Földanyánk méhéből.

Mikor a hullámok megtörtnek,
S tombol a szél,
Gyökereidre gondolj,
S arra, hogy ki vagy.

Henri Hiro

LÁTOMÁS

Új anyaföld,
Új fuvallat.
Új civilizáció,
Új korszak.
Új élet.

Megújult tekintetem
vággyal teli, álmodozón
feledkezik bele az ezüstös káprázatba.
Elhagytam szülőföldem,
S elhagytam szeretteim.

Mert szememben fényesen ragyogtál
Ó Tahiti,
csillogásod szikrát
vetett lelkemben.

Úgy hittem, Te vagy
az élet titkának letéteményese.

fordította Pallai Károly Sándor.

Szigeti Jenő

A MEGÁLDOTT FEGYVEREKTŐL A KIÜRÜLŐ TEMPLOMOKIG

Az első világháború és az egyházak

Lélekben az első világháború százados fordulójára készülődve újra olvastam Henri Barbusse (1873-1935) korszakos háborús naplóregényét, *A Tűzet (Le feu)*¹, ami már 1916-ban elnyerte a Goncourt díjat. A regényt a háború utolsó szakaszában, augusztus és november között, a radikális pacifista újságíró Gustave Téry (1871-1928) *L'Oeuvre* című lapjában, 1916-tól folytatásokban közölte. Hatása óriási volt. Hiteles képet adott az első világháború sárral-vérrel szennyezett borzalmairól, az állóháború pokláról. Hatvannál több fordítása jelent meg, a jobb- és a baloldali sajtó egyaránt ünnepelte. A nacionalista mármorból eszmélő humánus hangja szólal meg benne. Magyarországon is szemnyitogató hatása volt. Első fordítása Lendvai István tollából már 1918-ban megjelent², Kosztolányi is ismertette a könyvet³, a *Nyugat*ban Havas Gyula írt róla⁴, megállapítva azt, hogy „Barbusse nem akart itt regényt írni, semmit se akart, csak magát a háborút adni, a világtörténelem legnagyobb bűnét és gyalázatát, tanulságos képekben, kimerítően.”

De a lövészárkok pokláig kell visszamenni annak is, aki a szelíd szavú Tóth Árpád *Az új Isten*⁵ című versének fogantatását meg akarja érteni, ami a *Nyugat* 1919. 7. száma jelentetett meg.

Új isten szól hozzátok emberek!

Nem templomok setét hajóin úszó
Tömjén között ragyog fel tűz-szeme
Barnult szentképek arany keretéből,
Nem oltárok gyertyái közt fehérlik
Alabástrom közönnyel hallgatag,
Hívok csókjától koptatott szobor,
Nem méla, hosszú, vont litániák
Cukros hullámát untan szürcsölő
Egek lakója is!

Nem!

Új isten ez!

Új isten szól hozzátok emberek!

Már a vers kezdete is sejteti a háborús optimizmust hirdető egyházak csődjét, a magyar szekularizálódás történetének egy jelentős fordulóját „a vörös isten” születését, amiről csak később derült ki, hogy hamis messiás. Tóth Árpád is csak élete végén jut el az új, hamis istentől – „Isten oltókéséig”⁶

De hol voltak ekkor a régi Isten képviselői, szolgái? Egy megdöbbentő dokumentum arról is beszél, hogy a Tanácsköztársaság kikiáltásakor a Debreceni Teológia professzorai – azt remélve, hogy ez a földön megvalósítandó Isten országának az előhírnöke lesz - üdvözlő táviratot küldtek Garbai Sándorhoz, a kormányzótanács elnökéhez. Benne többek között „mint a Názáreti által hirdetett, az emberiség által várt Isten-országa eljövételét” üdvözlötték a Tanácsköztársaságot. Igaz később, ezt a

1 *Le Feu*. Paris, 1917.

2 *Tűz*. Kultúra Könyvkiadó Részvénytársaság, Bp., 1918.
Faludy György fordítása 1956-ban jelent meg ugyan-ezen a címen

3 KOSZTOLÁNYI Dezső: BARBUSSE, Henri: *Tűz*. In: *Esz-tendő* (1918) 1. sz. 170-173. pp.

4 *Nyugat* (1918) 11. sz.

5 <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00265/07835.htm>

6 <http://mek.oszk.hu/01100/01112/01112.htm#241>

teológiailag is abszurd táviratot senki nem akarta vállalni. De a távirat véletlen bakinak sem tekintethető, hiszen Baltazár Dezső is segédkezet ajánlott Garbainak.⁷

De kezdjük előlről. Az egyházakat sem hagyta érintetlenül a századforduló után beálló politikai, gazdasági, társadalmi válság. A földbirtokkérdés, a nemzeti függetlenség ügye, a demokratikus jogok biztosítása, a nemzetiségi kérdés egyre nagyobb hullámokat vert. A magyar polgári fejlődés anomáliái élesen megmutatkoztak. A feszültségek feloldására a háború látszott a legjárhatóbb útnak, melynek alapja a porosz militarizmusba vetett vallászerű hit volt. Ezt támogatta a racionális teológia földi Istenországa elképzelés is, ami a *Biblia* eszkatológikus valóságát mint a józan ész belátásán alapuló etikai programot kívánta megvalósítani. Az ellenség csodás és diadalmas legyőzése lett a mennyország kapuja. A Sátán, a másik keresztény ember, az ellenség lett, aki ellen megáldott fegyverekkel, az ellenség ellen elmondott imákkal vették fel a harcot a frontra hajtott katonák. Elég ezzel kapcsolatban a háborús imakönyvek szóvirágos szövegeit idézni.

Az első háborús győzelmek hírére az egyház örömmámorban úszott, s szent meggyőződéssel hirdette, hogy ez a háború az egész emberiség, de különösen a magyarság erkölcsi tisztulását hozza, amiben elközelít majd az Isten országa. Ha győzünk, akkor végre elközelít a Kánaán. Ezt a hősi pátoszt tükrözi az egyházi sajtó is. A király kiáltványa a „gondviselés határozatának” tartja a háborút, és

7 idézi KADÁR Imre: *Egyház az idők viharában*. Bibliotheca Kiadó, Bp., 1957. 41. p.

8 *A király öfelsége kiáltványa. Népemhez*. In: Budapesti Közlöny. (1914. július 29.)

9 RAVASZ László: *Szeresd ellenségedet*. In: Protestáns Szemle (Kolozsvár) (1914) 9. sz.

10 In: *Evangélikus Egyházi Értesítő* (1914. október. 32.)

11 In: *Debreceni Protestáns Lap* (1914. augusztus 1.)

12 In: *Unitárius Közlöny* (1914) 9. sz.

13 KARDOS László – SZIGETI Jenő: *Boldog emberek közössége. A magyarországi nazarénusok története*. Magvető Kiadó, Bp., 1988. 272-278. pp.

14 RAJKI Zoltán: *Egy amerikai lelkész magyarországi misziszója. John Friedrick Huenergardt élete és korának adventizmusa*. Lucidus Kiadó, Bp., 2004.

kiáltványát így fejezi be: „Bízom a Mindenhatóban, hogy fegyvereinknek adja a győzelmet”. A magyar kormány kiáltványa a szerbek mozgósítására válaszul így lelkesít a harcra: „Olyan idők következnek ránk, amelyben az egész magyar nemzet áldozatkész honszerelmére és őseitől örökölt férfias erényeire van szükség. Meg kell mutatni, hogy ennek az országnak minden polgára utolsó csepp vérének is kész a haza oltárára áldozni, s hogy a nemzet hazaszeretete, hűsége, kitartása, elszántsága győzelmesen kerül ki a válságos események tűzpróbájából”⁸.

Ravasz László a *Szeresd ellenségedet* című prédikációjában merészen így érvelt a háború mellett: „Isten parancsa a háború is és Isten parancsa a szeretet is, tehát a kettő között ellentét nem lehet. Ez pedig azt jelenti, hogy a háború a szeretet parancsa... Ti harcoló katonák, sortűz előtt lélekben köszöntsétek ellenségeket, mert általuk lesztek hőssé és rajtok nevel Isten – keresztyénekké.”⁹ A többi egyházi megnyilatkozás sem különb ennél. Elég csak a jelentősebb egyházi lapok vezércikkeiből idézni. Az *Evangélikus Egyházi Értesítő* szerint „katonáink soha igazabb ügyért, nemesebb célokért kardot nem rántottak, mint a jelen háborúban, amelyben az igazság vív harcot a hamissággal”¹⁰ A nagy tekintélyű *Debreceni Protestáns Lap* a háború kitörésekor azt írta, hogy félre kell tenni a vallásnak és az egyháznak minden békességre intő szót, helyette „halált megvető bátorságra kell lelkesíteni mindenkit, véres harcra, kegyetlen leszámolásra, szent háborúra.”¹¹ Az *Unitárius Közlöny* szerint ennél a háborúnál „igazságosabb nem volt s nem is lehetett.”¹²

Ettől a hamis prófétákhoz illő háborús optimizmustól csak a kis protestáns egyházak határolódtak el. A nazarénusok fegyvertagadásukért tömegesen vállalják a börtönt, sokan a mártírságot is¹³. A baptista *Békehírnök Harcmező* rovatában a háború egyre tragikusabb eseményeiről ad hírt, cáfolva a háborús optimizmus hamis illúzióit. Az adventista Huenergardt János Frigyes¹⁴ már 1914 őszén – a világháború első hónapjaiban, amikor még az egyházi emberek többsége a háborús optimizmus lázában égett – így írt az *Utolsó Üzenet* című lap hasábjain: „Minden értelmes ember könnyen átláthatja, hogy egy nagy válsághoz értünk, amelynek következtében számos

régi rend és szokás fog a föld felszínéről eltűnni. Nemcsak politikai életünk, de erkölcsi szokásaink is nagy változáson mennek keresztül. A jelen háborúnak, ha sok mindentől eltekintünk is, hatalmas következményei lehetnek.¹⁵ A gyorsan pergő események Huenergardt látását igazolták: „Orkánhoz hasonlóan jött a nemzetek világ-csatája, mely sok modern bálványt pusztított el, melyhez teremtője rabszolgaként ragaszkodott.”¹⁶

A valóság viszont nagyon hamar cáfolta a háború örömmámorát. Az első télen kiderült, hogy a háborús optimizmusnak nincs alapja. Az egyház tévedett, és ez devalválta az emberek egyházba vetett bizalmát is, de az egyház nehezen vonta le rossz döntésének tanulságait. Csernoch János bíboros hercegprímás olcsó kiadású népszerűsítő könyvében, meg akarta győzni olvasóit: „Nem igaz, hogy a háború a keresztény világnézettel összeférhetetlen. Beilleszkedik a keresztény igazságszolgáltatás rendszerébe.”¹⁷ Prohászka Ottokár szerint a háborúnak erkölcsnemesítő hatása van, mert „nemes érzések” forrása, „Isten céljait és szándékait szolgálja”, mivel „kikerülhetetlen az összecsapás az alsóbb és felsőbbrendű fajok között.”¹⁸ A frontra vonuló katonákat a zubbonyzsebükben lapuló imakönyvek így biztatták: „Ha igazán vallásos vagy, úgy bátran is fogsz harcolni... Bajtársak, föl a csatára! Ha elvesztitek a földi életeteket, megnyeritek az örök életet. Semmit sem veszítetek, csak nyertek. Előre, Isten nevében!”¹⁹

A *Religio* című katolikus lap szerint „ez a háború a vallásos renaissance hajnalhasadása”²⁰. Tóth Tihamér 1915-ben így érvelt: „Bátran állíthatjuk, hogy a papság másoknál jobban van érdekelve a háborúban, mert nemcsak azt akarja, hogy bátor seregeink minél messzebb előrehaladjanak, hanem legszentebb törekvésének oda kell irányulnia, hogy a nagy idők tanítása nyomán a hívek lelki élete is nagy lépést tegyen előre. Ki tudja, nem most virrad-e az a hajnali óra, melyben az egész éjjel halászó és semmit sem fogó apostolok újra hallják az Üdvözítő parancsát: »Vessétek ki a hálót a halfogásra.«”²¹ Ugyanez a reménység fogalmazódik meg a lap egyik későbbi cikkében. „Buzgósággal kell kihasználnunk az ágyuk misszióját... a háború után vége a mostani vallásos felbuzdulásnak is, ha ezt

nem tudjuk most gyümölcsöztetni s felhasználni az 'áldásos háborúból' nekünk nem lesz részünk.”²²

1915 végétől az egyházi sajtóban is megjelent a kijózanodás hangja. 1916-ban a *Religio* már gyakran panaszolja: „Vallás tekintetében sajnos korunk legszembetűnőbb sajátossága óriási tömegek emancipálódása a vallásnak befolyása alól.”²³ Az *Evangélikus Lap* valós diagnózisa szerint „ha belépünk a templomokba, unos-untalan a régi diadalhimnusz hangzik a fülünkbe: mi győzni fogunk, mert győzni kell, bennünket a pokol kapui sem dönthetnek meg, a mi diadalmas hadseregünknek senki sem tud ellenállni, mert velünk a jog és igazság és így tovább. A lelkes igehirdetők versenyre léptek az újságok bombasztikus vezércikkeivel.”²⁴

A háborús veszteségek sokkoló hatását csak erősítette a hátszakra szakadó nyomor. A Miniszterelnök rendeletére (1915. február 16.) a kenyérhez fele arányban lisztpótló anyagokat (árpa, kukorica vagy burgonya)

15 In: Utolsó Üzenet (1914) 12. sz. 184. p.

16 *Vigasztalódjunk*. In: Utolsó Üzenet (1916.) 1. sz. 7. p.

17 CSERNOCCH János: *Egyház és háború*. Bp., 1915.

18 PROHÁSZKA Ottokár: *A háború lelke*. Bp., 1915. 7-8. pp.

19 REVICZKY Aladár: *Imák és intelmek a háború idejére*.

Bp., 1916. – Reviczky Aladár (1874-1921) több háborús imakönyvet, háborút népszerűsítő írást készített. A *Bízzál fiam. Sebesült katonák részére* (SZIT, Bp., 1914.) című imakönyve, ami a sebesült katonák részére készült, magyarul, németül, szlovákul, horvátul, lengyelül, olaszul és románul is megjelent. Ebből a frontra induló katonáknak a Szent István Társulat közgyűlési beszámolója szerint 670 000 példányt osztottak szét a frontra induló katonák között (ld. Katolikus Szemle 1915. melléklete. *Közgyűlési jegyzőkönyv*). Más, háborús tárgyú imakönyvei: *Uram, irgalmazz nekünk! Az itthon maradottak imádsága a háború idején*. (SZIT, Bp., 1914.) Ez is megjelent még németül és szlovákul is. *Elesett hőseinkért Imafüzet*. (SZIT, Bp. 1915.) *Levél a harctérre, hőseinknek. 1-2. levél*. (SZIT, Bp., 1915.) – A harctéri imádságos könyvekről: MACZÁK Ibolya: *Imakönyvek az első világháborúban*. In: Médiakutató (2010) 1. sz. (www.mediakutato.hu/cikk/2010_01_tavas/09_elso_vilaghaboru_imaknyvek)

20 In: *Religio* (1915. január) 13. p.

21 In: *Religio* (1915. február) 207-130. pp.

22 In: *Religio* (1915. május) 322-323. pp.

23 In: *Religio* (1916. április)

24 In: *Evangélikus Lap* (1916) 628. p.

kell keverni.²⁵ A fővárosban 1915. május 3-tól lisztalvánt vezetnek be, amin fejenként egy hétre csak 20 kg lisztet lehet vásárolni. 1915. június 16-án záróják az évi gabonatermést.²⁶ November 15-én bevezetik a tejjegyet, 1916. február 16-án az állam a cukorkészleteket vásárolja fel, aminek az árát jelentősen megemeli. 1916-17 telén fűtőanyag hiány miatt fázik az ország, 1917. március 25-én az Országos Közélelmezési Hivatal a kenyérfejadagot napi 34 dekától 28 dekára szállítja le. A szociális megszorítások sorát lehetne folytatni.

25 1114/1915. sz. miniszterelnöki rendelet.

26 2072/1915. sz. miniszterelnöki rendelet.

27 GALÁNTAI József: *Egy pozsonyi káplán esete*. In: *Uő: Egyház és politika 1890-1918*. Kossuth Kiadó, Bp., 1960. 139. p.

28 Rade, Marin (1857-1940), jeles marburgi teológiai tanár, a kulturprotestantizmus képviselője, a *Die Christliche Welt* alapító szerkesztője. Jelentős politikai pályát futott be a Német Demokrata Párban

29 In: *Evangelikus Lap* (1915) 288-290. p. Idézi: OTTLYK Ernő: *Hűség Istenhez és népünkhöz egyházunk történelmében*. Evangelikus Egyetemes Sajtóosztály, Bp., 1965. 283. p.

A gabonarekvirálásban a tanítóknak és a papoknak is részt kellett venni, a primás a hadikölcsönjegyzés támogatására is felszólította papjait.²⁷ Ezek a központi intézkedések gyűlöletessé tette az egyház hivatalosait a nép előtt. Egyre nagyobb lett a kiábrándultság. Egyre világosabb lett az, amit már 1915-ben leírt az *Evangelikus Lap* egyik cikkírója: „A keresztyén testvériség egyik napról a másikra politikai érdekszövetségekre esett szét, amelyek a legtöbbször minden erkölcsi alap nélkül, hatalmi célok megvalósítására verődtek össze. Ezek és ehhez hasonló jelenségek azt a fájdalmas tényt hozzák napfényre, hogy a büszke és öntudatosan fellépő keresztyénység sok esetben csak keresztyén mázzal vonta be a maga papjait és az úgynevezett keresztyén államokat, de mikor döntésre került volna sor, akkor a keresztyénység nem volt képes megállítani a vérözönt, amely most elsöpri az egész világot. Idealisták számára nagy csalódás volt ez, s a reális valóra ébredés egy keserves pillanatában elröppent rademarburgi teológiai tanár²⁸ ajkáról az a rettenetes szó, hogy a keresztyénység csődöt mondott.”²⁹

1917-re a csőd szemmel látható volt. Az egyházak előljárói és az egyházközségek, gyülekezetek népe – ritka kivételtől eltekintve – szembekerültek egymással. A háborúra buzdító, a csoda reményét ápolgató prédikációk egyre hitelképtelenebbek lettek. A frontokon kiderült, hogy a nagy katonai hazárdjátéknak óriási ára van: kétmillió halott sebesült és fogoly, valamint az ország kétharmadának elvesztése. Nyomor és reménytelenség. Sass János evangélikus lelkész a falusi papok nevében így kritizálta az egyház előljáróit: „Az egyházi vezetőség meglegedvén a templomi, s irodai szolgálattal, elmulasztotta figyelemmel kísérni a nép gondolkodásmódjának fejlődését.”³⁰ Szimonidesz Lajos (1884-1965), aki akkor nagybörzsönyi lelkész volt, így írt az egyház és a hívek között kialakult törésről. „Évek óta mindinkább érezhetővé vált, hogy a népnek alig van embere. Sokan vannak, akik belőle élnek, nem kevesen, akiknek érte kellene élniök, sorsa javításán, lelke művelésén kellene munkálkodniok, azonban ezek mind nem éreznek a néppel. A háború sok éket vert a lelkész és a népe közé.”³¹

Az első világháború a kisebb egyházak missziói számára is jelentős megpróbáltatások korszaka volt. A laikus prédikátorok, akik a misszió legfontosabb munkásai voltak, a frontra kerültek. A breszt-litovszki béketárgyalások hírét a *Békehírnök* így kommentálta: „Kérjük a mindenható Istent, tekintsen kegyelemmel erre a szegény emberiségre, mely a béke tekintetében mostan, mint egy szülő asszony vajúdik, s adja, hogy mielőbb egy olyan eseménynek örvendezhessünk mindnyájan, mely az embereknek békét, lelki fényt, hitet, szeretetet és Istenünknek dicsőséget hozzon.”³² Az egyházak által is terjesztett háborús ideológia ellen is fölemelte a hangját a lap. A háborút elfogadó, támogató prédikációk, a fronton harcolók számára írt imádságos könyvek gyakran beszéltek a „szent haragról”, amit „Isten oltott az emberek szívébe”. Csopják Attila így száll szembe ezekkel az érvekkel: „Az isteni haragnak véghezvitelére nem vagyunk feljogosítva, tehát nem is erről van szó; hanem ne engedjünk helyet a szívünkbe tódulni akaró pokoli haragnak. Ez a gyűlölet, az erőszak, a gyalázkodás és bosszú-

állásnak haragja, mely pusztít, rombol, öldököl, s dühében nem kímél semmit sem. Ennek a haragnak még egy cseppjét se tűrjük meg magunkban.”³³ A háború demoralizáló hatásáról is több cikket olvashatunk.³⁴

Ugyanakkor az érlelődő forradalmak hangja is megszólalt a *Békehírnök* hasábjain. Érdekes példa a cár kivégzéséről szóló rövid tudósítás.³⁵ Bányai Ferenc 1918 szeptember végén így vet számot: „A háború, a civilizáció és a keresztyén világ szégyene, ötödik éve dühöng...” – kezdi cikkét. De nem egyszerűen a veszteségek fölött siránkozik, hanem a háborúban valami újnak a kezdetét látja: „A régi, elavult világrendszer eltűnik, és egy új támad helyére... A társadalom megmozdult, felismerte az idők nagyságát és komolyságát; a régi elavult elveket és ideákat eldobva maguktól, újat ragadnak meg, s azok révén vélik megváltani a szenvedő emberiséget.”³⁶

Az emberek, a hívők és a hitből kiábrándult tömegek is valami újat akartak. Sokan elhagyják a templomokat. Ez a 20. századi szekularizálódás első nagy csúcса. Ekkor születnek meg a politikai hamis vallások – kommunizmus, nacionalista vallások. Megerősödnek a szabadegyházi mozgalmak, amelyek az állam és az egyházak radikális szétválasztását követelik.³⁷ Az egyházak előljárói a „keresztény Magyarország” nacionalizmustól és antiszemitizmustól fertőzött illúziójával próbálták ellensúlyozni. Ennek vizsgálata viszont egy másik dolgozat témája.

30 In: Evangélikus Őrálló (1917) 255. p.

31 In: Evangélikus Lap (1918) 43. sz. – idézi: OTTLYK Ernő: I.m. 292. p.

32 In: Békehírnök (1918) 1. sz. 5. p.

33 CSOPJÁK Attila: *A harag*. In: Békehírnök (1918) 65–67. pp.

34 CSOPJÁK Attila: *A töltények mellett*. In: Békehírnök (1918) 122. p.

35 In: Békehírnök (1918) 111. p.

36 BÁNYAI Ferenc: *A régiek elmúltak és mindenek megújulnak*. In: Békehírnök (1918) 197–199. pp.

37 RAJKI Z. – SZIGETI J.: i.m. 147-192. pp.

Bakó Endre

HÁBORÚS ANTHOLÓGIÁK, 1914-1916

A dolgozat címe akaratlanul is felidézi Babits Mihálynak a *Háborús anthológiák* című, 1917 márciusában írott jelentős költeményét, melyben elhatárolja magát a háborús dalnokoktól, „az ezrek könyvének sós vizében lubickolóktól”, akik, „ha majd a Béke énekel, szárazon maradnak”. A béke humanista nagykövete, a *Húsvét előtt* és több más nagyszerű háborúellenes költemény szerzője, rövid habozás után fordult el a háború zajától, és vált következetes békepartivá. Nem ő volt az egyedüli író-költő, aki kezdetben a háborút a magyarság ügyének vélte, s aggodalmában spontán hazafias érzelemmel reflektált rá. „Akkor még alig akadt köztünk olyan nagyokos, akit meg ne csapott volna a menetszázados, virágos mámor!” – írja Tóth Árpád.¹ A háborús propaganda „kolompszavára”, hogy Kaffka Margit kifejezését kölcsönözzük, szinte minden társadalmi osztály az

1 TÓTH ÁRPÁD: In: *Háborús lírikusok*. Nyugat, 1916. II. köt. 891-893. pp., ill. *Tóth Árpád Összes Művei (TÁÖM)*. IV. k. Prózai művek. Akadémiai Kiadó, Bp., 1969.

2 TÓTH ÁRPÁD: I.m.

arisztokráciától a parasztságig, az összes vallási felekezet a katolikus egyháztól a zsidó hitközségig, ünnepelte a hadba lépést. Még a szociáldemokraták is támogatták Szerbia megbüntetését. Mint Európában mindenütt, a magyar katonák is papi áldással mentek a nagy mézárszékekre vérüket hullatni. Íróink közül többen azonnal haditudósítónak vagy önkéntesnek jelentkeztek, mások olyan vehemenciával kezdték harsogni a harci indulót, ünnepelni a magyar katonai vitézséget, hogy később, amikor a veszteségektől kijózanodva visszahőköltek s ráeszméltek (már aki!) a vérengzés értelmetlenségére, szinte hiteltelennek tűnt volna, ha a békéről verselnek. Voltak azonban, akik ezt a fordulatot is megtették, anélkül, hogy lelkiismereti elszámolást készítettek volna önmagukkal. „Ha néhány hét alatt végére jártunk volna a háborúnak, ma bajosan röstelkednénk harci ujjongásainkon.”² – jegyzi meg Tóth Árpád. Mégis akadt néhány író, költő, aki az első pillanattól kezdve elkecserevedve, undorral utasította el a vérengzést, tisztán látva, hogy a magyarságnak semmi érdeke nem fűződik a német birodalomnak az antanttal folytatott nagyhatalmi vetélkedéséhez, melynek mozgatórugója a gazdasági érdek, célja az európai hegemonia. E kivétel között találjuk Ady Endrét, Tóth Árpádot, Kaffka Margitot, Szép Ernőt, Dutka Ákost, Nadányi Zoltánt és másokat.

A háború fogadtatásának publicisztikai értékelései, epikai és lírai reflexiói egyaránt tükrözték az irodalmi egység felbomlását. A két út (jobb híján: a konzervatív és a modern) éles elkülönülése, az irodalmi forrongás már a századfordulón elkezdődött, melynek előhírnökei voltak *A Hét*, *Magyar Genius*, *Jövendő*, *Figyelő*, *Szerda* stb. lapok, folyóiratok. A végső szakadás Ady fellépésével, a *Nyugat* megindításával, *A Holnap* c. antológia megjelenésével pecsételődött meg. Tehát nem az első világháború osztotta meg a magyar írókat, költőket, művészeket, hanem ki-ki a maga világnézeti alapállásából, már elkötelezetten reagált a háborús eseményekre. (Néhány kivétel mindkét oldalon akadt!) A konzervatív világnézet alkotórésze volt a társadalmi status quo és a gondviselés-hit fenntartása, a létező világ realitásának és igazságosságának aggálytalan elfogadása, a nacionalista önszemlélet, s mindezekben túl

az alattvalói érzület. A konzervatív lírikusok azonosultak a hivatalos szemlélettel, az állami ideológiával, tehát kötelességüknek érezték, hogy igazolják a háború önvédelmi jellegét és lelkesítő költeményeket írjanak.

1.

A magyar háborús költészet össztermését lehetetlen számba venni, a racionális megközelítésmód csak az antológiák szemléje lehet. Legjobb tudásunk szerint négy antológia került forgalomba, de a híradások megemlékeznek különböző egyesületi, könyvtári, iskolai gyűjteményekről is. Az első magyar nyelvű (részben német-) háborús antológia 1915-ben jelent meg *Éljen!* címmel Bécsben, 92 oldalon. Az anyagot Stockinger Gyula, a bécsi egyetem magyar nyelvi lektora gyűjtötte. A gyűjtemény 66 szerző 88 versét tartalmazza, kiegészítve két *bakanótával*, mint spontán népi megnyilatkozással, továbbá 20 német nyelvű költeménnyel. Bármily meglepő, Gyóni Géza 4 versével csak második a gyűjteményben, az első helyen a feltűnően aktív (de nem uszító!) háborús dalnok, Kiss József áll 6 darabbal. Falu Tamás és Kiss Menyhért 3-3 verssel követi őket. A kötet a háború kitörésétől az 1915 húsvétjáig terjedő idő verterméséből szemelget. Stockinger Gyula gyűjteménye bevezetőjében a versanyagot hozza fel a latin közmondás cáfolatául, mely szerint háborúban hallgatnak a múzsák. „Egy nemzet költészete sem visszhangzik úgy a harci zajtól, mint a magyar nemzeté.” – állítja túlzó dicsekvéssel. Szabadkozik azonban, hogy a versanyag nem követi az időrendet, holott „az időrendi beosztás bepillantást enged meg a hangulatok hullámmozgásába egyrészt, másrészt pedig érdekes, fokozatos egymásutánban mutatgatja be, mint születik és érik meg a béke gondolata, míg végre úgyszólván kizárólagos tárgya, de mindenestre alaphangja az emberi lélek verses megnyilvánulásának.” Ez utóbbi megállapítás a szerkesztő tárgyilagosságát dicséri.

Stockinger nem rendezi szigorú tematikus rendbe a költeményeket, de a könyvecske téma-katalógusa kb. nyolc-tíz variánst foglal magába, voltaképpen ennyi az egész háborús költészet amplitúdója.

Lehetne egy-egy variációt tovább részletezni, de a költemények művészi színvonala ezt nem indokolja. Ennél többet a bőségesebb versanyagot kínáló antológiák sem tudnak nyújtani, ezért dolgozatunk szerkezete lehetne összevontan tematikus felépítésű is, hiszen a négy gyűjteménynek több közös vonása van, és számos költemény mindegyikben felbukkan. Mégis az egyenkénti szemlére vállalkoztunk, mert minden antológiának vannak jellegzetességei, sajátos hangsúlyai.

A hivatalos propaganda nagymértékben befolyásolta az arra fogékony költők történelemszemléletét és világgképét. Eszerint a magyarság mint az Osztrák-Magyar Monarchia része, honvédő háborút folytat. A legtöbb költő nem vett tudomást arról a történelmi tényről, hogy az első világháborút – noha mind az öt európai nagyhatalmat felelősség terhel valamilyen mértékben – az Osztrák-Magyar Monarchia robbantotta ki a Szerbiának küldött hadüzenetével. Ehelyett megrögzült az a beállítást, mintha ártatlannak lennénk, mintha ránk törtek volna idegen hadak, ezért az igazság a mi oldalunkon áll. Barabás Ábelnek, egy korán elesett kolozsvári fiatal tanárírónak már a verscíme is sugallatos: *Segítsd őket, igazság Istene!*

Ti prédaéhes hiénák csapatja,
Halott tetemnek néztétek e hont,
Melynek minden zugában áruló él,
S orozva most e szép hazára ront?
Óh, megtanít most horvát, tót, románság,
Cseh és lengyel nép annyi hű fia,
Hogy minden orgyilkos bujtogatónak
Saját vérében kell megfúlnia!

A harci cselekményeket ugyan a szövetséges német hadsereg indította, a monarchia közös hadserege (az ötödik és a hatodik hadsereg) augusztus 12-én lépett akcióba Szerbia ellen. Az orosz hadsereg 1914. augusztus 18-án támadta meg a monarchia északi arcvonalát, s a cári haderő szeptember 5-én már Máramaroszigeten volt. Kétségtelen, Románia és Olaszország orvul támadt a monarchiára, de ez láncreakció-szerű következménye az európai hatalmi-politikai helyzetnek. Barabás verse a

birodalmi gondolat manifesztuma és a hamis tudat gyűjtőmedencéje: hű nemzetiségekről ábrándozik, holott már a háború első hónapjaiban főleg nemzeti-ségi katonák, 1917-től komplett cseh légiók szöktek át az ellenséghez.

A papköltő, Szabolcska Mihály verse, a *Hadbaszálláskor*, minden háborús antológia kiténtetett darabja volt:

Így szállsz te a harcba mindig,
Mikor szíved, lelked indít,
Csodálatos szép fajom.
Mintha esküvőre mennél
- Háborús kép, nincs szebb ennél –
(...)

Esküvő és háború! Ez az asszociáció Ady eszméletében is felmerült, de nála „véres, szörnyű lakodalomba / Részegen indult a Gondolat.” (*Emlékezés egy nyár-éjszakára*). Szabolcska fellengzős, fényes győzelmet jósoló költeményének eszmei bázisa a korszerűtlen, romantikus nemzet-tudat, mely a nacionalizmusból nyeri éltető nedveit. „A magyar a harcot, a küzdelmet a veszély gyönyöréért, a diadal mámoráért, az önfeláldozás, a hősiesség extázisáért szereti. Neki nincsenek filozófiai feltételei, gazdasági rugói, józan, hideg axiómái; ő fenntartás nélkül, szilaj kedvvel, a kárpáti rohamok extázisával megyen a veszedelembe, a halálba.” – állítja Anka János, a korszak egyik konzervatív hangadója.³ Szabolcska verse ennek a megalázó szemléletnek a felelőtlen lírai viszszhangja, mely a magyar katonát primitív, ösztönös természeti lényre degradálja, mint akinek rituális igénye az öldöklés. Gyóni Géza a monarchikus gondolkodást erősítve, a vallásos képzeletre támaszkodva legendával is emelni próbálja a háború kultuszát. (*Ferenc Ferdinánd jár a hadak élén*). A motívumokban

3 ANKA János: *A háború költője*. „Élet” Irodalmi és Nyomda Rt., 1915. (okt. 24.) II. k. 1034. p.

4 KÉKI Lajos: *A háború magyar énekese*. In: Budapesti Szemle (1915. július). 136. p.

5 ISMERETLEN Szerző: *A magyar költő*. „Élet” Irodalmi és Nyomda Rt., 1915. I. k. 414. p.

6 PROHÁSZKA Ottokár: *A háború botrányköve*. „Élet” Irodalmi és Nyomda Rt., 1915. I. k. 146-148. pp.

szegényes legenda azonban inkább szerzői jóslattá laposodik. E költeményről Gyóni lelkes méltatója, Kéki Lajos is úgy vélekedett, hogy benne „még kis-sé üres retorizmus nyilatkozik”⁴ Itt jegyezzük meg, hogy a háborús versanyagban gyakori a kísértet-romantikus motívum, például a halott (katona) szelleme életre kel, majd szerepe végeztével visszahanyatlik sírjába. Ennek az asztaltáncoltató szellemidézésnek főmestere Emőd Tamás volt.

A világháborút igenlő, igazoló elméletek közül a legalacsonyabb szintű spekulációnak az számít, amely szerint éppen jókor jött a háború, mert a hosszú békében elposványosodott, elpuhult a nemzet, elveszítette ősi, eredeti harcias célösztönét. „Az utóbbi időkben, a rothadt béke napjaiban különféle esztétikai elméletekkel, költői hazugságokkal, idegen szofizmákkal, szemfényvesztő okoskodásokkal megzavarták tiszta látásunkat...”⁵ – olvassuk egy anonim írásműben. Ugyanott Prohászka Ottokár így elmélkedik: „Igaz, hogy a háború kín és küzdelem az egyesnek, de mint nemzeti s társadalmi erőfeszítés, betörés, nemcsak kín az, hanem a haladás s fejlődés feltétele, s új világok nyitánya. Kínban, s vajúdásban születik meg az új, s minden jövőöség voltaképpen ellensége a jelennek s a múltnak.”⁶ Lám, Szilágyi Géza személyében akadt verselő, aki ezeket a vérgőzös, szociál-darwinista gondolatokat rimes formába öntötte:

Amelyet az arany megrontott,
Az elposhadt vérű világot
A vas egészségesre váltja,
A gyógyító vas legyen áldott!

Kemény a vasnak zord ekéje,
Nyomában a barázda véres,
De a halál-magvas vetésből
Az aratás szebb életé lesz.

(...)
(*Vas és arany*)

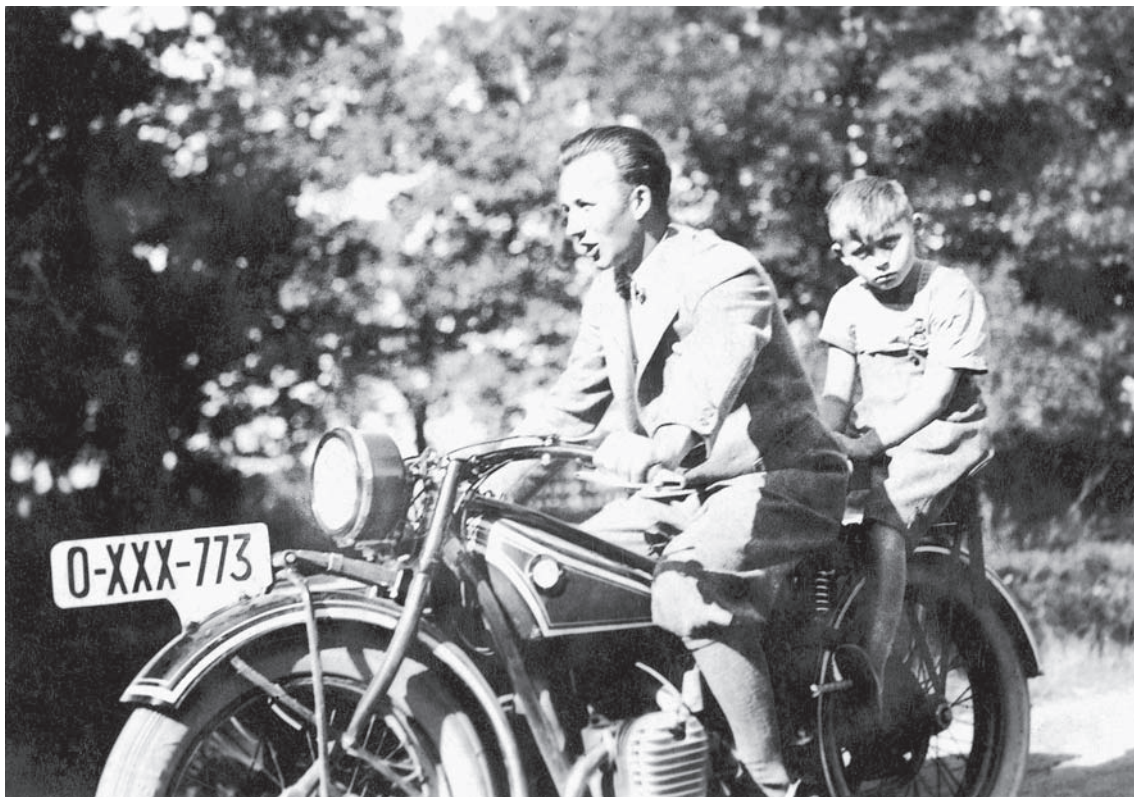
A vers az „agymosó” propaganda lírai változata. Egyfajta messiás-várás is kicsendül belőle, s ezzel nem áll egyedül a háborús költemények között. Számos utalás történik valamiféle megtisztulásra, szebb

jövőre, majdani igazságosabb világra, de nem tudni, mit értettek rajta. Gyóni Géza például már idézett legendájában ezt jósolja: „Virágos, ékes szentelt fegyverek most / utat a boldog, szebb jövőbe vágna”. Farkas Béla szerint „Vérfolyam lesz az öntözője / Humanizmusnak, kultúrának” (*Új korszak*). Nincs kizárva, hogy e versek gondolati magva valamiféle homályos nagyhatalmi tudat idealista melengetése.

A költemények többségéből hiányzik a helyzet reális felmérése, a tárgyias történelmi analízis nézőpontja, egyszerűen a tágasabb szemlélet. Ehelyett a heroizáló szándék dominál, amely sokszor gyermekded hősködésbe csap át. (Gyóni Géza: *Petőfi lelke*, Vértesy Gyula: *Indulóban, Hí a haza*, Lampérth Géza: *A német dobosok*, Jászay-Horváth Elemér: *Bakalevél* stb.). Ebbe a kategóriába soroljuk a hősi halál dicsőítését is (Tóth Péter korporál: *Vers*, Falu Tamás: *Album*, Zilahy Lajos: *Emlékül*). Feltűnő, hogy a háborús költők versei milyen laza szálakkal kötődnek a konkrét individuumhoz, milyen halvány az alanyiasságuk, szegényes a kommunikációs viszonyulásuk. Mindez az átéltség hiányára mutat még az imák esetében is. (Hervay Frigyes: *Ima egy katonáért*, Hevesi József:

Imádság, Pakots József: *Gyermekimádság*). A verselők szívesebben fordulnak a siratóhoz és az epikus formákhoz, főleg az életképhez, a románchoz, a legendához, a balladához. Az anyag többségét az érzelmes történetek, búcsúk, búcsúlevelek adják, gyakran helyzetdal formájában. (Kiss Menyhért: *Kerekes Kató*, Dr. Vasady Balogh György: *Tábori posta*, Gobi Imre: *Imre* stb.) Bármily furcsán hangzik, József Ferenc főherceg *Várakozás* c. költeménye lírai dimenzióban marad és képes a korszak bizonytalan, félelmes atmoszféráját hangulatilag érzékeltetni.

Az összeállítás egyik hangsúlyos vonulata az osztrák-magyar testvériség és a német szövetség dicsőítése. (Gróf Zichy Géza: *Német sógor*, Juhász Jenő: *Ruht* stb.). Ezt tükrözi a német nyelvű versanyag is. (Ferdinand Bronner: *Der honvedhusar*, Mohácsi Jenő: *Franz Josef*, Thomas Ludwig: *Eljen* stb.) Joggal jegyzi meg Baros Gyula, hogy a szerkesztő „Összeállításában valami magasabb szempont érvényesülése nem látszik. Érdeme inkább abban áll, hogy az idegen nyelvű darabok felvételével az ide tartozó gyűjtés teljességét szolgálja, s némiképp a külföldet is tájékoztatja.”⁷ Mindezek ellenére néhány

költemény (Babits Mihály: *Fiatal katona*, Reichardt Piroska: *Közös gyász*, Kiss József versei, főleg a *Sirályok az Északi-tengeren* stb.) józan hangjával, értékszemléletével, humanista elkötelezettségével, az emberiség jövője iránt érzett felelősségével kiválik a konglomerátumból. Hozzájuk sorolhatnánk Bródy Miksát is, akinek a *Pesti Napló* 1914. december 25-i számában jelent meg *Karácsony* c. verse. Ebben azon kesereg, hogy „Szent magyar zsellérek és szent orosz muzsikók” értelmetlenül marcangolják egymást. De a versalany kívül marad a gyűlölet a körén:

Mária, alszol? A gyűlölet ünnepe?
Hát nem érzed, hogy éget a szörnyű titok?
Most, most, amikor gyűlölni erény,
Én senkit, senkit gyűlölni nem tudok.

E nem túl színvonalas, ám népbaráta, humanista vallomást később azzal árnyékolta be, hogy lefordította Ernst Lissauer német költőnek a *Gyűlöld az angolt* c. költeményét, a világháború egyik legádázabb, legizzóbb gyűlölettől fröcsögő dalát, melyet azokban az években csak *Hasslied*nek vagy *Hassgesang*nak emlegettek.⁸ Még a harcias Vértessy Gyula (*Télhívás*), és Kiss Menyhért is vágyott olykor a békére (*Történet*), s a háború dalnokának kinevezett Gyóni (Áchim) Géza is fűjt hideget és meleget, de az ő páfördulását hitelesítette a Przemysl várában átélt ostrom szörnyűsége, majd a hadifogság.

2.

A következő háborús antológiát Vajda Gyula, egy szabadkai tanár adta ki több mint húszoldalas bevezetővel.⁹ Ebben visszapillant a magyar katonaköltészet hagyományaira, külön fejezetet szentelve a kuruc-költészetnek, majd a legjelentősebbek érintésével elérkezik Petőfi Sándor és Arany János harci dalainak méltatáshoz. Úgy látja, hogy Gyóni Géza („aki legnagyobb e műfajban”) költészetét is Petőfi

szelleme lengi be. De több kortárs is elismerő szavakat kap, mint „a magyar vitézség avatott dalosa.” Különösen Kozma Andor, Gyulai Pál, Kiss József részeseül elismerésben. Vajda a hivatalos propagandától eltérően az elmúlt évtizedeket a fejlődés, a gyarapodás időszakának értékeli, melyet váratlanul tört meg a háború: „Boldogságban, jólétben, iparunk, kereskedelmünk, műveltségünk és tudományunk teljes kialakulása közben ért bennünket a háború híre, a világháború borzalma.” Abban viszont osztozik a kanonizált felfogással, hogy a nemzetet külső erők sodorták a háborúba, s így kénytelen volt felvenni a harcot. „Ismerve nemzetünk erényeit, felismerve a helyzetet, hogy a háborút reánk és hűséges szövetségeseinkre, a nagy német nemzetre, ádázul zúdították, hamarosan felocsúdtunk a töprengésből, és amint egykor Rákóczi *Pro patria et libertate!*, mi mostan *Királyért és hazáért!* jelszóval bontottuk ki zászlónkat, és igaz lelkesedéssel, harci kedvvel, énekszóval indultunk a küzdelembe.” Teljes terjedelemben idézi Szabolcska Mihály *Hadbaszálláskor* c. költeményét, mely a győzelem biztos tudatában a harci szellemet jelöli meg a magyarság „régigaz” karaktervonásának, s azon örvend, hogy ez ismét feltámadt. Vajda úgy véli, hogy a nemzeti öntudat acélozza a harcosok erejét, „ez alkot belőlük legendás hősokeket, ez ihleti meg a dalosok lelkét, és énekelnek a hősokekről, harcosokról, az anya, a hitves fájdalomról, a szövetségeseikről, az ádáz ellenségről. Szóval mindarról, ami a nagy napokban lelkesedést szít a költők és lelkesedést kelt a harcra kész magyarság lelkében.” Ugyanakkor elismeri: „A legtöbb költeményt a pillanat szülte, legtöbbje csak hangulat, vázlat, rajz”. Külön megemlíti a népdalokat, a bakanótákat, mint a spontán népi lelkesedés bizonyítékait. Egyetértően idézi ifj. Wlassics Gyula verssorát: „Van lantosunk e hős időben, kit nem jár át a nemzet láza?” Nem mulasztja el piederesztálra állítani „Przemysl legendás hős költőjét”, Gyóni Gézát. „Hangulatok és érzelmek nagy skálája vonul ma mindnyájunk lelkén keresztül. A przemysli költő megérezte, megértette, és ki is fejezte ezt, ezért vált ő a kor legnagyobb költőjévé...” Méltó társának tartja Peterdi Andort, „aki a legszebb költeményt írta a magyar katonákról”. Peterdi verseit Petőfi, Gyulai,

7 B. Gy. = BAROS Gyula: In: Irodalomtörténet (1916) 350-351. pp.

8 Kosztolányi Dezső is lefordította!

9 Dr. VAJDA Gyula: *A háború költészete. Szemelvények.* Rózsavölgyi és Társa Kiadó, Bp., 1915. 224. p.

Kiss József és Gyóni Géza költeményei mellé helyezi. Egyik-másik vershez jegyzetet mellékel, azok olykor „szubjektívebbek, mint amennyire az iskola szempontjából kívánatos.” – mutat rá Baros Gyula.¹⁰ A szabadkai tanár-szerkesztő közvetlen hatást, mozgósító erőt tulajdonít a háborús költészetnek, ami a korszellemből következik „Ma a harci dal a legszebb dal. Ezt visszahangozza a Kárpátok bércé, ezt susogja az Alföld rónája, ezt csobogja az Adria taraja, ettől hangos egész Magyarország. Az ifjúság ajkán a költő szava kél, új érzést fakaszt, új tettekre kész. Ezen tettektől függ a jövő Magyarország sorsa.” Ezzel felértékeli, de voltaképpen lebecsüli a költészetet, mert kiemeli az esztétikai dimenzióból.

Vajda tematikai csoportokba rendezi anyagát. A *Prológus* funkcióját Szávay Gyula *A király* c. „egyszer használatos” verse tölti be. A jelzővel arra utalunk, hogy a költemény az adott konstellációktól független történelmi igazság kritériumainak nem felel meg. A „szent aggastyán” dicsőítése történelemhamisítás, s mint ilyen, megcsúfolása az 1848/49-es forradalom és szabadságharc szellemének:

(...)
 Ősz királyát hadba kelve,
 Pajzsán tartva ünnepelje
 Hálás magyarok hona.
 Végzi, amit Árpád kezdett,
 Megifjodva ez ős nemzet
 Újabb évezredre áll:
 Éljen, Isten védje, ója-
 Második honfoglalója
 A király!

A *Hadba-szállás* c. fejezetben még az idős Lévy József is hallatja hangját egy gyengécske rimpengéssel. Osváth Eszter azért csodálja a férfiakat, mert „Asszony nem tud úgy halni, mint ti!” (*Katonák mennek*). Vértesy Gyula már idézett népdal-utánzatában (*Indulóban*) Vilmos császár hazug ígéretével vigasztalja babáját: „A levél, mind, le se pereg, / Mikorra már itthon leszek.” Vajda Gyula egyik legnagyobb tévedése Peterdi Andor túlértékelése. A *Katonák* c. költeménynek alig nevezhető szöveg például nemhogy Petőfi, de még Gyóni Géza mellé sem he-

lyezhető! Peterdi érthetetlen módon arra biztatja a hátország munkásait, hogy tegyék le a kapát, fojtsák el a fűjtatót, tegyék félre a gyalut, ne szálljanak le a tárnába, hanem „Legyetek ti is most áldott vitézek”. Ki fogja akkor az „áldott vitézeket” élelmezni, ruházni, fegyverrel ellátni? Íme, egy példa a sok közül arra, hogy a közhelyek hajszolása, a patetikus frázisokra való hajlam kiiktatja a logikát. A versírók a lendület dinamikájával vélték pótolni a gondolatot, frappírozással az érzés mélységét, a szerkezet igényességét.

A gyűjtemény szemléletét nem nevezhetjük plebejusnak, de kétségtelen, vannak (a populizmussal keveredő) demokratikus hangjai, amennyiben néhány vers a bakát, a közlegényt méltatja, aki képes megmenteni a magyart. (Büky György: *A honvéd* stb). Sas Ede képzeletében az elesett nábob fia testvéreinek vallja a legénységet: „Bár nádfödeles kunyhóban születtek, / Azok velem mind egy hazát szerettek.” (*A nábob fia*) De milyen lesz „a születő, szebb jövőendő”? (Sajó Sándor: *Harci ének*) Harsányi Lajos *Prológus az új élet felé* c. darabjában Petőfit hívja segítségül a nyugatosok elleni harcban, s nem titkolja, hogy győzelem esetén nagy hatalmi szerepet szán a „*turáni faj*”-nak. „A nagyvilág megismerte erőnket, / A géniuszt, mely hős volt hajdanában, / S mely a jövőendő roppant versenyében / Vezetni akar Kelet kapujában.” Erről a merész, száz év távlatából nézve holdvilágos ábrándról nemigen tudott a vért, verejtéket ontó magyar baka, akinek Oláh Gábor szerint „Szár az kenyér volt a bére, eb a neve, rongy a vére; / Most? A világ kirakatján a legdrágább drágakő.” (*Magyar katonák*). Benedek Elek szerint is „Sovány kenyeret ad a hon neki.” (*Nagy Pál*). Számára tehát sokkal kézzelfoghatóbb, praktikusabb jövőképet kell festeni. Minderről Zilahy Lajos, mint katonatiszt költő gondoskodott *Vigasztalás* c. versében:

Lesz földetek és egy kis házatok,
 Két eperfa a kedves udvaron.
 Egy tisztaszoba és egy kis szoba
 És Ferenc Jóska képe a falon,
 (...)

10 A háború költészet. (Szemelvények) A tanulóifjúságnak írta és szerkesztette dr. Vajda Gyula, állami felsőbb leányiskolai igazgató. In: Irodalomtörténet (1916) 266-267. pp.

Miként több tucat költemény szerzője, Zilahy is ígéretet tesz a végső győzelemre, holott elképzelt közegeben mozog. „Fiúk, ne féljeteK, / Hiába ég a lengyel hegyek alja, / Hiába jönnek tenger orosz csordák, / Ne féljeteK, isten kezébe’ van / Örök születeK: szegény Magyarország.” Mentségére legyen mondvá, hogy a „földosztó” költeményt nem tagadta meg, - holott az 1920-as években szemére vethették, hogy minden szava ámtásnak bizonyult - felvette verseinek gyűjteményes kiadásába. Mert címzettjei úgy jártak, mint Arany János *Koldusénekének* hadfija, akinek tíz hold bért ígértek kiontott véreért. Csupán annyit változtatott, hogy a kötet szövegében Ferenc Jóska helyett Kossuth Lajos olvasható. Igaz, a költeszet az illúzió világában keletkezik, tehát állításai sem veendőK realitás-számba. Csakhogy íróik tudatosan a propaganda szolgálatában követték el őket!

Jellemző szóhasználat Zilahy versében a *tenger orosz csordák*. Már az *Éljen!* c. antológiában láttuk, hogy frontot nem járt, puskaport nem szagolt dilettánsok is milyen lenézően, szinte sajnálkozva említik az orosz katonát, még a kozákokat is, aki örökké éhes

és girhes a lova stb. Egy öreg 48-as honvéd kövekkel akarja késleltetni a Kárpátokon áttörő „muszka” se-reget, amíg a segítség meg nem érkezik. (Tóth László: *Az utolsó honvéd*) Ez az ábrázolás nevetségessé teszi, lejáratja a nagy idők immár naiv hőset, holott a vers szerzőjének nem ez volt a szándéka. Szávay Zoltán gyűlölködő versében (jellemző módon *Imádság* a címe!) „borzalmat sugárzó, bilincs, bűn és sötétség nemzetének” nevezi a „rettentő” oroszot. Igaz, más szembenálló nemzet sem kap hízelgőbb jelzőket. Szász Károly „Észak rémeinek” említi az ellenséget, s ezzel nyilván az oroszokra céloz. (*Két honvéd*) Gyóni Géza megtapasztalhatta az orosz katonák harci készségét, mégis átvette a fölényeskedő hangnemet. (*Gorkij önkéntes*). A hadifogságban aztán gondolkodhatott a valóságos erőviszonyokon.

Izenet a harctérről, Anyák és hitvesek egy-egy fejezet árulkodó címe. Az idesorolt darabokat leginkább ismeretlen nevű verselgetők vagy dilettáns költők (Hangay Sándor, ifj. Wlassics Gyula, Szabolcska László stb.) írták. Részint személyes élményeken, részint általános epikai motívumokon nyugszanak e

szánalmat keltő, szentimentális költemények, amelyek akarva-akaratlanul, a háború léleknyomorító hatását, menyasszony-vőlegény, férj-feleség, szülőgyermek örökre szóló elválását poétizálják, vagy azal csálnak könnyet az olvasók szemébe, hogy a hozzártozók hiába várják a tábori postát, illetve éppen megjött az értesítés a katona haláláról. Az afféle frappírozó fordulatnak, mint „A hazáért halt meg, - panaszunk hát nincsen” - amivel Szász Károlynak *A Túri fiú története* c. balladája zárul, nincs lélektani hitele, inkább a kor szelleme által megkövetelt „eszményi lelkesedés”-nek próbál megfelelni vele. Ugyanez vonatkozik Szabolcska László *Levél Gálciából* c. versére. *A gyermekszobából* c. fejezet versei arról szólnak, hogy a gyerekek megszenvedik ugyan a háborút, de szerencsére megvan az a tulajdonságuk vagy képességük, hogy ebből is képesek játékot csinálni. (Jakab Ödön: *Boldog katonák* stb.)¹¹ Vajda sem feledkezhet meg a nagy szövetségesről. Részint műfordítások, részint eredeti költemények jelzik a németek iránti tiszteletet és bizalmat harci fegyverekben. E fejezetben olvasható a már említett Ernst Lissauer –vers, amely deklarálja, hogy „Béke lesz a

harc után! / Ám téged mindig gyűlölünk.” T. i. az angolokat. *A gyűlölünk* szó háromszor ismételve.

Néhány idős költő (Ábrányi Emil, Benedek Elek, Endrődi Sándor, Kozma Andor, Lévy József, Sas Ede, Várady Antal) is hallatta hangját. A Petőfi utáni nemzedéktől immár hanyatló életkorban nem várható el, hogy feladja konzervatív világnézetét és retorikus közösségi versformáit. Maradandót ezúttal ebben a témakörben sem tudtak alkotni. Ábrányi Emil *A tábornok* c. költeménye különleges (a csaknem százéves Görgei Artúrt köszönti), de az alkalmat generáló költői ötlet erőltetett. (A beteg tábornok meggyógyul, ha győz a magyar). *A Lord Byron* c. költemény szembe akarja állítani az angol géniuszot saját hazájával. Az efféle szellemi aknamunkát Kosztolányi kezdeményezte *A Hétfen*, amikor egy csokrot közölt angol, francia, olasz költők hazájukat, nemzetüket bíráló költeményeiből.¹² Kozma Andor

11 Babits Mihályt is foglalkoztatta a téma. „*A gyermekek mutatják meg nekünk, milyen ősemberi, őszilati dolog a háború.*” ld. BABITS Mihály: *Gyermekek és a háború*. In: Nyugat (1914. 16-17. sz.) II; 1. 260. p.

12 KOSZTOLÁNYI Dezső: *Az entente kiskátéja*. In: *A Hét* (1915) II. 345. p.

Zrinyi, a költő c. ódája helyenként megragad ünneplés nyelvvel eszközeivel, de aktualizálásba torkollik. Vagy mégis lenne kivétel? Íme, Endrődi Sándor, akit Komlós Aladár „a népies és népnemzeti költőkhöz képest újszerű jelenség”-nek látott,¹³ úgy látszik, a háború megítélésében is másként vélekedett, mint társai:

Mily rémnapok, mily ádáz öldöklések!
Egymást gyilkolják művelt nemzetek!
Ez-é a kultúrának aratása,
Melyért egy emberiség szenvedett?
Ez-é az ünnep, melyet várva vártunk
S melyen nép népet testvérül fogad:
(...)
(Viharok fölött)

Értékes darabja még a gyűjteménynek Móra Ferenc: *A háborús gyermekszobából*, Szép Ernő: *Imádság*, Erdős Renée: *Lángba borult világ*. Ez utóbbiban az író a természetes, mondhatni normális emberi érzelmeket szólaltatja meg, kivonva magát a gyűlölet szuggesztiója alól. S ettől még jó magyar, mélyen érző ember. „S míg önnön nemzetemért tör a gond, / Míg magunk harcaiért küldök imát: / Hallom a többit is, amint kiált: Látom valamennyit, amint könnyet ont. / Hiába Uram, ellenségeink nekünk, / (...) / S jaj, hasonlók hozzánk és mind testvérünk, / S mindnek hazája szent és hitvese áldott.”

A jóslások közül Hevesi József *A mi katonáink* c. költeménye „a leginkább restelni való”, hogy Tóth Árpád szavait idézzük. Hevesi buzgalmában elfeledkezett arról az evidenciáról, hogy a háborúban semmi sem biztos, felelősséggel semmit sem lehet vállalni és kijelenteni. Vajon a vesztes háború után, a valóságos helyzet, az ország-csonkítás, a megálázó trianoni békediktátum ismeretében milyen

szájjal olvasták e felelőtlen sorokat: „(...) Lesz hozsánna, ének! / Örömtüzek gyúlnak a Kárpátok ormán, / (...) / Nem lesz vége-hossza a sok ünnepségnek, / Hogy ha diadallal végre hazatérnek / A mi katonáink”. Ugyanez a sanzonba oltott könnyed optimizmus súlytalanítja el Emőd Tamás *Ha visszajönnek* c. versét, amely a maga korában érdemtelen népszerűséget élvezett. Felvetődhet a kérdés, ha a magyarság győztes háborút vív, más lenne az effajta költemények megítélése? Esztétikai nézőpontból semmiképpen!

3.

Sorrendben Szabolcska Mihály antológiája következik.¹⁴ A Temesváron élő papköltő rövid, kissé hevenyészett bevezető szövege (*Egy kis előszóféle*) is a könyv anyagával véli cáfolni, hogy fegyverek zajában a Múzsák némák maradnának. Hiszen „A Múzsák ma már nem egyszer maguk is hadakoznak.” Tudja - s ezzel „elébe vág némely rosszmájú kritikusnak” -, hogy nem minden vers „fülemüle ének”, de talán nem is „békakurutyolás”. Ám ha ilyen is akadna, vállalja a felelősséget, mert ez is az antológia teljességét, realitását bizonyítaná. Deák Ferencet idézve megficskázza a szimbolikus versek szerzőit, s közli, hogy az anyagot időbeli sorrendbe állította.¹⁵ Elháritja magától mind a tervezés, mind a gyűjtés érdemét, ez utóbbiért Zilahy Lajosnak mond köszönetet, aki másfélszáz verset bocsátott rendelkezésére. Be is szerkeszt tőle (továbbá Balla Ignácztól és magától) öt-öt költeményt. Ők hárman vezetik a szerzői listát. A hosszú életű tengerész, Balla Ignác (1885-1976) szimbolikus, rejtélyes költeményei (*Találkozás a mélységben*, *A „Zenta”*), a megszemélyesített Halál állandó jelenlétéről adnak sejtelmes vészjeleket. Az *Új Attilák* képfantáziája zavaros, de érdekessége, hogy e világháborús versben is feltűnik a „gépmadar”. Zilahy Lajos, bár kezdő, fiatal költő, Ballával ellentétben 19. századi nép-nemzeti modorban verseli epikus témáit, mintegy illusztrálva Szemere György önkényes jelszavát: „A mai háború költészete az epika.”¹⁶ A legtöbb lírai mozzanat emlék párlatában a *Zsófia* c. költeménybe jutott. A prózára és drámára áttért Zilahy érdekes módon ezt a darabját

13 KOMLÓS Aladár: *A magyar költészet Petőfitől Adyig*. Gondolat Könyvkiadó, Bp., 1980. 306. p.

14 *Háborús versek könyve – Magyar költők 1914-15-ben*. Szerk. Szabolcska Mihály. Singer és Wolfner Kiadása, Bp. 1916.

15 Baros Gyula rámutatott tévesztéseire!

16 SZEMERE György: *Háború és irodalom*. In: *A Cél* (1914) 11. sz. 753-755. pp.

egyetlen verseskötetébe sem vette fel. Talán Habsburg-vonatkozása miatt? Szabolcska *Dal a mankóról* c. költeményével folytatja azt a militáns hangot, amit a *Hadba-szálláskor* képvisel, de a *Világháborúban* és főleg a *Viharban* egy más, békére áhító lelkiület, egy emelkedett szellem terméke. A *Legenda a csatatérről* Krisztus örök áldozatkészségének eredeti víziója. Beöthy Zsolt szerint ezzel „a költő a Grand Café-val egyenrangú alkotást teremtett.”¹⁷ Gyóni Géza négy költeménnyel hagyta névjegyét az antológián. Az *Őrtűznél* lírai modulációban indul, de a negyedik versszak már epikai vágányra fut. Az *Ima a lengyel dombon* megrázó nyitó képét hitelesíti a személyes érintettség, de az ima a költészet Múzsájától idegen, alpári átkozódásba csap.

Az olvasónak, ha forgatta az előző köteteket, déjà vu érzése támad, mert az antológia anyagának legalább fele már megjelent Stockinger vagy Vajda gyűjteményében, némelyik mindkettőjében. (Ezeket említés nélkül hagyjuk!) Kérdés, van-e a szerkesztőnek (Zilahy Lajosnak) a korábbiakhoz képest új, más nézőpontja vagy csak bővebb anyagból válogathatott, új szerzőket mozgósíthatott? A kérdést a kortárs kritikus pontosan megválaszolta: „Nem rejteget meglepő értékeket, de bizonyára nem is áll társai mögött; sőt, ami a változatosságot illeti, talán eléjük tehető. Ez különben nem csoda, mert hetven szerző 118 versét közli; ily nagy anyagban kétségtelenül a legkülönbözőbb indítékok kifejezésre juthatnak.”¹⁸ Az már önmagában véve pozitívum, hogy Babits Mihály 1, Dutka Ákos 2, Juhász Gyula, Kosztolányi Dezső, Oláh Gábor, Szép Ernő egyaránt 3-3 verssel szerepelt. Viszont sem Somlyó Zoltán, sem Móra Ferenc költeménye ezúttal nem tudta esztétikailag gazdagítani az anyagot. Feltűnő, hogy Kiss Józsefet, egész kötetnyi háborús vers szerzőjét, mellőzi a szerkesztő.

Babits *Miatyánkja* még „ártatlanságunk tudatában” keletkezett, de megmard a keresztény felfogás körében, vagyis nem gyűlölködő. Dutka Ákos *Az yperni Krisztus előtt* c. verse maga a vox humana, az európai testvériség gondolatának egyik legszebb költői megnyilatkozása. Az *Óda a naphoz* a nemzetért való aggodalom ünnepélyes deklarációja, „pogány ima” a magyar népért. Ám van két sora: a magyar paraszt „A földjét védi messze hegyek ormán, / A délibábos

kunsági mezőt: / A barázdát, az ekét, a tanyákat.” E sorok alapján Király István érthetetlen kitartással azon fáradozott, hogy Dutkát Adyval ellentétes oldalra állítsa a háború megítélésében. „Nemcsak a hivatalos irodalom számos tollforgatója, de egy oly holnapos költő, mint Dutka Ákos is az önvédelmi háború eszméjét akarta a maga verseivel a lelkekbe vésni.”¹⁹ Mindezt a manipulált ideológia példaként idézi. Joggal tenné, ha Dutka egyenlőséget tenne a hazafiság eszméje és a katonai hősiesség közé. De nem tesz! Juhász Gyula három szonettje (*Anyák, Sebesült, Egy kárpáti falunak*) különböző aspektusból reagál konkrét élményekre és egy emlékből kibontakozó ellentétes jövőképre. Kosztolányi Dezső, mint *A Hét* publicistája, néha engedményt tett a hivatalos elvárás szellemének, de a *Szentbeszéd* az intellektuel érzékenységének és életérzésének művészi foglalatja. Az *Öcsém* és az *Arckép* pedig szeretetének és részvételének ad megformált tartalmat. Árpád öccséről lévén szó, a költeményeket feltöltötte személyes motívumokkal, ettől kapják bensőségeségük opálos fényét. Oláh Gábor három költeménye is bizonyítja, hogy erősen foglalkoztatta a háború és maga a háborús költészet. Ezt támasztja alá *Naplója*²⁰ és a háborús poézisről írott tanulmánya.²¹ A „debreceni Diogenész”, ambivalens módon dolgozta fel élményeit és érzéseit. Mikközben naplójában megvetően beszél a háborús hisztériáról, aközben nagy ódát ír a hatalmas germán sashoz (Németországhoz), s tanulmányában is hízeleg a németységnek. Megrázó pillanatnak nevezi, amikor a teuton kezét fog a turánival, bár történelmi tapasztalatból származó kételyei is továbbélnek. De a veszteséget látva fölébred benne a pusztulás rémképe és a száanalom. Az *Óh, mennyi vér* gyönyörű metaforája:

17 Dr. LAZÁR Béla: *Beöthy Zsolt a háborús költészetéről. Előadás a Szabad Lyceumban*. In: *Az Újság* (1915. február 25.) 15. p.

18 BAROS Gyula: *Háborús versek könyve. Magyar költők 1914-15-ben*. In: *Irodalomtörténet* (1917) 100-101. pp.

19 KIRÁLY István: *Ady Endre*. Magvető Kiadó, Bp., 1970. 123. p.

20 OLÁH Gábor: *Naplók*. Szerk. LAKNER Lajos. Kossuth Lajos Tudományegyetem Kiadó, Debrecen, 2002. 214. p.

21 OLÁH Gábor: *Háború és háborús költészet, 1915*. In.: *Uő: Költők és írók. Tanulmányok*. Debrecen, 1932. 289-308. p.

„Mi élő fejfák, akik gyászra festve / Gyökerestül vagyunk sírba eresztve.” A *halott fiaknak élő anyjai* lírai rekviem a felejteni képtelen anyákért. De hozzájárul, hogy Radó Antal közös kötetben kiadhassa háborús verseit.²² Szép Ernő három költeményében gyermeki kedélyének és hazaszeretetének adja fényes bizonyosságát. *Imádság* c. költeménye a világháborús időszak egyik legelterjedtebb szövege volt. Az antológia nemcsak valutaállományát növeli Franyó Zoltán *Vezeklés* c. szonettje, melynek belső monológja gyónás és vezeklés a vértelenség oltárán. „Fogadd el Isten ezt a két kezét; / Sosem volt vétkes, hogyha vétkezett. / S ha más ellen tört, önmagát sebezte.”

Három költemény kiemelése tűnik még indokoltnak, mindenképp Szilágyi Géza *Halálról-életről* c. szonett-triptichonja, modern eszközei és intellektuális perspektívája okán, mellyel szinte figyelmeztet,

22 *Háborús versek*. (Hangay Sándor, Kiss Menyhért, Oláh Gábor versei) Szerk. Radó Antal. Lampel R. Kk. (Wodianer F. és Fiai) R.T. Könyvkiadóvállalata, Bp. 1915. Magyar Könyvtár 840-841. pp.

hogy első világháborús költészetünk az anti-intellektualizmus irodalmi tenyészeté. A triptichon részletei: *A halál beszél, A Föld beszél, A Költő beszél*. A Halál gögös, magabiztos, a Föld sebzett, vézrik, a Költő azonban demiurgoszként így énekel: „Világok végzet verte alkonyának / Gyilkos mennyboltján én festek szívárványt.” Egy másik, figyelemre méltó alkotás, bár nem művészi hangszerelése miatt, Gyökössy Endre *Doberdó* c. kérdésekből szereveződő szövege, - „Penészt ettél, rozsdát ittál rá? / Vagy megrontott valami rontás? / Vagy a pokolban dáridóztál”, - amire egyetlen csattanó sor a válasz: - Doberdónál harcoltam, pajtás!” Végül említést érdemel Rédey Tivadár *Lovak a csatatéren* c. emberközpontú meditációja:

Halált nem oszt, de azért halált kap:
Lándzsát, golyót, mit – embernek szántak:
(...)
Gyilkolni nem kell, ám félni sem kell –
Embernél a ló emberebb ember!
(...)

Az idézett szerzők versanyaga mennyiségileg is számottevő, minőségük pedig még nagyobb súllyal esik a latba, s elegendő ahhoz, hogy ellensúlyozzák, izolálják az oktanul hűsködő, uszító hangot, a könnyfacsaró, szentimentális lugubris tónust. A humanista akkordokat még több darab erősíti, köztük már idézett költők tollából. De némelyik vers nem nevezhető alkotásnak. „Bizonyára bő alkalom kínálkoznék rá, hogy napjaink nemes meghatottságának művészi alakba ömlését egyik-másik szempontból kifogásolhassuk. Ám az ellenvetés sem maradna el. Mert ki kételkednék manapság az érzés őszinteségében? Hogy a formanyelv gyakran dadogó? Ez kétségtelen. Ennél is bizonyosabb azonban, hogy még így is, még a kezdetleges darabok is tanulságos emlékei lesznek egy jobb kor után vágyó nemzedék érzés- és gondolatvilágának.” – tűnődik Baros Gyula, hogy mentse, ami menthető.²³

4.

A világháború legterjedelmesebb antológiáját Gyulai Ágost szerkesztette. Az a Gyulai, aki 1915-ben a háborús költészet teoretikusaként lépett fel, és méretes tanulmányt írt róla. Abban átveszi és bizonygatja a szociál-darwinizmus, a vegetatív szociológia alapvető tanítását, miszerint a háború szükséges rossz, mert a fejlődés katalizátora. „... a hosszú békének is megvannak erkölcsi, antikulturális veszedelmei: a merőben kereskedelmi szellem, önzés, elpuhultság, alacsony gondolkodás, erkölcsi rothadás, - míg a háború viszont a legnemesebb erényeket tudja kifejteni: a bátorságot, lemondást, kötelességteljesítést, áldozatkészséget.”²⁴ Ezeket az erényeket hivatott a költészet is megénekelni, ezáltal tudatosítani. „{Ellenben} bizonyos, hogy a magyar lírai költészet, mely a nagy háborúval kapcsolatos érzéseket törekedett kifejezésre juttatni, szokatlan lendülettel emelkedett ki addigi kozmopolitizmusából, léhaságából. Az idegen, dekadens irányoknak széles körben voltaképp soha meg nem értett poétái teljesen elhallgattak, miután e nagy nemzeti lendület magaslatáig lelkük struktúrájánál fogva fölemelkedni nem tudtak. Viszont egynéhány megmaradt régi jelesünk mellett, kik nemzeti hivatásukat sohasem feledték el, nagy számmal támadtak

új dalnokok, ma még tán ismeretlen nevűek, kik a szunnyadó nemzeti költészetet ismét fölébresztették majdnem félszázados álmából”. Igaz, hozzáteszi: „Hogy mi lesz mindebből a jövődönnek is igazi értéke, ma még nem tudnók világosan kijelölni...” Bőbeszedű tanulmányából több szempontot átment antológiájának értékzavarokkal terhes előszavába is. (*A magyar háborús költészetéről*). Idézi Kozma Andornak a nyugatosokat támadó versét (*Interarma*), s szövege folytatásában is tesz oldálvágásokat a „nyugati dekadensek, kozmopoliták” felé, Oláh Gábort pedig azért marasztalja el, mert „a dekadensek vezérének költészetében, ’sirályhangjaiban, viharelőző sikongásában’ vélte felismerni a jóslásos hangokat.” Úgy véli, hogy a véres rohamokkal folyó küzdelmet „a lélek lobogó tüzével, a szellem magasztos fegyvereivel is lehet támogatni. „Az utóbbiak közül nem csekély jelentőségű a nemzeti költészetben rejlő erő.” Hiszen maga a csatadal is ősi kulturális termék. „Vajon nem tévedés-e, nem túlzás-e a háborúkban rejlő költői erőről beszélni, vagyis a háborúk költészetéről szólni ebben az értelemben?” Szerinte a magyar irodalmi hagyományt nemcsak a szellem, a kedély, az öldöklő létharcok is alakították, gazdagították.

Összehasonlítást tesz a német háborús költészetel, s megállapítja, hogy ott e műfajban a termés milliós nagyságrendű, s már (1916-ban járunk) több mint ötven antológia jelent meg. Felsőrol hetvennél több magyar háború ihlette verseskötetet, s közli, hogy a Paedagogium²⁵ számára készített gyűjteménye már túllépte a tízezret. E tízezer vers áttekintése „Megmutatja, hogy a halomszámra, gyorsan szaporodó ’alkalmi versek’ (magasabb, goethei értelemben véve a szót)²⁶ átmenetileg népszerűekké lehetnek ugyan, s a kortársak különböző igényeit kielégíthetik. De közülük bizonyára csak aránylag kevés az állandó értékű, csak kevés költőnek sikerült lelki

23 BAROS Gyula: *Háborús versek könyve. Magyar költők 1914-15-ben*. In: *Irodalomtörténet* (1917) 100-101. pp.

24 GYULAI Ágost: *A háború és az irodalom*. In: *Budapesti Szemle* (1915. július) 7 sz. 98-116. pp.

25 Paedagogium: Tanárképző főiskola, melynek Gyulai tanára volt.

26 Goethe egy alkalommal kijelentette, hogy minden vers alkalmi.

élményét olyan alakba önteni, mely egyúttal szélesebb körök érzelmét is fölkelte, s esetleg az útokort is érdekli.” E világos felismerés ellenére vitába száll azokkal, (név szerint is Sebestyén Károllyal, Oláh Gáborral), akik sekélyesnek találták a magyar háborús lírát. Oláh legfőbb ellenérve az, hogy a háború első évében „nemzeti énekké válható költemény nem született.”²⁷ Ezt Gyulai Gyóni Gézára hivatkozva utasítja vissza, aki „igazi költői lélekkel jelenik meg a költői szent ligetben.” S bátran kijelenti „Pedig bizonyára óriási magasságban áll háborús líránk ellenségeink költészete fölött.” Gyóni Géza irodalmi értékeit Oláh Gábor is elismeri, de egy nagy szellem jelenlétét és vele a monumentalitást hiányolja elsősorban. Gyulai ezután Max Fridlándert idézve írja, hogy az oroszoknak melankolikus dalaik vannak, a franciák háborús költészete tüzes ugyan, de szinte csak a németgyűlöletről szól. Az angolok pedig legfeljebb „a rút, vásári Tipperary-nótára képesek.” Summája: „a német háborús költészet mellett egye-

27 OLÁH Gábor: I.m.

dül a magyar az, melyben mélységes eszmeerő értékei jutottak kifejezésre”. Gyűjtőmunkája közben úgy érezte, hogy „háborús költészetünkben (...) az új időknek, a magyarság hatalmas megerősödésének s új nemzeti életének harsonája hangzik... Mindnyájunk szívbeli óhajta tehát, hogy valóban a letűnt nemzeti kornak visszatértét, a nemzeti reneszánsznak előhangját jelentse e költészet.”

Bevallottan erre az eszmére alapozta antológiáját is, melyben 86 „költő” 300 költeményét mutatja be. A prímet Ábrányi Emil, Dutka Ákos, Emőd Tamás, Gyóni Géza, Juhász Gyula, Kiss Menyhért, Krüzselyi Erzsébet, Lampérth (sic!) Géza, Molnár Jenő, Sajó Sándor, Szabolcska Mihály, Vargha Gyula, Vértessy Gyula viszi. Ők legalább négy vagy annál több költeménnyel szerepelnek. A névsor nem lényegi indexe a szerzői összetételnek, mert egy-két kivételtől eltekintve (több) kötetes költőről van szó, holott az antológia 86 szereplője közül legalább 40 alkalmi versírónak számít, akit a lexikonok sem tartanak számon.

A nyitány Harsányi Lajos már ismert *Proológus az új élet felé* hamis hangszerelésű ódája. De legalább ennyire hangsúlyos Barabás Ábel *Hol késik a csatadal?* c. számon kérő verse. „Ez észvesztő vad zűrzavarban / A magyar lantnak nincs szava? / A csüggőt ki lelkesítse, / Nincsen e harcnak dalnoka?” A versanyag, legyen bármi a fejezetek címe, vörös fonálként húzódik végig a lelki zsarolással felérő, harcra tessékélő kérlelhetetlen toborzó. (Hegedűs István: *Félre kislelkűek!*). A költői világkép tartozéka a szövetséges német nemzet apoteózisa, (Oláh Gábor: *Németországhoz*, Kiss Arnold: *Grál hattyú*, Lamperth Géza: *A német dobosok* stb.), illetve az ellenség iránti „szent harag”. De a háborús költők szemhatára messzebb terjed. Kiss Menyhért *Törökországához* c. versében török-magyar vonatkozásokkal (*A Fejedelem*, *Mikes Kelemen*) és iszlám kulturális motívumokkal dúcolja alá a vélt testvériség ideáját: „Megmozdultál, ős Turán testvérnépe.” Zempléni Árpád képzeletében a magyar-török szövetségre még nagyobb hivatás vár:

Ha megvédted országunk határát,
Magyar sereg, új feladat vár rád!
Kezet fogván törökök hadával,
Le kell számolj a bitorló szlávval,
Turáni lobogónk
Szálldossál, szálldossál!
(*A magyar hadsereghöz*)

Szabolcsi Lajos a kurdok nevében ír szonettet, akik a franciák ellen harcolnak, s ha győznek, „gyaur fejekkel akarnak játszani”. Szabolcsi Allahra bízva, hogy vigyázzon rájuk. A magyar költő (és katona) a lengyelt élesen megkülönböztette az oroszról, a lengyelrokonszenv jó néhány költeményben hangot kap. (Portik Artúr: *A lengyel hajnal most hasad*, Mindszenti István: *Lengyel légió*, Koroda Pál: *Varsó* stb.). Az előbbi verscímben kifejeződő jóslat talán egyedülként vált be a magyar költők jóvendőmondásai közül. Gyulai Ágost megszólja a franciákat, hogy állítólag gyűlölködő verseket írnak, de szemrehányásra nincs oka, mert respektust mellőző, barátságtalan szövegek magyar nyelven is születtek. A becsmérlő, olykor nyíltan fenyegető üzenetek nemcsak a franciáknak,

PIVNICE U ZLATĚHO TYGRA

Husova 17, Praha 1

angoloknak, olaszoknak, oroszoknak, szerbeknek szólnak, de még Japánnak is. Kétségtelen, a magasabb műveltségű, a francia és olasz kultúrával felvértezett írók (Kosztolányi Dezső, Laczkó Géza, Mariay Ödön stb.) számára is csalódást okozott az ellenséges szembenállás, ami a békében is lassan enyhült.

A harci költemények a magyarság szuverenitását sugallják, mindig magyar honvédekről, leventékről beszélnek, holott katonáink többsége a közös hadseregben harcolt, együtt az osztrákokkal, nemzetiségekkel. Szinte nincs vers, amely vállalna valamiféle lélekben összeforrt osztrák-magyar azonosságot. A *Dankl fiai* is a székely katonákat dicséri. Oláh Gábor többek között úgy látta, hogy „Auszttria magáért harcol, a mi honvédseregünk miértünk is harcol; közös hadseregünk a Monarchiáért harcol.” A *nemzetiszín pántlika* (Szász Károly) konfliktusmentes ízelítőt ad a kétféle nemzeti identitásból: a százados úr levétné a sapkákról a háromszínű pántlikát, de meggyőződik róla, hogy lelkesítő ereje van.

A könyv egyik kritikusa, az irodalomtörténész Baros Gyula dicséri az öreg költőket, akik a fiatalokkal „egyforma lelkesedéssel fújják azt a harsonát, mely

magyarságunk megerősödését, legszebb nemzeti ére-nyeink újraéledését hirdetik.”²⁸ Fel is sorolja őket: Ábrányi Emil, Csengey Gusztáv, Endrődi Sándor, Jakab Ödön, Kiss József, Lévy József, Kozma Andor, Rákosi Viktor, Váradi Antal, Vargha Gyula, Zichy Géza. Mai történelmi tudatunk és esztétikai értékfelfogásunk szerint az ő munkáik között szinte nincs maradandó, zömmel szegényes költői eszközökkel fabrikált Petőfi-utánérzések. Kivétel Kiss József és Vargha Gyula egy-két darabja. Sokkal értékesebb hozzájárulás a háború lélektanához a *Népdalok* fejezetben közreadott néhány hiteles népdal, mely a magyar baka valódi közérzetét fejezi ki. Mert nem igaz, sőt alávaló hazugság, hogy a hős katonák ajkukon mosollyal, „ölelésre kitért karokkal”, boldogan halnak a hazáért. Vértessy Gyula mégis azt üzeni: „harminc évvel ki meghalhat honáért: / nem siratni, irigyelni való”. (*Levél egy édesanyához.*). Miklós Elemér pedig: „Hisz a halál nem büntetés azoknak / Kik elmennek, de az élet jutalma”. (*Örök sebesültek*) Ilyet csak megbomlott aggyal vagy valami vallási fanatizmus által elvakítva állíthat az ember, pláne ha költő. Esetleg cinikus számítással. Mint ahogy jámbor elképzelés az is, hogy az elesett „hősöket” méltó módon temetik bajtársaik, sortűz, egyházi ének és ima kíséretében. A valóság az, amit Zilhy Lajos *Katonatemetés* c. költeményében megörökített.

S a sárga tarlón egymagába’
Holtan feküdt egy rongyos rekruta.
Arra ballagott három szanitéc.
Sok volt munka – vállra kapták,
A hantot gyorsan rákaparták,
És továbbment a három szanitéc!

28 GYULAI Ágost: *Háborús antológia*. „Élet” Irodalmi és Nyomda Rt., Bp., 1916. In: Irodalomtörténet (1917) 206-207. pp.

29 BAROS Gyula: I.m. 1917.

30 GYULAI Ágost: *Háborús antológia*. In: Pesti Napló (1917. január 26.); ill. In: Irodalmi tanulmányok, Bp. 1960, 323-325. pp.

31 ORMOS Mária: *Magyarország története. Világháború és forradalmak 1914-1919*; 17. k. Kossuth Kiadó, Bp., 2009. 41. p.

32 TÓTH Árpád: *GYULAI Ágost: Háborús antológia*. In: *Nyugat* (1917) I. k. 507-509. pp.

Baros Gyula úgy látja, „e harmadik gyűjtemény adja háborús költészetünk legigazibb képét”, mert benne „nemzeti életünk mintegy költői képekben tükröződik vissza.”²⁹ Meglehet, az előbbi megállapítás helyénvaló, ez a szöveggyűjtemény jellemzőbb a háborús termés színvonalára, t. i. hígabb, mint a Szabolcska-Zilahy-féle összeállítás. Egyetlen téma-variáció azonban magasabb színvonalon sem lenne képes nemzeti életünk hiteles, sokoldalú ábrázolására. Hatvany Lajos elismeri, hogy a kötetben vannak jó versek is, ezek zömmel a *Nyugat* táborából érkeztek,³⁰ illetve Kiss József, Dutka Ákos, s egy-egy vers erejéig Endrődi Sándor, Vargha Gyula alkotásai. A dilettantizmus azonban oly mértékben rányomja bélyegét a gyűjteményre, hogy maga alá temeti az esztétikai értékmozzanatok tartalmazó költeményeket is, az olvasóban a retorikus üresjáratok élménye marad.

Nem vitatjuk, - a nyíltan uszító, gyűlölködő szövegeket nem számítva – a háborús versek többségét a haza iránti aggodalom, a jó szándék szülte, még a hősködő, pózoló költeményeket is. Csak-hogy a pokolba vezető út is jó szándékkal van kikövezve, s ne feledjük, hogy a törvény nem ismerete nem ad felmentést a törvénysértőnek. Miként nem jár felmentés a hamis tudat áldozatainak sem, akik a valóságos helyzet megértése (a háború stratégiai célja, a Monarchia szerepe, a reális erőviszonyok és veszélyek, a várható veszteségek stb.) helyett romantikus, turáni mámorban lakodalmi menetnek, a magyar vitézség próbájának képzelték és jelenítették meg a háborút, amely katasztrófába sodorta az országot! A 3,4 millió bevonult katonából 531 ezer lelte halálát, 834 ezer fogságba esett, és megsebesült könnyebben-súlyosabban kb. 265 ezer bevonult. E számok a nemzetiségieket is magukba foglalják. A magyar katonák esetében a halálozási arány nagyobb, a hadifogsági ráta kisebb volt az átlagosnál.³¹

Álljon dolgozatunk végén Tóth Árpád értékelése: „... ez az antológia meglehetősen szomorú képét nyújtja háborús lírai költészetünknek, de aligha is nyújthatna másféle képet akármilyen háborús versgyűjtemény. Éppen azért sokalljuk a válogatott verseket, harmadrész ennyi is túlon túl sok lett volna.”³²

Merva Attila

JÓKAI ÉS A FELVIDÉK

Jókai felvidéki témájú regényeinek háttéréhez

„... az a vidék maga külön is alakít, idomít, s hagyományos befolyását nem szünteti meg, s mint egy örökké tartó álom, belerémlik az ébrenlétbe.”¹

Aligha akad híresebb szülöttje Komárom városának, mint Jókai. Komárom nevének hallatán a magyar olvasóban igazából két név rezonál, Jókaié és Klapka György tábornoké. Mindketten az 1848-49-es szabadságharc legendás alakjai, de igazából Jókai az, kinek révén később egész Európa, illetve az angolszász világ is megismerkedhetett a szabadságharc és a komáromi védők történetével. Jókai Mór írói, elbeszélői tehetségét a kortárs európai szerzők is elismerték, idehaza pedig megadatott számára az a ritka népszerűség, melyből csak kevés korabeli író-költő részesülhetett.

Bár földrajzi, történelmi értelemben nem a Felvidékről származott, a szlovákiai magyarság mégis saját írójaként tartja számon, ami az 1920-as esemény-

nek köszönhető, amikor is Csallóköz a csehszlovák állam részévé vált.² Maga Jókai kedvelte a felső-magyarországi régiót, több regényének színhelye is épp a történelmi Felvidék. A táj festői szépsége, az itteni emberek szorgossága és egyszerűsége többször is felbukkan műveiben. Tanulmányunkban Jókai felvidéki témájú regényeinek háttereit szeretnénk megvizsgálni, ugyanis az 1850-es években (vagy korábban) íródott regények szerkezete egészen eltérő az 1862 után íródott regényekétől. A változások oka-ira szeretnénk válaszokat találni a rendelkezésre álló szekundér források és az adott művek segítségével.

A felvidéki utazások előtt

Kiragadott mottónk is bizonyítja, hogy Jókaira hatással voltak az egyes régiókról szőtt mesék, legendák, leírások, melyek egyfajta „irodalmi nyersanyagként” szolgáltak születendő műveikhez. Majd úti élményeit egybegyúrta az imaginárius nyersanyaggal, és ezt csiszolván születtek meg a széles olvasói körben ismert szövegek. Az areális tematika szorosan kötődik az utazáshoz, hiszen „szembeötlő, hogy mennyit utaznak Jókai hősei. Postakocsin, lóháton zötykölődnek, vonaton rázatják magukat; mennek hajóval, sajkával, gyalog, korcsolyán és repülőgépen. Jönnek hazafelé és menekülnek otthonról.”³ Az utazás momentuma Jókai számára is rendkívüli

- 1 JÓKAI Mór: *Útleírások*. Szerk. LUKÁCSY Sándor. Unikornis Kiadó, Bp., 1996. 82. p.
- 2 A történelmi és geográfiai Felvidék 1918-ig az észak-magyarországi, elsősorban szláv ajkú vármegyék összességét jelentette (Nyitra, Trencsén, Turóc, Árva, Liptó, Szepes, Sáros, Zemplén, Ung, Abaúj-Torna, Gömör és Kishont, Nógrád, Hont, Bars és Zólyom megyék), melyek részint a mai Szlovákia területét képezik. A csallóközi emberek tehát nem a felvidéki régióhoz tartoztak, hanem a dunántúli, kislalföldi terület lakosai voltak. Trianon után a Csehszlovákiához csatolt magyarság egészét a felvidéki jelzővel illették és napjainkig is ez a kifejezés használatos, amely viszont geográfiai és történelmi kontextusban helytelen. (a szerző megj.)
- 3 Vö. FÁBRI Anna: *JÓKAI-MAGYARORSZÁG: A modernizálódó 19. századi magyar társadalom képe Jókai Mór regényeiben*. Skiz Könyv- és Lapkiadó Kft., Bp., 1991. 40. p.

fontossággal bírt, ezért az általa konstruált alakok számára mondhatni életformává vált az állandó mozgás az ország vagy a kontinens területén, de többször találkozhatunk tengeren túli, illetve egzotikus helyszínekkel (pl. Japánnal, Tibettel). Ez valahol a nyitottsággal is kapcsolatos, hiszen Jókai regényeiben kitüntetett helyet foglal el a haladás fogalma, s ez alatt elsősorban a társadalmi, szellemi haladást kell értenünk. Ennek a folyamatnak elengedhetetlen velejárója a különböző országok, népcsoportok, kultúrák felé való nyitás, melynek Jókai kezdetektől az élharcosa (gondoljunk csak Jenőy Kálmán vagy Tanussy Manó harcára az országban uralkodó elmaradottsággal szemben és még sorolhatnánk). Ezt a „nyitást” próbálja alkalmazni a regényeiben megjelenített hazai, de nem magyar ajkú népcsoportok iránt, melyekkel a kezdeti (1848-49) eseményeket nem számítva végig szimpatizál, és akiket a magyarsággal egyenjogúnak ismer el. A történelmi Felvidékkel való kapcsolata érdekes viszonyt tükröz. Ha nem számítjuk a pozsonyi cserediák-éveket és a szabadságharc utáni rövid tardonai bujdosást (mely helyszíneket nem számíthatjuk felvidékieknek), tulajdonképpen az 1879-es, első felvidéki utazásáig nincs valós kapcsolata ezzel a régióval. Mégis, két korábbi regényének (*Szomorú napok*, *A régi jó táblabírák*) a színhelye a történelmi Zemplén megye.

A *Szomorú napok* Jókai második regénye, melynek megjelenése körül a szakirodalmon belül is megoszlanak a vélemények. „A véleményeket összegző kritikai kiadás szerint csak annyi biztos, hogy a regény 1846 és 1856 között keletkezett, s hogy az első hat fejezet elkészült 1848 nyaráig.”⁴ Nem tudni mi lehet az oka, de az 1848 nyarán megjelenő regénynek csak az első hat fejezetét közli az *Életképek*, ezután 1856-ban folytatódik, illetve újból kiadásra kerül (az előző hat fejezet korrekciójával egyetemben) az egész regény a *Pesti Napló* hasábjain. Először

maga Jókai a keleti szlovákság forradalomhoz való pozitív viszonyával magyarázza a leállást (*Életképek*, 1848 decembere), később viszont a forradalmi viszonyok zűrzavara miatt érzett alkotói válság számlájára írja (1899). Valószínű tehát, hogy a regény valóban két részben íródott tíz év eltolódással, amire az egyes szereplők nevének megváltozása is utalhat, pl. Zihanyi - Széphalmi stb.⁵ A *Szomorú napok* az 1831-es Zemplén megyei kolerázadás történetének regényes változata, melyben Jókai valódi ellenszenvvel és naturalisztikus ábrázolásmóddal festi le a megye szlovák ajkú népének kegyetlenkedéseit.

Az ellenszenv tulajdonképpen a „pánszláv” agitátorokkal szemben fokozott, mint ahogy korabeli cikkei is mutatták. „A jogászkodó Jókai is írt egy elvesztett komédiát a pánszláv agitátorok ellen, s gyakorlott újságíróvá válva 48-ban még inkább úgy érezhette, hogy fel kell lépnie Štúr és Hurbán híveivel szemben. Mert Štúrék jól induló, ám 1848-ban utat tévesztett mozgalma vetül itt vissza 1831-re, a kolerázadás évére. Igaz, a regény Bodza Tamása Moszkvától remél segítséget, míg a Bécsre támaszkodó demokrata Štúr erre egyáltalán nem gondolt, de ez a változtatás logikus következménye az orosz terjeszkedéstől való akkori közkeletű félelemnek.”⁶ Bodza Tamás népnevelő a leginkább fanatikus szláv Jókai-alak, a regénybeli felkelés szítója a cselekmények dramatizálója. Az alak nyilvánvalóan Štúrról volt mintázva, de ahogy Nagy Miklós is kifejti, Štúr nem hajlott Moszkva irányába, ez inkább Ján Kollár-ra volt jellemző, míg Hurbant a radikális harcasság jellemezte. Bodza Tamás mindhárom szlovák nemzetébresztő habitusából magában hordoz valamit (főleg negatív tulajdonságokat). Igazi álmodozó, aki Európa összes népét a szlávoktól eredezteti és Magyarország minden helységének nevét a szláv helynevekre vezeti vissza. Már a regénybeli első felbukkanásakor így mutatja be őt a narrátor: „a másik népnevelő, mladipan Bodza, egy inkarnátus pánszláv.”⁷ Az iskolai éveit a pozsonyi evangélikus líceum fala között eltöltött Bodza „már tanulókorában keserű gyűlölettel szítta tele lelkét minden iránt, ami magyar. Pozsonyban járt iskolába, e sajátos városban, hol az ipar német, az uraság magyar, a szegénység szláv. Az ipar a szegénységhez szít, a

4 SZAJBÉLY Mihály: *Jókai Mór (1825 – 1904)*. Kalligram Könyv- és Lapkiadó Kft, Pozsony, 2010. 85. p.

5 Uo. 83-90. pp.

6 NAGY Miklós: *Jókai: regényíró útja 1868-ig*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1968. 39. p.

7 JÓKAI Mór: *Szomorú napok*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1963. 49. p.

szegénység azután gyűlöli mindkettőt.”⁸ A nemzetiségi feszültség szülte kisebbségi érzés mellé szociális feszültség is társult. „Ezek a legelső keserű benyomások sosem múltak el lelkéből. A sors mostohaságát, saját tehetségei korlátolt erejét azontúl is mindig háttérbe szorított nemzetisége sérelmei közé róttta fel. A nélkülözés éveit a rongyos kis népevelői lak Hétfalu egyik zugában, a sovány árpakenyér, a foltos kabát, mind ezen keserű fajnehezteletés kínjait szaporították.”⁹ A pozsonyi diákság felelevenítése valóban magára Štúr utalhat, maga Jókai is két évig a líceum falai között diákoskodott német szót tanulván és jól ismerte a szlovák diákok sajátosságait. Ugyanakkor tanult és tanított itt Štúr is, de a források nem említik, hogy ismerték volna egymást. Jókainak tehát volt honnan merítenie, amikor a szegény (lenézett) tót diák képét rajzolta meg, akiben a nemzetiségi és szociális feszültségek sajátos módon erős magyarellenességet szültek. „Az író azonban világosan kifejti az egyértelműen pamfletszerű ábrázolás mellett, hogy a nemzetiségi eredettel (többnyire szükségszerűen) összekapcsolódott előnytelen szociális helyzet frusztrációs alkalmak olyan sorozatát teremti meg, amely *szükségserűvé* teszi a teljes szembenállást.”¹⁰ Jókai e korai regénye nem volt mentes a francia hatásoktól, sőt „a *Szomorú napok* létrejöttében már egyforma jelentőségűnek látszik Victor Hugo meg a Sue-hatás. Van itt ugyan Quasimodóról mintázott emberroncs, az *Izlandi Han*-ból átvett hóhérlak, a lázadást csillapítani akaró Kamienszka is emlékeztet Victor Hugo Ordenerjére, de a középpontba állított kolerajárvány s a felizgatott tudatlan néptömeg rajza az akkor hihetetlenül népszerű *A bolygó zsidóra* vezethető vissza. A Sue élmény – amely Petőfit szintén hatalmába kerítette 1844-ben – vezette költőnk a koleralázadás dilettáns, de jó szándékú történeti feldolgozásához, Balásházy János könyvéhez, amelyből egész eseménysorozatot tett a magáévá. Feszülten izgalmas és lehangolóan kegyetlen jelenetet talált benne bőven.”¹¹

1855 júliusa és 1856 márciusa között kerül közlésre *A régi jó táblabírák* című regény a *Pesti Napló* hasábjain, majd ezt követően könyv alakban is megjelenik. A történet a régi Zemplén vármegye területén játszódik, többnyelvű közegben. Magyarorszá-

gon ekkor javában tombolt a Bach-korszak, amely polgárosodás álcáját öltve a németesítés és az erős centralizáció korszaka volt. E korszakkal való szembehelyezkedés ihlette a regény cselekményének megszületését Jókainál. „A halódó feudalizmusra oly jellemző országos ínségek nemegyszer ösztönözték a vármegyéket a parasztságról való intézményes gondoskodásra, és jelenleg már pontosan meg tudjuk jelölni az eseményeket, amelyek Jókai szeme előtt lebegtek *A régi jó táblabírák* kidolgozása közben. Nacsády József kutatásai folytán tisztázódott, hogy Kallósfalva vidékének szörnyű freskóját az 1846-i Zemplén megyei éhínség nyomán festette meg az író.”¹² Az ínség ábrázolása mellett több problémát is felvet a regény, úgymint az idegen telepesek „behozatalát” az ország területére, melyet az akkori kormányzat előszeretettel szorgalmazott. Erre mutat rá a holland telepesek története a regényben, akik bár szorgalmasak voltak, nem tudtak azonosulni az itteni tájjal és lakóival. Az 1995-ös gyűjteményes díszkiadás utószavában is olvashatunk a regény születését ösztönző mozzanatokról. „A szabadságharc leverése után gazdasági okokra hivatkozva az ország egyes vidékeire német ajkúakat telepítettek, mely nem kevés elégedetlenséget szült, és a telepítések kérdése állandóan a sajtóban forgott. Ezt a tényt is felhasználta Jókai, beépítve a regényébe, s ugyan a németek helyett hollandokat szerepeltetett, senkinek sem volt kétsége felőle, milyen eseményeket örökít meg.”¹³ Ebben a regényben találkozunk először a nemesség és a tőkés szembeállításával, a megyei tisztviselői réteg áldozatkészsége, segíteni akarása kerül szembe a helyi uradalmi bérlő, Krénfy alattomos zsarnokságával. „Tudnivaló azonban, hogy e kor kapitalizmusellenességébe igen erősen belejátszik a gyarmatosítástól való félelem még az olyan tagadhatatlanul maradi írónál is, mint Vas Gereben. Madách és Jókai esetében pedig nyugodtan állíthatjuk:

8 Uo. 126. p.

9 Uo. 127. p.

10 FÁBRI: *I.m.* 87. p.

11 NAGY: *I.m.* 34. p.

12 Vö. NAGY: *I.m.* 155. p.

13 Vö. JÓKAI Mór: *A régi jó táblabírák II.* Szerk. LUKÁCSY Sándor. Unikornis Kiadó, Bp., 1995. 192. p.

általában nemzetféltésük a döntő tényező antikapitalista törekvéseikben.”¹⁴A regény több mozzanata a *Szomorú napokkal* hozható párhuzamba, bár *A régi jó táblabírák* kulisszája kevésbé misztikus, a szövevényes cselekményszálak itt is jelen vannak: szerelem, zsarolás, mérgezés, babonás félelemkeltés, pereskedés, hatalmi játszmák. A francia romantika hatását Sötér István Jókai egész életműve kapcsán kifejti. E korábbi művekben abszolút az előtérbe kerül, de későbbi műveiben (pl. a *Fekete gyémántokban*) mindvégig tapinthatóak Sue és Hugo „jegyei”. „Márpedig, ha alaposan szemügyre vesszük ezeket a korai műveket, úgy találjuk, hogy Jókai nem sokat változott utánuk, s az *Egy magyar nábob* vagy *Az új földesúr* megalkotóját kevés választja el a *Hétköznapiok* írójától. Jókai hamarabb és könnyebben esik át a francia romantika gyermekbetegségén, mintsem az első írások merészsége után remélni lehetne. Pályája egyébként sem mutat jelentősebb változásokat,

14 Bővebben lásd: NAGY: *l.m.* 161. p.

15 Bővebben lásd: SÖTÉR István: *Félkör: Tanulmányok a XIX. századról*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1979. 319-320. pp.

s ugyancsak meglepődne az, aki föl akarná vázolni Jókai »fejlődésrajzát«! A fiatal író annyira teljes fegyverzetben ugrik a porondra, hogy művében a későbbi évek folyamán legföljebb a kezdet ígéretei bontakoznak csak ki valamivel gazdagabban. Mégis, az igazi tanítást a francia irodalomtól kapta, noha ennek mesterei közül Sue hatása talán még Hugóéval is versenyre kelhetett volna.”¹⁵

A fentebbi két regény tehát nélkülözte Jókai helyismeretét és fizikai értelemben vett kapcsolatát a helyszínekkel, ami önmagában még nem jelenti azt, hogy egy fiktív szöveg fiktív helyszíneit és szereplőit ne ábrázolta volna a kornak megfelelő befogadói elvárás szerint. „Az alapképlet a 19. században esetenként úgy értelmeződött át, hogy a befogadó számára is valóságossá válhat a regények csodáinak valósága: adott tehát a szemlélőből résztvevővé válás lehetősége. Valamiféle naiv pandanja jött létre így a *részvétele*n alapuló polgári nyilvánosságnak: a mese egyszerű formájának Sue-típusú, 19. századi mutációja a reális szövetében való elhelyezéssel hitelesítette a csodát, s ily módon elképzelhetővé tette azt, hogy csodák bárki életében bekövetkezzenek. Nem tűnt el azonban

az egzotikumok iránti kíváncsiságra épülő reprezentatív nyilvánosság képlete sem. Olyan művek vitték tovább ezt, amelyek időben és/vagy térben meghatározatlan, távoli és különös helyszíneket/szereplőket választottak maguknak, s ahol/akik esetében a naiv morál elvárásai éppoly akadálytalanul juthattak érvényre, mint a népmesék szövegében.”¹⁶ Szajbély Mihály definíciójával csak részben érthetünk egyet, mégpedig a korai Jókai regényekben előforduló Sue- és Hugo-hatás kapcsán. Ellenben, a későbbi felvidéki (és egyéb) helyszínű regények már egészen más „képlet” alapján épülnek fel, s ehhez jelentős mértékben hozzájárulnak Jókai tanulmányútjai, illetve kapcsolati hálójának kiterjedése. „Az egyptólusú (általában csak a kiindulópontra visszatérő kisebb utat megengedő), a kizárólag az Alföldön vagy a Felföldön játszódó regények (*Hétköznapok; Szomorú napok; A régi jó táblabírák; Az új földesúr*) mellett már igen korán megjelennek a kétpólusú regények is. Bennük az egymástól földrajzi tekintetben is távol lévő két helyszín már önmagában is az életmódok, fölfogások, sőt a társadalmi szerepek némelykor szélsőséges különbözőségeit jelzi. Tipikusan ilyen például a *Szegény gazdagok* vagy a *Kárpáthy Zoltán* cselekménye.”¹⁷ Nos, Fábri Anna megállapítása alátámasztja, hogy térkezelés tekintetében is fokozatos fejlődés mutatkozik Jókai szövegeiben. Mi több, ennél is továbbmegy és megállapítja, hogy „míg 1867 előtt - a helyszínek tekintetében - főleg egy- vagy kétközpontú cselekmények töltik ki Jókai regényeit, 1867 után egy ideig nem ritka, hogy az író figyelme 3-4-5 fontos földrajzi helyszín között oszlik meg, *A kőszívű ember fia*: Bécs, Nemesdomb, a Felvidék; *Fekete gyémántok*: Bondavár, Pest, Párizs stb. Ezekben a regényekben, akárcsak a határozottan kétközpontú *Az arany emberben* – az utazás, az útonlevés válik meghatározó állapottá.” Hipotézisünk alapján, a felvidéki tematikájú regényekkel kapcsolatban 1862-ben áll be gyökeres változás, mégpedig nem areális, hanem személyi vonalon. Jókai ekkor a *Magyar Sajtó* szerkesztője és Almásy Pál, Tisza Kálmán, illetve a Határozati párt baráti körének tagja, ahol jó barátságba kerül Beniczky Lajossal, kinek személyisége és élettörténete több regényhős alakjában köszön majd vissza. Az alábbi fejezetben bővebben is kibontjuk e gondolatmenet-

tünket, melyet Jókai felvidéki tematikájú regényei, illetve Beniczky Lajos emlékiratai ihlettek.

Beniczky Lajos, mint Jókai-regényhős

Beniczky alakja véleményünk szerint 1862 után több regényhős megszületését ihlette. Ebben az évben (és ezt követően egészen Jókai rövid fogságáig) épp a fentebb említett Határozati Párt baráti köre Jókai lakásán szokott összegyűlni. A párt több jeles személyisége egyben támogatója is volt a *Magyar Sajtó* c. lapnak, melynek Jókai is szerkesztője, majd ugyanez a baráti kör ihleti (és finanszírozza) egy évvel később a *Hon* c. politikai napilap létrejöttét. Beniczky emlékirataiból kiderül, hogy az Almásy-per előzményeként Worafka, az akkori pesti rendőrfőnök több kémmel is figyeltette ezeket a szombat délutáni összejöveteleket, a Kossuth-emigráció titkos bizottmányának gyanújával illetve azok tagjait. „Worafka Almásy Pál grófot, id. Bethlen János grófot, Beniczky Lajost, Ivánka Imrét, Komáromy Györgyöt, Podmaniczky Frigyeszt, Tisza Kálmánt, Jókai Mórt, Vidacs Istvánt, Csáky Tivadar grófot figyeltette különösen.”¹⁸ Jókai és Beniczky barátsága ettől az időszaktól datálódik és Beniczky alakja ettől kezdve a haladás, a határozottság és a józanság megtestesítőjének prototípusává válik, hogy Garánvölgyi Aladárként, Berend Ivánként, Illavay Ferencként vagy épp Dumány Kornélként köszönjön vissza ránk az ismert regények lapjairól. Ettől kezdve a felvidéki környezetben játszódó regényei teljesen mellőzik a *Szomorú napokban* megjelenített misztikus, naturalisztikus kulisszát és egyre inkább pozitív fényben tüntetik fel az itt lakó népcsoportot. Ekkora lett volna Beniczky Lajos hatása Jókaira? Erre a kérdésre maga Jókai ad választ *Az új földesúr* utóhangjában. „A börtönből kiszabadított ifjú hősből rá lehet ismerni a szabadságharc legmerészebb bajnokára,

16 Vö. SZAJBÉLY: *I.m.* 59. p.

17 Bővebben lásd: FÁBRI: *I.m.* 43. p.

18 Bővebben lásd: BENICZKY Lajos: *Beniczky Lajos bánnyavidéki kormánybiztos és honvédezzredes visszaemlékezései és jelentései az 1848/49-iki szabadságharcról és tót mozgalomról*. Szerk. STEIER Lajos. Magyar Történelmi Társulat, Bp., 1924. 708. p.

ki egy maroknyi csapattal dandárokat vert ki állásukból, s tömlöcében is oly csuda jókedvvel viselte magát; későbbi szabadulási tervekben vezérszerepet vitt, s utoljára a legrejtélyesebb módon eltűnt: a Duna hullámai vetették ki a szigetparton, keze-lába összekötözve. Máig is rejtély Beniczky Lajos élete és halála. Tőle magától hallottam, ami fogságában történt vele.”¹⁹

Bár *Az új földesúr* cselekménye nem a Felvidéken játszódik, sőt nem is merít Beniczky emlékirataiból, Garánvölgyi Aladár alakja mégis több ponton érintkezik Beniczky Lajoséval. A már említett nyolcéri fogság, a vagyon elkobzása, illetve a regénybeli alföldi árvíz idején tanúsított helytállás, mely mintha másolná Beniczky 1848-49-es téli hadjárat során tanúsított magatartását. Garánvölgyi Aladár vízügyi mérnökember, aki csak a szabadságharc során vállalt katonai szerepet, Beniczky bányamérnöki és jogászi képzettséggel bírt, Zólyom megye alispánja, azelőtt jegyzője, aktív ellenzéki politikus, aki szintén csak a szabadságharc során vállalt katonai szerepet. A regény 1862-ben jelenik meg folytatásokban és voltaképp Garánvölgyi Aladár az első Beniczkyról formált regényhőse Jókainak.

Ahogy Jókai is említi, Beniczky élete (de leginkább halála) valóban rejtély, az emlékiratokon kívül (melyeket nyolcéri fogsága idején írt, s amelyeket Steier Lajos a katonai jelentéseivel együtt összegyűjtött a bécsi katonai levéltárból) nem sok minden maradt az utókorra. Az említett emlékiratok bevezető részében vázlatos képet kaphatunk származásáról, neveltetéséről és a szabadságharc előtt betöltött szerepéről Zólyom megyében. A család az egyik legrégebbi felső-magyarországi nemesi famíliák egyike. Lajos Zólyom megyében, Alsómicsinyén látja meg a napvilágot 1813-ban. „A fiú anyanyelve tót volt. Nevelése pedig latin és német. Szülei házában nagyrészt németül beszéltek és tótul. A magyar nyelvet később sajátította el, - de hibátlanul soha nem tudott

megtanulni. Még 1848/49-ben hibásan írt magyarul és valószínűleg fogsága idejében hatolt mélyebben a magyar helyesírás és mondatfűzés titkaiba, mert későbbi írásai már helyesebbek.”²⁰ Középiszokolait Besztercebányán végzi, majd a selmecebányai bányászakadémiára iratkozik be, de ezt nem végzi el, mert időközben Pestre ment jogot tanulni. „Technikai ismeretei, gyakorlati felfogása, selmecai tanulmányaiiban gyökereznek. A bányászat iránt később is mindig érdeklődött és néhány komoly és figyelemreméltó tanulmányt is írt a magyar bányászati viszonyokról.”²¹ Jogi tanulmányait követően (ezeket sem végezte el) egy évig huszárhadapródként szolgált, majd visszatért a megyei közéletbe, ahol egészen fiatalon (27 évesen) lett Zólyom megye másodalispánja. A 19. század negyvenes éveiben vagyunk, a reformkor zenitjén. Az ifjú Beniczky Radvánszky Antal első alispánnal együtt az ellenzéki politika vezéralakjai a megyében. Erről már akkor is rendőrségi megfigyelők számolnak be, ám politikai karrierjét rossz anyagi helyzete folytán kénytelen berekeszteni. Hitelezői szorongatják, Kossuth hívja Pozsonyba, mint személyes jó barátját és pártjának Zólyom megyei aktív munkatársát, de „1847-ban nagy ínség történt Zólyomban és Beniczky elfeledvén saját gondjait és bajait, ott segített, ahol lehetett és tudott.”²²

Az 1848-as márciusi eseményeket követően felajánlja szolgálatait Kossuthnak, aki először Pestre küldi, majd kinevezi a bányavárosok kormánybiztosává. Később a nemzetőrség őrnagya, alezredese majd ezredese lesz. Ekkor kerül közvetlen kapcsolatba Hurbanék katonai mozgalmával, akiknek katonai terveit többször is megghiúsítja. „Ő volt az egyetlen kormánybiztos, kiben veleszületett és akkor érvényesülő katonai tehetség lakozott, ki tudott nemcsak szervezni, de vezetni is odakint a harctéren. A Bécsből szított tót mozgalmat részint mint kormánybiztos, részint mint katonai parancsnok megghiúsította és leverte.”²³ Emellett meg kell említenünk, hogy a tót nép iránti szeretete élete végéig megmaradt, ahogy azt később Jókai is ábrázolja *Az akik kétszer halnak meg* című regényben. Komoly hadművelési működéséről jelentései tanúskodnak, a téli hadjárat során (tót nyelvű) szabadcsapataival Görgey hadtestéhez tartozott. „A budatini, a losonci, az eperjesi

19 JÓKAI Mór: *Az új földesúr*. Madách Kiadó, Bratislava, 1987. 399-400. pp.

20 BENICZKY Lajos: *I.m.* 9. p.

21 Uo. 9. p.

22 Uo. 14. p.

23 Uo. 5. p.

csata, a stureci átkelés, a lipitói visszavonulás mind jelentős hadi események, melyeknek jelentős következményeik voltak. E hadi tettek mind összefüggésben állnak a Hurban - mozgalommal és Beniczkynek e tekintetbeni tájékozottságával és erélyességével. Ami pedig úgy kormánybiztosi, mint hadvezéri működését egybekapcsolja, az nem más, mint a felvidéki nép körébeni nagy népszerűsége és a tót nép iránti szeretete.²⁴ A szabadságharc végéig kitart Görgey mellett, tetteiért vállalja a felelősséget és 8 évig sánylik Arad, Pest, Komárom és Kufstein kazamatáiban. Ekkor írja emlékiratait, melyek azóta is forrásként szolgálnak a felvidéki tót mozgalom katonai és politikai történetének feltárásához. Kiszabadulását követően Pesten él, először egy bányásztársaság alkalmazottjaként tevékenykedik, majd 1861-ben a Határozati Párt tagja lett. 1864-ben az Almásy-per egyik vádlottjaként letartóztatják és húsz év börtönre ítélik. Csak 1867-ben szabadul, majd a pesti és az országos Honvédegyelet szervezésében vesz részt. A kiegyezés után is markáns képviselője maradt a '48-as eszméknek és azóta meg nem erősített források alapján úgy vélik, hogy politikai gyilkosság áldozatává vált 1868 júliusában. „Beniczky Lajosnak élete története eseményekben dús és nemcsak a történetíró, hanem a regényíró részére is bőségesen hálás anyagot tartalmaz.”²⁵

A felvidéki utazásokat követően

Fenti vázlatos életrajz bemutatását fontosnak éreztük, hogy rámutathassunk a Garanvölgyi Aladár kapcsán már említett párhuzamokra. Ezek szellemében úgy véljük, hogy Beniczky valószínűleg mesélt Jókainak ezekről az eseményekről, vagy kézirat formájában adhatta át, mivel az emlékiratok csak 1924-ben jelentek meg, azonban *Az akik kétszer halnak meg* c. regény több ponton is érintkezik Beniczky emlékirataival. Ez a regény Jókai első felvidéki útját követően született meg. 1879 nyarán tesz először komoly utazásokat a Felvidéken, majd a következő években még többször visszatér, mert rabul ejti a táj szépsége és az itteni lakosság vendégszeretete. „Jókai most már nem tud szabadulni a felvidéki tájak varázsától. Az ottani mondavilág gazdagsága és tör-

ténelmének kiapadhatatlan forrása éveken keresztül foglalkoztatja. Bízást állíthatjuk, hogy ez az évtized – 1880-90-ig – a felvidéki tájak bűvöletében telt el, és ekkor születnek a munkásságában oly jelentős szerepet betöltő kuruc tárgyú, valamint felvidéki témájú regényei.”²⁶ A tanulmányutaknak pragmatikus vonzata is van, Jókai 1884-1892 között Kassa városának képviselője volt az Országgyűlésben.

Az *Akik kétszer halnak meg* című regény elejétől a végéig a Vág völgyében és a bányavárosok környékén játszódik. Illavay Ferenc alakja tulajdonképpen megegyezik Beniczky Lajoséval, a regény cselekménye pedig számos ponton érintkezik az emlékiratokban leírtakkal. A szlovák nemzeti mozgalommal kapcsolatos kutatáskor egy érdekes párhuzamra bukkantunk ennek kapcsán, ami valóban bizonyítja, hogy részben az emlékiratok alapján íród(hat) ott a regény. Erre Demmel József kötete, Beniczky Lajos emlékiratai és Jókai regényének bizonyos párhuzamai alapján következtettünk. A regénybeli

24 Bővebben: Uo. 6-7. pp.

25 Uo. 4. p.

26 SZÉNÁSSY Zoltán: *Jókai nyomában*. Madách Könyvkiadó, Bratislava, 1982. 62. p.

Zsiborák, a szláv szabadcsapatok (szvornoszt) vezetője (nyilvánvalóan Hurban alakjáról mintázták) a Temetvényi család kastélyában kvartírozta el magát. A Temetvényi család egy aulikus magyar főnemesi család, amely teljes mértékben császárpártinak vallja magát. Demmel József kutatásai alapján kiderül, hogy itt az Osztrólczy családról van szó, akik Trencsén és Zólyom megye adminisztratív vezetésében előkelő helyet foglaltak el már több évtizede. Egészen ellentmondásos dolgok derülnek ki a feltevésekből, azonban annyi bizonyos, hogy ősi magyar nemesi családnak tartották magukat, mégis „számos forrás utal egyértelműen arra, hogy az Osztrólczy Felső-Magyarország egyik legelkötelezettebb királypárti családja volt.”²⁷ Ezen kívül, mint evangélikus főúri család, jó kapcsolatokat ápoltak az említett megyék szlovák értelmiségével, mi több, Štúr országgyűlési követségét is Osztrólczy Miklós befolyásának segítségével nyerte el. A szlovák szakirodalom ezzel hozta összefüggésbe Osztrólczy Etelka nevű lányát és Štúr közötti gyengéd kapcsolatot, ami egyébként nem bizonyított.²⁸ Nos, a regénybeli Temetvényi család és az Osztrólczyak szerepe több ponton is párhuzamot mutat. Leginkább Osztrólczy Gusztáv, Trencsén megye alispánja felől közelítve következtethetünk erre. „Osztrólczy Miklós öccse, Osztrólczy Gusztáv (aki 1836-ban Trencsén főadószedője, 1840-től alispáni székét foglalta el) ugyancsak érintkezésben volt a szlovák nemzeti mozgalom tagjaival. Ez abból is adódott, hogy 1846 után napi kapcsolatban állt Štúr öccsével, ifjabb Samuel Štúrral, akit ekkor választottak meg Nemespodhrágyon evangélikus káplánnak. A két férfi között jóbaráti viszony alakult ki, de például

amikor 1848-ban Ludovít Štúrt üldözőbe vette néhány trencsényi szolgabíró, ő ugyancsak a podhrágyi úr kastélyában talált menedéket. Ugyanitt másfél évvel később, 1849 szeptemberében is szívesen látták Jozef Miloslav Hurbant és a szlovák katonaságot. Hogy ezt a vendégszeretetet nem a katonai jelenlét kényszerítette ki, az is jól mutatja, hogy Hurban néhány évvel később is bizalommal fordulhatott Osztrólczy Gusztávhoz, hiszen a hlbokai templom restaurálásához tőle kért anyagi segítséget, s a kérésnek a tehető nemes örömmel tett eleget.”²⁹ Hogy Jókai honnét szerezhetett tudomást erről a történetről? Nos, épp Beniczky Lajos emlékirataiból, aki mint bányavidéki kormánybiztos, összeírta és zárolta Osztrólczy Miklós, Zólyom megye császári biztosságának vagyonát.³⁰ Jókai regényével összevetve nyilvánvaló, hogy az emlékiratokban leírtak keretként szolgáltak a történethez. Zsiborák és Hurban, Osztrólczy Gusztáv (Miklós?) és Temetvényi Ferdinánd, illetve Beniczky Lajos és Illavay Ferenc alakja között szinte tapintható a párhuzam.

Az 1881-82-ben napvilágot látott kétkötetes regény lapjairól már a klasszicizált Jókai köszön vissza, nyoma sincs a *Szomorú napok* drámaiságot fokozó hangulatának. A regény első kötete ugyan a '48-as szabadságharc árnyékában játszódik, a központi cselekménye mégsem a harcok leírása, sem Illavay katonai szerepe. A szolgabíró, a nép barátja egy aljas rablást akadályoz meg, melyben Zsiborákék bandáját a szlovák felkelők magyarellenes kontextusába helyezi el, a szlovák nép pedig egy emberként áll ki a magyar ügy mellett. A kép kissé idealizált, de Beniczky emlékiratai olvasva viszonylag reális, ugyanis a szlovákság markáns többségében a magyar oldalon harcolt. A szlovákság ábrázolása ebben a regényben a legpozitívabb és Jókai valódi humanizmusáról árulkodik. Az első fejezetének szövege megegyezik a felvidéki útirajza szövegével, mely a *Vág völgye* címet viseli. „Pozsonytól felfelé haladva, élénk tárul az elragadó szép Vág völgy, minden fordulata egy-egy új, megkapó, festői panorámát mutat élénk. Egy szeszélyesen kanyargó folyóvíz örökké változó mederrel, amit hol elhagy, hol visszafoglal; két oldalán erdőpalásttal fedett hegyhátak.”³¹ Az itt lakó szlovák

27 Bővebben: DEMMEL József: *A szlovák nemzet születése: Ludovít Štúr és a szlovák társadalom a 19. századi Magyarországon*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2011. 128-131. pp.

28 Mindössze a szlovák kánon részéről napvilágot látott színezésről van szó. Ami tény, hogy Štúr 1851-1853 között szlovák nyelvleckéket adott Osztrólczy Etelkának Bécsben. Bővebben: Uo. 141-147. pp.

29 Vö. Uo. 124. p.

30 Erről bővebben lásd: BENICZKY Lajos: *l.m.* 162.p.

31 Vö. JÓKAI: *Útleírások. l.m.* 82. p., illetve: JÓKAI Mór: *Akik kétszer halnak meg I.* Kossuth Kiadó, Bp., 2010. 7. p.

ajkú népről is elismerően nyilatkozik, kiemelve annak szorgalmát és áldozatkészségét. „Csodálatos egy népfaj ez, amihez foghatót nem találni ebben az országban. Igenis, ez a tótok népe. Hanem azért az ő apáik harcoltak Rákóczyval végső csatái alkonyatáig, s az ő fiaik ostromolták meg 1848-ban a legelső sáncot Szent Tamás első megrohanásánál. Tájékpünket az ő krumplics és pohánkaföldjeik, az ő szilvásaik, káposztáskertjeik, kender- és lentáblácskái, az ő piros virágú paszullyal, selyem tőkkel befuttatott zsúpfödelű háziköik egészítik ki.”³² Illavay Ferenc szolgabíró alakja pátoszmentes, a józan ember áttekintésével szemléli a szabadságharc eseményeit, önmagát kivonva azok alól, ugyanis a Temetvényi család ellopott családi ékszerai után nyomoz szerte a világban. Hazafiassága a tetteiben és saját országrésze, szlovák ajkú népe szeretetében nyilvánul meg, akiknek hűségében töretlenül hisz. A szvornoszt-tagokkal kapcsolatban Temetvényi gróf kétkedéseit a szlovák jobbágyok hűségéről és szavakkal oszlatja el: „– Legyen megnyugodva a gróf, ha az egész világ egy hullámozó tengerré válik is, az a mi vidékünk megmarad szigetnek; s ha jön olyan idő, amikor mindenki elpártol is a zászlójától, ez a nép el nem árulja a hazáját és eddigi vezéreit soha. Itt és csak itt, nyugodtan alhatik a gróf, mert hívei között van, akik vérükkel is meg fogják védeni.”³³ Tulajdonképpen az egyetlen harci esemény a regényben az állítólagos szvornoszt-tagok és Orol Krivánszky alias Zsiborák kiveretése a Temetvényi kastélyból és a környékről, melyet maguk a gróf tót ajkú jobbágyai visznek véghez Illavay vezetésével. Illavay rájön, hogy a szvornoszt-tagság csak álca és tulajdonképpen ez egy szedett-vedett rablóbanda, aki a grófi család ékszereit akarja elrabolni. „És ez nem költői agyrem; az a történelmi adat, hogy a tótok maguk verték szét a pánszláv szabadcsapatot. Olyan arany betűkkel felírandó történelmi fénypont, mint amilyen az volt, mikor Kapisztrán rongyos emberei megverték a fényes török szultán hadait Nándorfehérvár alatt. A szegény magára hagyott tót, vezér nélkül, fegyver nélkül, bottal, kaszával, vasvillával verte ki az országból a minden szláv népeket egy »vasgyűrűbe« fogláló csábítót.”³⁴

Záró gondolatok

Jókai regényeinek napjainkig számos olvasata él, nem beszélve a kritika és az értelmezések sokszor ellentmondó vizsgálatairól. „A Jókai-befogadás – akár Petőfié – szélsőséges nézetek kifejtésétől sem mentes, hiszen az irodalomközpontú hatástörténet szüntelen módosulását a politikai jellegű kisajátító törekvések árnyékolják be. A kései Jókai-művek szinte provokálják értelmezőiket, nem egyszer megtevesztik, csapdába csalják olvasóikat. Rajongás és elmarasztalás szélsőségei között halad a Jókai-kritika útja. Ennek a kritikának teljesebb föltárulása a magyar gondolkodástörténet számára még tartogathat meglepetéseket.”³⁵ Fried István gondolatai híven tükrözik a Jókai-befogadás körüli ellentmondásokat, amelyek egyre inkább az újabb feltárások irányait körvonalazzák. Tanulmányunkban próbáltuk az areális kapcsolatok és a Felvidék kontextusából körvonalazni az egyes regények értelmezéseinek lehetséges irányait. Sajnos, a témában nem állt oly mennyiségű szekunder forrás a rendelkezésünkre, ezért minden használható utalást és párhuzamot megvizsgáltunk. Bízunk benne, hogy a tanulmány elégséges alpnak bizonyul majd további, hasonló irányú kutatásainkhoz.

IRODALOMJEGYZÉK

DEMMEI József: *A szlovák nemzet születése: Ludovít Stúr és a szlovák társadalom a 19. századi Magyarországon*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2011. 373 l., ISBN 978-80-8101-490-1.

DEMMEI József: *„Egész Szlovákia elfért egy tütajon...”: Tanulmányok a 19. századi Magyarországról*.

32 Vö. JÓKAI: *Útleírások*. I.m. 86. p., illetve: JÓKAI: *Akik kétszer... i.m.* 11. p.

33 JÓKAI: *Akik kétszer... I.m.* 75. p.

34 Uo. 111. p.

35 FRIED István: *A Jókai-befogadás állomásai és dichotómiái* = FRIED István: *Öreg Jókai nem vén Jókai: Egy másik Jókai meg nem történt kalandjai az irodalomtörténetben*. Ister Kiadó, Bp., 2003. 191. p.

szlovák történelméről. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2009. 243 l. ISBN 978-80-8101-171-9.

FÁBRI Anna: *JÓKAI-MAGYARORSZÁG: A modernizálódó 19. századi magyar társadalom képe Jókai Mór regényeiben.* Skiz Könyv- és Lapkiadó Kft., Bp., 1991. 307 l., ISBN 963 7505 11 3.

FRIED István: *Jókai Mór szlovák tárgyú regényeinek forrásaihoz.* Irodalomtörténeti Közlemények (1974) 1. sz. 84-87. p.

FRIED István: *A Jókai-befogadás állomásai és dichotómiái*= FRIED István: *Öreg Jókai nem vén Jókai: Egy másik Jókai meg nem történt kalandjai az irodalomtörténetben.* Ister Könyv- és Lapkiadó Kft., Bp., 2003. 193 l., ISBN 963 9243 77 9.

JÓKAI Mór: *A régi jó táblabírák.* Akadémiai Kiadó, Bp., 1963. 441 l.

JÓKAI Mór: *Akik kétszer halnak meg I.* Kossuth Kiadó, Bp., 2010. 332 l., ISBN 978-963-09-6029-8.

JÓKAI Mór: *Akik kétszer halnak meg II.* Unikornis Kiadó, Bp., 1993. 253 l., ISBN 963-8350-11 3.

JÓKAI Mór: *Az új földesúr.* Madách Könyvkiadó, Bratislava, 1987. 415 l., ISBN 963 15 3442.

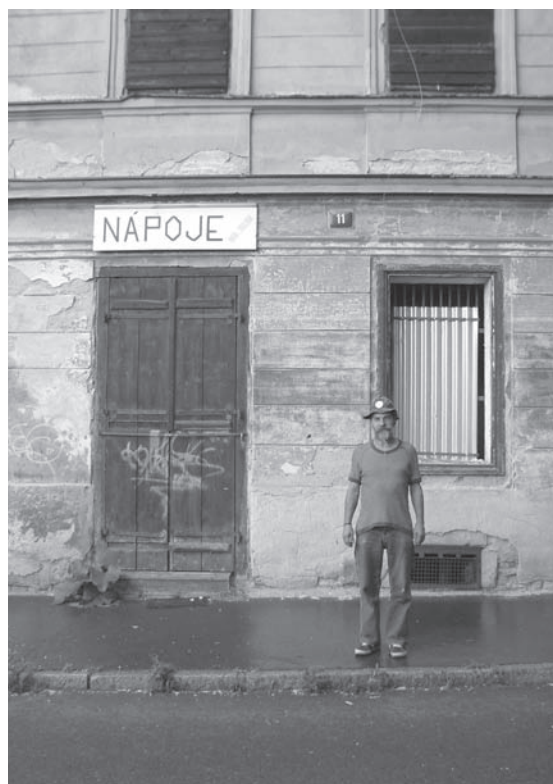
JÓKAI Mór: *Fekete gyémántok.* Kossuth Kiadó, Bp., 2009. 414 l., ISBN 978-963-09-5844-8.

JÓKAI Mór: *Nincsen ördög.* Unikornis Kiadó, Bp., 1994. 223 l., ISBN 963 8350 46 6.

JÓKAI Mór: *Szomorú napok.* Akadémiai Kiadó, Bp., 1963. 371 l.

JÓKAI Mór: *Útleírások.* Szerk. LUKÁCSY Sándor. Unikornis Kiadó, Bp., 1996. 245 l., ISBN 963 427 123 5.

MIKSZÁTH Kálmán: *Jókai Mór élete és kora.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1982. 369 l., ISBN 963 1520 32.

NAGY Miklós: *Jókai Mór: alkotásai és vallomásai tükrében.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1975. 261 l., ISBN 963 15 0409 3.

NAGY Miklós: *Jókai: regényíró útja 1868-ig.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1968. 374 l.

SÓTÉR István: *Félkör: Tanulmányok a XIX. századról.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1979. 770 l., ISBN 963 15 1229 0.

BENICZKY Lajos: *Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos és honvédezredes visszaemlékezései és jelentései az 1848/49-iki szabadságharcról és tót mozgalmáról.* Szerk. STEIER Lajos. Magyar Történelmi Társulat, Bp., 1924. 786 l.

SZAJBÉLY Mihály: *Jókai Mór (1825 – 1904).* Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2010. 403 l., ISBN 978 80 8101 313 3.

SZÉNÁSSY Zoltán: *Jókai nyomában.* Madách Könyvkiadó, Bratislava, 1982. 83 l.

Paksi László

SZABÓ MAGDA KÉT REGÉNYE ÉS A REFORMÁTUS NŐNEVELÉS

Szabó Magda életében nagy szerep jut a vallásnak: édesanyja, Jablonczay Lenke, katolikus, míg édesapja, Szabó Elek, református. Az író nő apja vallásában nevelkedik fel, így kerül a debreceni református Dóczy Gedeon Leánynevelő Intézetbe.

Szabó Magda tanárnőként kezdte pályáját. Nem véletlen ez a pályaválasztás, hiszen édesanyja, Jablonczay Lenke is tanítónőként dolgozott: „A kettőtört pályájú tanítónő saját, egyszem lányát játékosan, nevetve, szórakoztatóan tanította meg mindarra, amit a tanterv előírt.”¹

Regényeiben hitelesen és tökéletesen ábrázolja az iskolai élet mindennapjait és a pedagógusokat. Hogy ő maga milyen volt pedagógusnak, arról így olvashatunk egy volt tanítványával készült interjúban: „Hódmezővásárhelyen születtem, a lánygimnáziumba jártam. Nagyon jó társaságba kerültem, nyolc évfolyamos osztályban végeztem el a gimnáziumot. Szerencsés voltam. Az a társaság, amely a majdani drága jó nyolcadik lett, az elsőből kezdve végig, érettségiig megmaradt. Abban is szerencsém volt, hogy az előző magyartanárom Szabó Magda volt, az író nő. Szerettük Magda nénit, meglehetősen szigorú volt, igyekezett megszerettetni velünk az irodalmat, de az osztály csintalan volt, sokszor olyanokat is csi-

náltunk, ami talán méltatlan volt az orvos-, ügyvéd-gyerekekhez, a jólsituált családok gyerekeihez.”²

Az *Abigél* megírása közben Szabó Magda nagymértékben támaszkodott a Dóczyban átélte emlékekre és Vitay Georgina történetébe beleírta saját élményeit, tapasztalatait is. Így lett a Matula Intézet Szabó Magda iskolájának hasonmása.

Az *Abigél* az árkodi Matula Gimnáziumban játszódik. Az iskola a város egykori püspökéről kapta nevét. A középkorban még kolostorként működött, csak később lett a nőoktatás helyszíne. A városról Szabó Magda a következőket írja: „Árkod hetvenezer lakos, Kelet-Magyarország legősibb iskolavárosa. A lakosság kilencvenhét és fél százaléka protestáns, ipara most van fejlődőben. Céhjei a középkorban világszerte ismeretesek voltak, egyetemesköt, németalföldi, skandináv és német egyetemek testvérintézete. Híres felsőkereskedelmi iskolája, református fiúgimnáziuma és a Matula püspökről elnevezett leánynevelő intézete, amely Magyarország első olyan intézménye volt, ahol hivatásos nevelők rendszeres nőképzést folytattak.”³ A Matula épülete zömök, rideg és labirintusszerű volt a növendékek számára. Kicsi, rácsos ablakok, vaspántos bejárati kapu; Ginát megérkezésekor egy erődre emlékeztette. Az épület még az 1930-as években is erősen emlékeztetett a korábbi kolostorra.

A főhős, Vitay Georgina az iskola zárt világában nagyon egyedül érezte magát, csak Abigél volt az, aki a reményt tartotta benne. Ginát egy „árulása” miatt kiközösítették a lányok, majd megpróbált megszökni. De szökésében megakadályozta Kőnig tanár úr, akiben az író nő egyik volt tanárára ismerhetünk. Gina ezután nagyon gyűlölte Kőniget, akit a diákok csak gúnyoltak, és nem tiszteltek. Nem látták a tanár mögött az embert. Hiába állt a lányok oldalán, kénytelen volt felvenni a távolságtartó tanár szerepét, mert a Matula vallásos világa megkövetelte a fegyelmezett tanárokat.

- 1 KÓNYA Judit: *Szabó Magda alkotásai és vallomásai tükrében*, Szépirodalmi Kiadó, Bp., 1977. 52. p.
- 2 members.iif.hu/visontay/ponticulus/rovatok/hidverok/nemeth-laszlo-univerzuma-05.html
- 3 SZABÓ Magda: *Abigél*. Európa könyvkiadó, Bp., 2006. 22. p.

Az árkodi kisváros Matula Nevelőintézetébe csak vidéki lányok járhattak. A lányokat teljesen elzárták a külvilágtól, még a városban lakó fiatalokkal sem érintkezhetek. Az iskola falait csak nevelő kíséretében lehetett elhagyni.

Az iskola épületén belül a lányoknak szigorú házirendet kellett betartaniuk, minden személyes tárgyuktól megfosztották őket már az első napon. Az egyenruha viselése kötelező volt, senki nem tűnhetett ki a többiek közül eltérő ruházatával, ékszereivel. Az egyéniség kifejlődését nagymértékben korlátozták. Mindenkinek istentiszteletre kellett járnia, és a *Bibliát* alaposan kellett ismerniük.

Minden osztály élére kineveztek egy internátusi nevelőt, egy prefektát (diakonisszát). A Matula falán belül elemi osztályokban csak tanítónők tanítottak, de a gimnáziumban a szaktanárok között már megjelentek a férfi tanárok is.

Szabó Magda sorainak hitelessége annak is köszönhető, hogy az író néhány évig Hódmezővásárhelyen is tanított. A regény megírásához mind diákévei, mind tanári pályafutása alatt összegyűjtött tapasztalatait felhasználta.

A Matula Gimnázium szigorú házirendje megkövetelte azt, hogy a lányok egyforma öltözetben jelenjenek meg. Nem lehetett köztük semmilyen különbség, nem fejlődhet ki a lányoknak saját stílusuk, egyéniségük. Még a hajukat is egyformán kellett viselniük. „Ahogy elhaladtak előttünk, mind hátrafordult, kihúzta magát, és köszönt. Kötényt viseltek valamennyien, hosszú ujjú, egész testüket elfedő, alsó lábszáruk közepéig érő, piros paszposos, fekete klottkötényt, s Gina azt gondolta, talán sose fogja tudni megkülönböztetni őket, hiszen olyan egyformák, még csak a hajukat is középen elválasztva viselik mind, hosszabb-rövidebb copfba fonva, s copfjaik végét pertlivel kötötték át, olyasmi fekete pertlivel, mint a cipőzsinór.”⁴

Az iskolákban - azokon belül is elsősorban a bentlakásosaknál - a szigorú házirend mellett szigorú napirenddel is találkozhatunk. A lányok csak a *Bibliát* olvashatták olvasmányként. Telefonálni csak nagyon ritkán lehetett, akkor is csak az igazgató és

a diakonissza jelenlétében. Ezzel megakadályozták, hogy a lányok panaszkodjanak szüleiknek, amivel szintén arra nevelték őket, hogy viseljék el a problémákat. Levél írásához is csak egy papírt és ceruzát kaptak, de a megírt leveleket a tanárok ellenőrizték, tehát az iskoláról, az iskolai mindennapokról a lányok semmi rosszat nem írhattak szüleiknek. Tulajdonképpen minden lépésüket és gondolatukat ellenőrizték, felügyelték; ami szintén a nevelési elvekben foglaltak megvalósulását jelezte.

Nem volt lehetőségük olyan időpontot találni, amikor kedvük szerint egyedül lehetek volna, félre tudtak volna vonulni. A délutáni sétákon is minden osztályt a kirendelt diakonissza kísért. A városban tett sétákon nem állhattak meg, nem beszélhettek senkivel, még az iskola portásával sem.

A *Für Elise*-ben az író a Dóczi Gedeon leánynevelő intézetben kezdi meg hatévesen a tanulmányait, majd 1935-ben itt teszi le az érettségi vizsgát is. A leánynevelő intézetet 1823-ban alapították, majd a Tudományegyetem gyakorlóiskolája lett. A Dóczi két épületből állt. Az egyik az Ó-Dóczi: itt zajlott a hittani előkészítő és ez az épület adott teret az elemi és a polgári iskolai oktatásnak. A másik épület egy új épület volt, ahol a gimnazisták tanultak, illetve itt működött a tanítóképző a gyakorló elemi iskolával. Ez a leánynevelő intézet már különbözött az *Abigél*-ben bemutatott árkodi Matula Gimnáziumtól, abban mindenképp, hogy ide nem csak vidéki lányok járhattak, hanem a városból is fogadtak tanulókat. Ennek köszönhető, hogy a napirend kötöttségei itt nem jelennek meg olyan erősen.

Ebben az iskolában is találkozhatunk diakonisszákkal, mivel az iskolának volt bentlakásos része is. Diakonisszaként dolgozott az író testnevelés tanára is, akit a lányok nem kedveltek. Szabó Magda a városban lakott, és onnan járt be naponta az intézetbe. A városban lakó tanulók iskola után hazamentek, és nem töltötték az egész napjukat az iskolában. Így a nevelőkön kívül a szülők is hatékonyabban szólhattak bele gyermekük fejlődésébe, nevelésébe.

Az író nagy szeretettel és alaposággal mutatja be egykori iskoláját, ahol fiatal éveit töltötte: „Már említettem, a régi épületnek óriási udvara volt, teleültetve illatos virágú cserjével, s ahogy eljött

4 *Abigél*. I.m. 34. p.

a tavasz, játszhattunk kabát nélkül a tágas helyen, elfértünk, ha nem is kényelmesen. Sokan voltunk odalenn: mi elemisták, aztán gyakorló elemisták, akikről nem tudtam bizonyosan, micsodák, később megértettem, hogy náluk és rajtuk tanulnak tanítani a leendő nénikék, és ebben az épületbe járnak még a tanítóképzősök és a polgáristák is.”⁵

Mindkét regényben jelentős szerepet kapnak a tanárfigurák. Az *Abigél*-ben és a *Für Elise*-ben is olvashatunk fiatal férfi tanárokról, akikért rajonganak a serdülő lányok. Sőt, ha még tovább keressük a hasonlóságot, mindkét írásban olvashatunk olyan tanárokról, akik segítik a főszereplő életét. Gondoljunk csak König tanár úrra és Korondy tanár úrra. Mindkét férfi egyfajta apaszerepben jelenik meg: „Apám, igazi apám, te ott a távolban, annyiszor sértettem meg, ahányszor csak alkalmam volt – mivel tudom valaha jóvátenni, hogy csak most ismertem fel König tanár úrból Abigélt?”⁶, illetve: „Korondy meg a második apám volt, magánkincsem (...)”⁷

A regényekben olyan iskolatípussal találkozhatunk, ahol a lányok teljesen ki vannak szolgáltatva tanáraiknak. Erről az alábbiakban olvashatunk: „A két világháború közt kibontakozó női karriert valamiképpen univerzálissá teszi ez a mű, úgy, hogy ez ellen a felvilágosult iskolatípus ellen emel szót, mely valójában gúzsba kötötte a lányokat és testileg kiszolgáltatta őket tanáraiknak, de már bizonyos tudást képes volt átnyújtani nekik.”⁸

Iskolaszervezet

Az alsó fokú oktatás terepe az elemi népiskola volt, amely négy osztályos képzést nyújtott. Az elemi népiskolát az ugyancsak négy évfolyamos polgári iskola követte, amelynek – ahogy fentebb már említettük – három típusa létezett: a gimnázium, a reál-gimnázium és a reáliskola.

A gimnáziumokra jellemző volt, hogy a matematikai-természettudományos tárgyak alacsonyabb óraszámban jelentek meg, mint az inkább ezeket a területeket preferáló reáliskolákban.

A középfokú oktatás célja az volt, hogy a tanulóknak gyakorlati irányú, de általános műveltséget alakítson ki, amely a mindennapi életben való bol-

dogulásra, vagy a középfokú szakiskolákra készít elő. A polgári iskola elvégzéséről kiállított bizonyítvánnyal már tovább lehetett tanulni a tanítóképző intézetekben, a felsőkereskedelmi iskolákban, a mezőgazdasági vagy ipari iskolákban.

Az egyes intézmények esetében gyakran előfordult, hogy egy épületben kapott helyet több iskola-típus is. Ilyen intézmény volt a debreceni Dóczy Geodeon Református Leánynevelő Intézet is, amelyet csak „kisasszonygyárként” emlegettek városszerte. Az iskolában „együtt élő” iskolafokokat Szabó Magda érzékletesen mutatja be: „Sokan voltunk odalenn, mi, elemisták, aztán gyakorló elemisták, akikről nem tudtuk bizonyosan, micsodák, később megértettem, hogy náluk és rajtuk tanulnak tanítani a leendő nénikék és ebbe az épületbe járnak még a tanítóképzősök és a polgáristák is. A polgáristák kasztja külön kaszt volt, a gazdag vállalkozók és iparosok lányaié (...) a négy elemi után még négy polgárit végeztek, komoly követelményekkel. Aki ott jelesre vizsgázott, elmehegett később tisztviselőnek, tovább képezhetette magát felelős irodai munkára.”⁹

Tantárgyi rendszer és tananyag

Megkerülhetetlen kihívásként jelentkezett a XX. század elején szinte mindegyik iskolaformában a tananyag korszerűsítése. „A veszített háború, a forradalmak, Trianon sokkja feladattá tette a különféle iskolatípusok tananyagának újragondolását. A tudományok fejlődése az új eredmények gyarapodása ugyancsak ezt az igényt fogalmazta meg.”¹⁰

Az egyes intézményekben „voltak fő- és melléktárgyak, nálunk főtárgynak számított a francia, a magyar, történelem, latin, földrajz, természetrajz,

5 SZABÓ Magda: *Für Elise*. Európa könyvkiadó, Bp., 2005. 117. p.

6 *Abigél*. I.m. 466. p.

7 *Für Elise*. I.m. 190. p.

8 KISS Noémi: „Cili én vagyok” avagy a régimódi textuális tér (Szabó Magda: *Für Elise*). In: *Alföld* (2003) 11. sz. 103. p.

9 *Für Elise*. I.m. 117. p.

10 T. KISS Tamás: *Állami művelődéspolitikai az 1920-as években*. MMI-Mikszáth Kiadó, Bp., 1998. 65. p.

német, számtan, hittan, ének, melléknek a rajz, a kézimunka és a testnevelés.”¹¹

A modern nyelvek oktatását különösen fontosnak tartották a hazánkkal diplomáciai kapcsolatokat ápoló államokkal való együttműködés, a nemzet kulturális területen való újbóli felemelkedése szempontjából.

„Tantárgyaink száma az első négy évben nem szűkült, nem bővült, mindig ugyanazt tanultuk, csak egyre részletesebben taglalva, a történelemnek mindig más-más szakaszát tárgyaltuk, akár a földrajzot, biológiát, természetrajzot, tágult az ismeretanyaggal együtt a világ.”¹²

A fent említett tantárgyak listája megfelel a korabeli középiskolák általános óraterveinek: hit- és erkölcsstan; magyar nyelv – ezen belül beszéd- és értelemgyakorlatok, olvasás és olvasmánytárgyalás, írás, fogalmazás, helyesírás és nyelvi magyarázatok; számolás és mérés; földrajz; történelem – a magyar nemzet történelme, polgári jogok és kötelességek; természeti és gazdasági ismeretek – természetrajz, gazdaságtan, háztartástan, természettan, vegytan, egészségtan; rajz; ének; testnevelés; idegen nyelvek (latin, angol, német, francia vagy olasz).¹³

Az 1930-as évektől egyre nagyobb hangsúlyt kapott egy – addig nem, vagy csak kevés iskolában tanított – tantárgy, a honvédelmi ismeretek. Ez a tantárgy komoly politikai és világnézeti tartalommal bírt, így szorosan kapcsolódhatott a történelem tantárgy anyagához. Elég csak az *Abigél*ben Gina osztályfőnökére, Kalmár Péterre gondolnunk, aki a történelemtanáraként hatalmas lelkesedéssel szötte át történelemóráit a második világháború és a nemzeti politika aktuális kérdéseivel.

Szabó Magda a politikai neveléssel kapcsolatban a következőket írja: „alkotmánytan és közjog, országot érintő fogalmak, történelmi események akár a ti-

zenkilencedik, akár a huszadik században (...) Ilyen tenger idő alatt sok minden történt, de hál’ Istennek el is múlt, és a kormányzó békéje biztosítja az ország rendjét.”¹⁴

A hazafias neveléssel kapcsolatban pedig a következőket olvashatjuk: „(...) aki nem tudja egyetlen hiba nélkül felmondani érettségén a *Himnusz*t és a *Szózat*ot, már nem is kap kérdést, felelet nélkül megbukott.”¹⁵

Az iskolában tanított kötelező tantárgyak megtanulásán túl a lányoknak táncórákra is kellett járniuk, amelyeket az iskolán kívül, szervezett keretek között oldottak meg. Az ifjú növendékek elemiben elsősorban balettot tanultak, középiskolában pedig valamilyen szalontáncot, de a tehetségesebbeknek lehetőségük nyílt a zongorán vagy a hegedűn való muzsikálás elsajátítására is.

Az iskolai tananyagot több helyen megkritikálták: elítélték és mellőzték Petőfi Sándor forradalmi költészetét és prózáját, Ady Endre költészetét dekadensnek nyilvánították, József Attiláról – mint kortársról – pedig említést sem tettek. A természet-tudományokat sem lehetett a maguk teljességében tanítani, hiszen egy dogmatikus világképet, a világ teremtésének bibliai elméletét kellett megtanulni és egyedülként elfogadni.

Az ismeretek „titkolása” túllépett a tananyag megszabott keretein is. Az iskolás lányok körében egyre jobban terjedt a szexualitás iránti fokozott érdeklődés, kérdéseikre azonban nem kaphattak választ: „... a szexuális élet kérdéseiről ... nemhogy egyházi neveléssel foglalkozó protestáns iskolában nem eshetett szó, de (...) hallgatott a magyar társadalom is”¹⁶. A másik nem jelenléte azonban óhatatlanul is magával hozza a szexualitás kérdését. Az *Abigél*ben Gina osztálya szerelmes volt az osztályfőnökükbe, Kalmár Péterbe. Ám gyakori volt az is, hogy nem élő személy volt a „rajongásuk tárgya”, hanem a lányok választottak maguknak bizonyos – a tanteremben található – tárgyakat, amelyekhez a diakonisszák tudta nélkül férjhez szoktak menni. Ezzel próbálták elviselhetőbbé tenni az intézetben töltött sivár napokat. Aki nem akart ebben a játékban részt venni, azt a lányok is kiközösítették maguk közül, így véglegesen egyedül maradt az idegen és zárt világban.

11 *Für Elise. I.m.* 146. p.

12 *Für Elise. I.m.* 149. p.

13 SÁRKÖZI István: *Az ellenforradalmi rendszer népiskolapolitikája Magyarországon (1919. augusztus – 1944)*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1980. 186. p.

14 *Für Elise. I.m.* 341. p.

15 *Für Elise. I.m.* 342-343. pp.

16 *Für Elise. I.m.* 117. p.

Az egyházi iskolák nemcsak szemléletmódjukban, de a taneszközök tekintetében is eltértek a világi iskoláktól. Vitay Georgina egy liberális szemléletű pesti iskolából került az árkodi Matula Gimnáziumba: „tankönyv, füzet úgysis csupa új kell, eddig állami iskolába járt, most egyháziba viszik, ott mások a tankönyvek, még az írópapír is”¹⁷. A taneszközökön túl minden személyes tárgytól meg kellett válnia, új ruhát, táskát, de még fogkefét is kapott.

A református gimnáziumok első évétől minden növendéknek kötelező jelleggel kellett részt vennie a cserkészcsapat munkájában.¹⁸ A cserkészlet céljai között szerepelt, hogy a magyar lányokból egészséges, edzett, illetudó fiatalokat neveljen, akik mindenkor hűek a hazához, a nemzethez, valamint a magyar nemzet erkölcsi és kulturális értékeihez.

Az iskolák felszereltsége mindenben alkalmassá kellett tegye az intézményt, hogy a tantervben és a nevelési programban meghatározott feladatoknak és céloknak maradéktalanul meg tudjanak felelni: „A földszinten a képzősök és a kisgyermekek kényelmére különleges metodikával dolgozó elemi működött, s ami az épületből létrejött, iskolánkat az ország legmodernebb oktatóintézményévé tett. Először láttunk életünkben oktatóintézetben laboratóriumot, vetítógépet, tejüveg táblákat, amelyekre színes krétával írnak, először tisztálkodásra, tiszorai elfogyasztására kijelölt szobákat és kamrát a takarító személyzetnek, a kellékeknek, vedreknek, nyeles felmosó-készleteknek, porszívóknak. Volt a háromemeletes csodaházban külön ima-, torna-, és díszterem szélesre tárható dupla ajtókkal, elrekesztett szárnyas rész a nevelőtestület nyugalmanak biztosítására, és volt előszobás igazgatói iroda.”¹⁹

Az *Abigél*ben hasonlóan jól felszerelt osztálytermekkel találkozunk: „Osztályuk közel esett a testülethez, Gina most látott először tantermet a Matulában, s megint csak meglepődött, mert olyan csillogóan modern volt, olyan mindennel felszerelt és gazdag, hogy sokszorosan felülmúlta a Sokoray Atala-beli helyiségeket. Voltaképpen nem is olyan volt, mint egy átlagos osztályterem, hanem inkább mint valami tribün, a katedraasztaltól a hátsó falig egymás mögött két-két lépcsőnyit emelkedő, félkör alakú padosorok futottak a két keskeny szélső és va-

lamivel szélesebb, középső lépcsős feljártat, ahonnan ki-ki megközelíthette a helyét, még inkább szokatlanná tette az osztályt. A falakon, szorosán egymás mellett, berámázott reprodukciók és portrék sorakoztak, a tanterem legmagasabb pontján, az utolsó padosor mögötti széles, üres sávon vetítógép állt.”²⁰

A vallás kiemelt szerepe

1929-ben *Az ifjúság keresztény neveléséről* szóló pápai körlevél kimondta, hogy a nevelés joga az egyházat illeti, és a nevelés alapelveivel ellenkezik, ha az iskolából kizárják a vallást. Ennek értelmében természetesen nem csak a katolikus iskolák tekintették joguknak a vallásos nevelés beemelését az iskolai mindennapokba, hanem a protestáns felekezetek is.

Szabó Magda maga is sokat ír a vallás szerepéről, hiszen vallásos, református családban nőtt fel. Családjában öröklődött a református vallás iránti elkötelezettség (apai ágon több református pap is kikerült a családból). Ezért is került a kislány a debreceni Dócziba. Itt a tanterv fontos részét képezte a hittanóra, ezen felül kötelező volt a vasárnapokon és az ünnepnapokon az istentiszteleteken való részvétel. A *Für Elise*-ből az is kiderül, hogy az elemi iskola első osztályába csak azt vették fel, aki járt hittani előkészítőre és volt elég ismerete a vallás terén.²¹

Az egyház erőteljesen érezte jelenlétét az oktatásban, a diákoktól feltétlen engedelmisséget követelt és ellenezte a tanulói autonómia minden megnyilvánulását. „Ezt is meg kell tanulnod, hogy az ember nem kérdez, anélkül engedelmeskedik” – figyelmezteti Zsuzsanna Ginát²². „Az egyház keze itt emelkedett először figyelmeztetővé: vigyázz, tanuló, itt egy vagy a többivel, nem henceghetsz öltözetteddel, ékszert nem

17 *Abigél*. I.m. 12. p.

18 A cserkészletet Robert Baden-Powell angol tábornok alapította még 1908-ban kizárólag 10-18 éves fiúk számára. Két évvel később, 1910-ben hozta létre a hazánkban is elterjedt leánycserkészletet. Ld. CSICSAY Alajos: *Iskolatörténet*. Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 2002. 212. p.

19 *Für Elise*. I.m. 132-133. pp.

20 *Abigél*. I.m. 72-73. pp.

21 *Für Elise*. I.m. 85. p.

22 *Abigél*. I.m. 36. p.

viselhetsz, le a fülbevalókkal, hajba kötött masli tilos. Volt egyensapkánk, egyenkalapunk, barna vagy fekete rádlis patentharisnyánk, bokánkat feszesen rögzítő félmagas lábbeli védte.”²³

A református iskolák leánynevelése a felekezeti oktatáson túl a jövőre való felkészítést is célul tűzte ki: „itt magyar református lányokat készítettek elő részint a hétköznapi egysíkú, részint, ha Isten szándéka így döntene, fényes pályát ígérő rendkívüli életre.”²⁴

A vallásos nevelés már az iskolai nevelés megkezdése előtt, az ún. hitbéli előkészítésen megkezdődött, ahol az imádságokat tanulhatták meg: „Egyházunk alapimádságai közül a miatyánkot már elemezte a hitbéli előkészítés, s miután Trianon után voltunk, a magyar hiszekegy is a megtanulandók között szerepelt, nem csak Krisztus, Magyarország feltámadásában is hinnie kellett, aki Dóczi Gedeon intézetének valamelyik ágazatát látogatta.”²⁵

23 *Für Elise. I.m.* 133-134. pp.

24 *Für Elise. I.m.* 87. p.

25 *Für Elise. I.m.* 88. p.

26 SZURMAINÉ SILKÓ Mária: *Ajándékomat megbecsüld! Töredékek Szabó Magda életművéhez.* Tóth Könyvkereskedés és Kiadó Kft., Debrecen, 2007. 70. p.

A vallásos nevelés része volt a személyes példamutatás is. Erre szép példa, Zsuzsanna esete az *Abigél*ből: „Minden, amit Zsuzsanna tesz, az én veszedelmem volt, én nyitottam ki a kaput, azt a kaput, amin elvitték a gyerekeket. Valóban elvitték a gyerekeket, a veszélyeztetett gyerekeket. Hogy a szülők hogy értek el engem, arról inkább ne beszéljünk, valahol elértek. Nem lehetett, hogy egy gyereket pusztán a felekezete miatt elvigyenek, az elviselhetetlen gondolat volt. S amellet igazán nem tudom, mit szolt volna hozzá Jézus Krisztus (...)”²⁶

Fegyelem és szigor a nőnevelő intézményekben

A nőnevelő intézményekben a normatív nevelési koncepció szerint folyt a nevelés és az oktatás, amely szerint kiemelten fontosak a hosszabb távon fennmaradó emberi és etikai értékek, magatartási normák közvetítése, és ezek elsajátíttatása a tanulókkal. Ezen nevelési koncepció követői úgy gondolták, hogy az ember csak abban az esetben tud konstruktív módon beilleszkedni a társadalomba, amennyiben magatartása és életvezetése irányításában a fenti szempontok, értékek vezérlő elvként jelennek meg.

Ennek érdekében kívánták minél fiatalabb korban megismertetni a tanulókkal az alapvető értékeket.

A mindenekelőtt a jellem fejlesztését célul tűző módszer Comenius és Herbart nevéhez is köthető. A nevelési folyamat olyan külső tényezők által irányított, mint a pedagógus. A tanulók szigorú tanári irányítás alatt álltak, mindent a pedagógus írt elő, a tanulók gondolatait pedig nem vették figyelembe, ezáltal nem hagytak teret a személyiség megfelelő kibontakozásának.

Ez a túlzott szabályozottság vezetett ahhoz, hogy a szigorúsághoz nagymértékben hozzászokott lányok nem tudtak mit kezdeni az olyan pedagógusokkal, akik „gyengébben” fogták őket. Ilyen pedagógus a *Für Elise*-ben a hatodik osztályba érkező új franciatanár, aki megértő volt, megengedte, hogy a lányok sírjanak, kifogásokat emeljenek, meghallgatta ellenvetéseiket, magyarázataikat. Az oktatásban ilyen módszer alkalmazásának megvan ugyan az az előnye, hogy a tanulók normaismerete, ítélőképessége, tudatossági szintje fejlődik, megjelenik hátrányként azonban az, hogy a lányoknak kevés gyakorlási és tapasztalatszerzési lehetőséget hagyott.

Az iskolában a még ma is elterjedt frontális tanítási módszerrel tanították a diákokat. Ennek nagy hátránya, hogy a tanár ismertette, bemutatta a tananyagot, míg a tanulók csak passzívan figyeltek, esetleg jegyzeteltek. Ezzel nem ösztönözték az egyes tanulók önálló gondolkodását. Jó példa erre Szabó Magda *Für Elise*-ben leírt esete, amikor az író nő sorozatos büntetéseket kapott kirívó írásai, dolgozatai és fogalmazásai miatt. Konkrét példa erre a Munkácsy-kép (*Ecce homo*) esete, amikor Szabó Magda a képen látható kutya szemszögéből meséli el a történetet: „Dolgozatom meglepő sorsra jutott, személyesen kellett ízekre szaggatnom az osztály előtt, mert megsértettem írásommal Jézus Krisztust. Sokáig sziszegte rám magyarázatát Móré Mária, mert nehezen tudtam felfogni, hogy lehet valami tilos, ha szabadon választható, mi a véték abban, ha én, aki a nagy tablón mindenkit ismertem, Jézust, Pilátust, Kajafást, Máriát, még Magdolnát is, miért nem választhattam a kép előterében érdeklődve figyelő kóbor kutyát, az egyetlen, akinek nem tudtam múltját és jövőjét”.²⁷

Aki valamilyen módon kilógott a sorból, annak az nem csak kellemetlen, de kifejezetten hátrányos volt, hiszen az ilyen tevékenység nemkívánatos, sőt egyenesen tilos volt.

Szabó Magda regényei szépirodalmi értékeken túl neveléstörténeti (elsősorban a nőnevelés-történeti) értékkel is bírnak, hiszen rajtuk keresztül képet kapunk a két világháború közötti oktatásról, református nőnevelésről.

IRODALOMJEGYZÉK

CSICSAY Alajos: *Iskolatörténet*. Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 2002

KISS Noémi: „Cili én vagyok” avagy a régimódi textuális tér (*Szabó Magda: Für Elise*). In: *Alföld* (2003) 11. sz. 103. p.

T. KISS Tamás: Állami művelődéspolitikai az 1920-as években. MMI-Mikszáth Kiadó, Bp., 1998.

KÓNYA Judit: *Szabó Magda alkotásai és vallomásai tükrében*, Szépirodalmi Kiadó, Bp., 1977.

SÁRKÖZI István: *Az ellenforradalmi rendszer népi iskolapolitikája Magyarországon (1919. augusztus – 1944)*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1980.

SZABÓ Magda: *Abigél*. Európa könyvkiadó, Bp., 2006.

SZABÓ Magda: *Für Elise*. Európa könyvkiadó, Bp., 2005.

SZURMAINÉ SILKÓ Mária: *Ajándékomat megbecsüld! Töredékek Szabó Magda életművéhez*. Tóth Könyvkereskedés és Kiadó Kft., Debrecen, 2007.

27 *Für Elise*. I.m. 143-144. p.

Nagy Beáta

A HÁBORÚ REGÉNYNYELVÉRŐL

Agota Kristof: A nagy füzet. Cartaphilus Könyvkiadó, Budapest, 2013

Szenvtelen hangnem és megrázó nyomorúság. Gyermeki ártatlanság és kegyetlenség. Együttérzés és keserű elutasítás. A befogadás során ezen ellentétes, egymást kioltó fogalmak köré szerveződik Agota Kristof története, ám meglepő módon éppen ezek az önmagukban is súlyos jelentést hordozó tárgykörök feszültsége teszi *A nagy füzet* szövegét felettebb mellbevágóvá. A regény történelmi, háborús tematikája és környezete már önmagában is valamiféle részvétet hív elő az olvasóból. Azonban nem egyszerűen a háború okozta sérülések, illetve annak hideg kegyetlensége miatt válik a történet megrázóvá. Ennél jóval többet tesz az elbeszélés: a történet élére két magára hagyott gyermeket, egy ikerpárt állít, akik kénytelenek kíméletlen nagyanyjuknál – távol otthonuktól, a „Nagyvárostól” – túlélni a háborút. Alapvetően tehát a háború eseményeit tapasztalni és feldolgozni kénytelen gyermek nézőpontja szolgáltatja *A nagy füzet* elbeszélői pozícióját, és ez a mozzanat még erősebb részvétet eredményez. A benyomás mindenképpen intenzív.

A valódi meglepetést tehát nem a téma, és nem is a háború eseményeit elszenvedő gyermek főszereplők jelentik, hanem hogy az ikek képesek minden érzelem nélkül szemléltetni, elbeszélni saját életük deformálásait, háborúban átélt tapasztalataikat. A gyermeki nézőpont és a szenvtelen hangnem feszültsége, ütköztetése alkotja a regény kitüntetett prózanyelvi eljárás módját és egyben a szöveg legsajátosabb aspektusát. Így válik a regény egy tényeken alapuló, ebből kifolyólag száraz, dokumentáló leírássá, hadinaplószerű bejegyzéssé, melyet éppen az tesz izgalmassá, valamelyest személyessé, hogy az elbeszélő („mi”) semmiféle szemérmességet nem ismerve írja le a háború és az egyes ember sorsának borzalmaikat. Mindez szabállyá minősül: „azt kell leírunk, ami van, amit látunk, amit hallunk, amit csinálunk. (...) azok a szavak, amelyek érzéseket jelölnek, igen homályosak, jobb, ha elkerüljük a használatukat, és ragaszkodunk a tárgyak, az emberek és önmagunk leírásához, vagyis a tények hú leírásához.” (30. p.)

Természetesen egy ilyen, nyelvhez kötött vizsgálódásnál nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy fordításkötetről van szó. Agota Kristof magyar anyanyelvű író, első megjelent regényét

(A nagy füzetet) franciául írta. A fordítót (Bognár Róbertet) illeti tehát az elismerés, vagy éppen a bíráló? Mennyire feledkezhetünk meg a fordítás tényéről akkor, ha a történet elbeszélőjének beszédmódjára fókuszálunk? Azt hiszem, egyáltalán nem kerülhetjük meg. Szem előtt kell tartanunk, hogy a franciából fordított magyar kiadás a fordító munkája is egyben. Neki is köszönhető az a szenvtelen, közömbös hangnem, amelyen az ikrek megszólalnak. Ugyanakkor neki köszönhető az is, hogy a nagymamánál élő katona akcentusa magyarul idegenszerűen hat. A nem magyar anyanyelvű ember nem így beszél magyarul: „Én lenni századosnak ordonánc. Ti mit csinálni itt? (...) Én volt szabadságon otthon az én falu. Jó mulatás. (...) Enyém anya születni itt, tettek országban. Ő jönni dolgozni nálunk, felszolgálni egy kocsmában. Megismerni enyém apa, férjhez menni vele.” (21. p.) Ebben az esetben a fordítás némiképpen elvesz a regénynyelv sikeréből, máshol azonban hozzátesz.

Az pedig a regény minden egyes lapján foglalkoztatja az olvasót, hogy hogyan képes két, körülbelül tízéves gyermek ilyen elidegenedett világlátást megszólaltató nyelvet, történetet létrehozni? A regény ugyanis nem más, mint az a füzet, amelybe az ikrek mindent följegyeznek. Édesanyjuk távozásától kezdve a szegénység és a nyomor legmeghökkenőbb körülményein át a perverz szexualitásig. Többes szám első személyben írnak, egyik a másiknak kijelölve az éppen aktuális eseményeket (*Megérkezünk nagymamához; A lopás; Papírt, füzetet, ceruzát veszünk*), melyek a regény rövid fejezeteivé válnak. Egyszerű, kijelentő, jelen idejű mondatokat használnak. A mondatok egyszerűsége és dialógusokban gazdag formája dinamikus lendületet adnak a szövegnek. Saját kegyetlenségeiket (a gyilkolást, a lopást) is tárgyilagos stílusban közvetítik. A szenvtelen beszédmód által pedig teljesen leplezetlenül válik hozzáférhetővé a háború mindenre és mindenkire kiterjedő atmoszférája.

A szöveget ezzel együtt több olyan problémakör fogja össze, amely az identitás problematikája felől csoportosítható. Ebből a szempontból nem tűnhet túl kreatív a regény, klisészerű megoldásnak és túlszűfolt ötletelmaznak hat a számos nyelvet érintő és az identitással összefüggő kérdéskör. Ugyanakkor olyan eljárásokkal dolgozza ki az elbeszélő mindezt, amelyek voltaképpen aláássák a jól ismert közhelyeket. Milyen közhelyekről van szó? Minden, a nyelvet érintő tárgykör ide sorolható: az idegen nyelv érthetlenségétől kezdve (eltérő nemzetek találkozása), a nyelvtanulás folyamatáig (az ikrek idegennyelv-elsajátítási gyakorlatai), vagy a beszéd és az írás furcsa megjelenítése, a meg-nem-nevezettség mind-mind ilyen jellegű törekvésnek mondható. Az ikrek által képviselt beszédmód azonban leegyszerűsíti és átalakítja ezeket a jelenségeket. Így az elcsépelet frázisokat úgy szólaltatják meg, hogy azok újszerűen képesek mozgásba lépni. A szöveg a legtermészetesebb módon fejezi ki a háború és az egyes ember idegenségét, és ezzel az elbeszélő nyelve mintha a háború kifejező nyelvvé válna.

Az egyén és a személyiség leépül, vagy eltorzul a háború kegyetlenségében. Nem véletlen, hogy a tulajdonnevek elvesznek a regényben. Senki és semmi nincs megnevezve. Egy-egy szereplőt úgy ismerünk meg, mint a „Boszorka” (nagymama), vagy „Nyúlszáj” (szomszédlány), amely megnevezések csupán külső és belső tulajdonságot jelölnek, és nem az egyénre vonatkozó tulajdonnevet. Az ikrek nevééről mindössze annyit tudunk, hogy nagypapájuk sírfeliratán felismerik: „a vezetéknev ugyanaz, mint a Nagymamánké, és Anyánk leánykori neve is ez. Két keresztnév van, a két név, külön-külön a mi keresztnévünk.” (45. p.) Azt azonban nem tudjuk meg, mely nevekről van szó tulajdonképpen. Arról sem értesülünk, hogy milyen országban, milyen nyelven kommunikálnak. Nem beszélve arról, hogy a város, a falu sincs megnevezve. Így csupán találgatni lehet a regény színterére; a szerző életrajzi adataiból és egy-egy utalásból következtethetünk egy szegény, határ menti magyar falura, amely „Kisvárosként” szerepel a szövegben. Konkrét megnevezések

azonban nem szolgálnak megfejtéssel. Az anyanyelv, sőt az idegen nyelv ilyen jellegű rejtélye is találó és kreatív megoldása az identitás elidegenítésének, az elszemélytelenedett környezetnek. „A mi országunkból való katonák” (98. p.), „a mi városunkból jönnek” (124. p.), „nagyanya mond valamit azon a nyelven, amelyen akkor szokott beszélni, ha pálinkát iszik” (130. p.) – ilyen módon említik az ikrek azokat az elemeket, amelyek az emberi identitás kitüntetett formáját alkotják (nemzet, nyelv, név); azáltal pedig, hogy ezek a komponensek nincsenek megnevezve, egy szokatlan, újszerű eljárással mutat rá a szöveg a háborúból részesülni kénytelen ember elidegenedett, leépült, darabjaira esett sorsára. Valamiféle sejtelmes, fantasztikumszerű szövegvilágot alkot a regény a megismerhetetlen eseményekkel és helyszínekkel. És bár nem ismeretlen ez a magyar és különösen nem a világirodalomban (gondolhatunk Kertész Imre *Sorstalanság* című regényére), mégis újszerű elbeszélői magatartást hoz létre a szöveg.

Néhány további példa alapján érdemes tovább követni az említetteket: a szentelen hangnemen túl úgy sikerül kibillenteni az identitás szokásos, már-már közismert témaköreit, hogy a cselekmény szintjére is ráíródik az elbeszélő szentelensége. Az ikrek ugyanis különböző gyakorlatokat találnak ki, amelyekkel immunissá és indifferenssé válnak a körülmények brutalitására és embertelenségeire. Testi és lelki önkínzásokat végeznek, hogy hozzászoktassák magukat a nélkülözéshez, az esetleges és a tényleges szenvedésekhez. Nevezetesen a bűzhöz, az éhezéshez, a gyűlöletességhez, a halálhoz, a gyilkoláshoz és a hadiállapothoz; egyszerűen: a szegénységhez. A *Lélekedzés* című fejezet például azt mutatja be, hogyan tanulják meg az ikrek elviselni az őket érő folytonos szidalmakat. „Egyikünk azt mondja: – Te gané! Te seggdugasz! A másikunk meg azt: – Tetves buzi! Addig mondjuk, ameddig a szavak már nem érnek el az agyunkba, már nem is halljuk meg őket. (...) A sok ismételtetéstől a szavak lassanként elvesztik jelentésüket, és csökken a miattuk érzett fájdalom.” (23–24. pp.) Ebben az esetben éppen a szavak tényleges jelentését, sőt személyes értelmét és vonatkozásait igyekeznek leépíteni. Világos, hogy a nyelv leépítése során saját érzelmeik fölszámolását is eléri. Ez az eljárás pedig éppen arra példa, hogyan bontja le az egyén – a nyelven keresztül – saját személyiségét. A háború közegében mindez azonban egyáltalán nem meglepő: minden fölszámolódik. Így érhető tetten az a különös törekvés, amely valami újszerű nyelv- és identitásképző(-romboló) eljárássá válik. Agota Kristóf történetének sajátossága ebben az ellentétes törekvésben ragadható meg: míg a háború generálta nyelv felépül, addig az egyént képviselő nyelvi meghatározottság és hangoltság fokozatosan fölszámolódik. Azonban nemcsak ilyen nyelvhez kötött, gyermekektől szokatlan gyakorlatot olvashatunk a regényben. Pontosan hét fejezet szól a különböző készségpróbákról, amelyeknek már a címe is sokatmondó: *A testedzés, A lélekedzés, Tanulás, Koldulásgyakorlat, A vakság és a sükettség gyakorlása, A koplalás gyakorlása, A kegyetlenség gyakorlása*. Nemcsak szellemi képzésről és önfejlesztésről van tehát szó. Testi, fizikai önkínzásokról is. A kijelölt fejezetek pedig felvetik a kérdést: két kisgyermek valóban úgy igyekszik megbirkózni a háború eseményével, hogy felkészül a kegyetlenségekre? Éppen ez a gyermeki kegyetlenség generálta szkeptikus olvasói magatartás lendíti tovább az olvasást.

Alapvetően tehát a regény legizgalmasabb pontja, vizsgálódási területe a beszédmód és a nyelv kérdése. Elsősorban a gyermeki nézőpont és az azt megszólaltató, tőle nagyon távoli hangnem társítása, amely kiváltja a megdöbbenést vagy megrázó szembesülést, esetleg a felháborodást. Ha egyes részekben a szöveg gyomorforgató cselekményszálakat, brutalitásokat sorakoztat is föl (az ikrek szexuális ingerlése), vagy hiteltelennek hat (gondoljunk a szomszéd lány erőszakos halálára vagy a plébános molesztálására), mégis éppen ezek nyelvi megalkotása készíti az olvasót állásfoglalásra, reakcióra.

Eddig tulajdonképpen csak a regény nyelvi megalapozása felől közelítettem a bemutatást, noha a történet más jellegű vizsgálódási szempontokat is felkínál. A *nagy füzet* több motívum köré is szerveződik. Ilyen például a ház jelentésszerű előfordulása. A fiúk ugyanis nagyanyjuk házát olyan tereppé alakítják (át), amelyet csak ők ismernek, és bizonyos helyiségekhez kizárólag nekik van kulcsuk. A ház hármasszerű elosztása (pince, lakószint, padlás) élesen elkülönül egymástól. Leglényegesebb helyszín a padlás, amelyet az ikrek tettek megközelíthetetlenül nagyanyjuk számára: „oda Nagyanya nem megy fel, amióta elfűrésztük a létrát, és megütötte magát, ahogy leesett.” (11. p.) Már a történet legelején kezdetét veszi a fiúk ártatlanságának lerombolása. Ez a helyiség az ő leskelődési bázisukká válik. Minden szobára rálátnak, és ki is használják ezt az előnyt, amelyet később nagyanyjuk ellen tudnak fordítani. A padlás egy saját, külön világot szimbolizál, amelynek egyedüli ismerői az ikrek. Ilyen szempontból úgy tűnik, mintha kialakított világuk a ház ezen padlásterében jönne létre. „Csinálunk egy kulcsot, amelyik minden ajtót nyit, és a padlásról lyukakat fúrunk a deszkákba. A kulcsnak köszönhetően szabadon járunk-kelünk, amikor magunk vagyunk a házban, a lyukakon keresztül pedig látjuk, hogy mit csinál szobájában Nagymama.” (10. p.) A leskelődés, a környezet fokozatos kiismerése, a ház átalakítása és feltérképezése, illetve a különböző gyakorlatok olyan elemekké válnak, amelyekben a gyerekek számára realizálódik a valódi háború élménye. A háborút átminősített módon teszik hozzáférhetővé saját maguk számára, és egy ál-hadiállapotot hoznak létre „otthonukban”. A gyermekek így válnak egyre kegyetlenebbé.

Másik központi motívumnak tekinthető az emlékezés és a felejtés kettős mozgása. Az ikrek ugyanis egyrészt – ahogy azt már említettem a nyelvvel összefüggésben – igyekeznek elfelejteni a szavak valódi jelentését és ezzel együtt a jólétre emlékeztető emlékmozzaikokat is; másrészt egyre élesebben rajzolódik ki előttük a háború élménye, amely nem kikerülhető, nem felejthető. Alakító, formáló és végérvényesítő hatása kiolthatatlan nyomokat hagy. Erre utal az a többször ismételt, monoton mondat, amelyet a fiúk háborús kontextusban hadarnak el: „mi soha semmit nem felejtünk el.” (99. p.) Ehhez kapcsolódik továbbá a szöveg naplószerű jegyzetelése is. Maga a napló műfaji sajátossága az emlékezés mozzanatának egyik aspektusaként érhető tetten.

Különös regényt választ tehát az, aki *A nagy füzet* mellett dönt. Nem vagyok egészen biztos abban, hogy mindenki élvezettel és elismeréssel teszi le a kötetet. Ugyanakkor azt gondolom, az a hatás, amelyet a történet idéz, semmiképpen sem lehet semleges. Nemcsak a prózanyelv és a beszédmód sajátossága jelenthet nagy élményt, hanem hasonló hatást válthat ki az ikrek és a további szereplők megformálása vagy a háború hideg, embertelen világa. Ellenkező esetben főlháborodást is idézhet a szexualitás ilyen jellegű, gyermekek által közvetített, sőt tapasztalt bemutatása. Ugyanakkor biztos vagyok abban, hogy a felsorolt hatások mindegyikét az elbeszélői technika határozza meg. Hiszen milyen benyomást idézne elő a regény, hogyha ugyanezt a történetet a nagyanya beszélné el?

A regény befejezése egyáltalán nem megnyugtató. Annak ellenére, hogy a háborúnak vége, nincs végső, lezárt cselekmény. Olyannyira nincs, hogy a történet a két fiú drámai és kérdéseket nyitó elszakadásával ér véget. A befejező jelenetekben édesapjuk határon való átjutásával próbálkoznak, de a regény utolsó bekezdéséből az derül ki, hogy az apa saját menekülési szándékuk áldozata lett: „apánk a második akadály előtt fekszik. Igen, át lehet jutni a határon: valakit előre kell küldeni. Egyikünk a vászonzacskóval a kezében, Apánk nyomaiba és holttestére lépve átmegy a másik országba. Másikunk marad, visszamegy Nagyanya házába.” (157. p.) Vajon hogyan folytatódik a két fiú története? Találkozik-e még az életük, és miért volt szükség az elválásra? A folytatás, *A bizonyíték* és *A harmadik hazugság* című kötetek minden bizonnyal választ adnak a kérdésekre...

Pintér Viktória

IDŐJÁRÁS-JELENTÉS

Gömöri György: Rózsalovaglás. Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Pécs, 2014.

Nem tudom, hogy létezik-e önmagában olyan kifejezés, hogy *időskori* líra. Nem valamihez viszonyítva, nem valakinek a korábbi hangjához képest elgondolva időskori és nem is negatív, valamilyen hiányt jelző értelemben, hanem úgy, mint szituáció. És úgy szituáció, ahogyan mondjuk a buszon egy idősebb embernek átadod a helyedet. Az a generációs gesztus, amiben egy pillanatra a helycserével kitöltött térben visszabilen az idő. – A *Rózsalovaglás* versei *idős* versek, és a belátás ideje is kell az olvasásukhoz. Van ugyanis egy (kettő, három) generációs szakadék, azok között, akik megélték '56-ot és azok között, akik a kulturális emlékezet révén „csak” elsajátították. „Már nem lőnek a sarkon, nem is / szaladnak össze-vissza emberek, most / béke lesz, iskolába kell járni, jaj de szürke, / eseménytelen, uncsi lesz az élet.” (Egy *Robert Capa-fényképre*) Ezt a távolságot a kötet nem tudja és nem is akarja feloldani. Az olyan versekben, mint az *Egy galamb ürügyén, Érkezés Amerikába, Zrínyi Miklós Balassi Bálintra emlékezik* vagy a *London 2056* tematizálódik is a fiatal generációba vetett bizalmatlanság. Nem lehet ezt a kötetet úgy olvasni, hogy nem vesszük figyelembe az idejét, és én sem tudom úgy olvasni, hogy nem szembesülök folyamatosan a sajátommal.

Gömöri György költészete nem újszerű, hanem aktuális. A két fogalom, bár sokszor fedi egymást, ebben a kötetben mégsem találkozik. Sőt paradox módon azt is mondhatnám, hogy aktualitásában van valami időszerűtlen. Az időszerűtlenségét a hármasság időfelosztáshoz társuló értékítéletek hozzák magukkal, amelyek az értéktelített múlttól ('56-os forradalom) a jövő pesszimista elgondolhatatlanságáig vezetnek. A jelen hibáinak e két időtávlat közötti értelmezése a klasszicista, később romantikus költészeteszményt idézi, ezzel pedig egy avított líra hagyományt működtet. „Nagyratörő építész vad üvegszilánkjá / arabhandzsárként fúródik a tájba - / nem sokára üresen áll majd és lakatlan, / mint Bábel tornya régi kéziratban. / A világ egyre inkább számon kéri / a gazdagoktól, vajon mind megéri / mit földben, vízben, tiszta levegőben / elvesz tőle a piac és a tőke, / és vége lesz Dhabinak és Dubainak / és minden eldorádós délibábnak, / mert vagy megtanul az ember ésszel élni, / vagy jövőjétől nincsen mit remélni.” (Egy felhősértő értelmezése) Az ellentmondásban rejlő energia azonban sohasem egyirányú, így a

Gömöri-költészet aktualitása lehetővé teszi azt is, hogy ezek az idősémák átértelmeződjenek, és egy letisztult modern beszédmódban újra érzékelhetővé váljanak. Aktualitása a folyamatos közéleti reflektivitásban ismerhető fel. Kérdés, hogy a vers „hírtéke” meddig tart ki, meddig érthető az aktualitás fogalmának körében. Ez az a pont, ahol az újszerűség igénye nagyon könnyen maga alá tudja gyűrni az aktualitást. A kötetben szereplő versek azonban kikerülnek saját „avulási idejüket”, mégpedig úgy, hogy egy időtálló fogalomba kapaszkodnak: a *sorsba*. A hír és a sors összefonódása ily módon már nem csak aktuális, hanem perspektívát is teremt. „Mit csinál a pannon puma? / Nyávog csak, nem dübörög. Vadul rázzák a ketrec rácsát / a rendbe szedett görögök. / Mit csinálnak a portugálok? / Mihez kezdenek az írek? / Idegessé teszik a tőzsdét / a Dél felől szállongó hírek. / Hóviharok és áradatok / tarolják közben a Földet, / erdőt irtanak brazilok? / Joggal aggódnak a zöldek. / Ne beszéljünk már a reformról, / hisz egyik nép sem akarja - / nem fülkékben: gyomrokban készül / a vesztesek forradalma.” (*Körkép? Körkép*) Meghaladva saját jelenét, történeté válik. Az emlékezet számára bejárható terület újra elsajátítható, ön- és társadalomértelmező dokumentum lesz. Azzal, hogy az aktualitás térbeli formát ölt, a bejárás ideje hangsúlyozottá válik. *Idős-líra*, amely számon tartja saját idejét. Van kora, a kornak pedig távolsága. Egyetlen nap is évekre nyúlhat meg az emlékezés idejében, elvesztve saját időazonosságát, történeti horizontja lesz. „Ma hajnalban ugattak fel az ágyúk. / Ma hajnalban jöttek vissza a tankok. / És ma volt, hogy első feleségem / Betegágyán utolsót sóhajtott.” (*November negyedike*) Szép lassan kiépül az az érzékelhető idősík, amely természet-szerűleg találkozik az életúttal. Leegyszerűsítő lenne, ha ezt a távolságot mint egy szálon futó egyenes vonalat írnám le. A fiktív és az életrajzi (történelmi) idő egymásba futtatása az olvasott élmény idejét is hozzátapasztja a leírt világhoz. Ugyanígy a kötet működteti a lejegyzést mint a megragadás rögzítő pillanatát. A versek többsége leíró jellegű, a jelentés és az „idézés”

folyamatosan visszatérő közös vonás. *Jelentés a havas Londonból, Bethlen Gábor levele lovaskatonáihoz, Egy protestáns magyar naplójából (1694), Egy erdélyi gróf a 18. században.* Ennek az egyszerre mozgó (önmúló) és a mozgatott (megírt) időnek a metaforájává válik az időjárás. Az időjárás nemcsak azért fontos, mert ősidők óta kifogyhatatlan tárházát adja a művészetnek, hanem azért is mert az időjárás a *térben és időben létünk* egyik legközvetlenebb tapasztalata. Az „európai-klíma” végigkísérte a történelem olvashatóságának nagy alakzatait, ugyanakkor érezhetően anticipálja saját katasztrófáit. A *Rózsalovaglás*-versei folyamatosan egy nagy, mindent elsöprő katasztrófa előérzeteként rezonálnak. Ez alapján az időjárás nemcsak az életesemények meghatározására szolgál, nemcsak viszonyítási pontként működik, hanem egy európai (tágabb értelemben a világ) sors hordozója is. Gömöri György egyik kommentárjában így fogalmaz: „Én már hosszabb ideje „újkatasztrófistának” érzem magamat, azzal a kiegészítéssel, hogy a megsejtett katasztrófát nem (csak) egy újabb, minden eddiginél nagyobb világháború rémképe okozza, hanem az az esztelen ökológiai pusztítás, amit az Egyesült Államok, Kína és India együttesen produkál.”

De nemcsak ezekből a természeti jelenségekből alkotott metaforák szabdadják a versidőt (kötetidőt), hanem az emigráció tematizálása is. A folyamatos utazás által a kiépített (élet)út bizonytalanra, a változás tapasztalatává válik. Az emigráció térváltása úgy csúsztatja egymásra az időt, hogy az emlékezet helyét egyszerre teszi idegenné és ismerőssé. Olyan metaforák, mint a *kettős képeslap, két fűgefá* és persze az *utazás* (már nem is metafora, hanem allegóriaként olvasható) valamit kifejeznek abból az önkereső állapotból, amely az elvándorló érzékelését jellemzi. „Három országban voltál otthon, / de sehol sem igazán, / három országban kérdezhetted: / „ez vajon mennyire hazám”(...) Te messze földön annyi év után is megmaradtál / érző embernek és magyarnak.” (*Sulyok Vince emlékére*) Sem időben, sem térben nem időz ugyanazon a helyen sokáig. Zéruspontja mindig az elmozgással azonosítható. Az útleírásban tudja ugyanis a legtöbbet mondani magáról. Az *Óda az emberi talphoz* című vers (azon kívül, hogy Petőfi Nemzeti dalának parafrázisaként is olvasható), az emigrációt nemcsak mint lét-tapasztalatot, hanem mint fiziológiás kényszert is megmutatja. A versekben megszólaló hang sokszor tárgyilagosan beszél, a szubjektumon megszürt élettapasztalatokat már tanulságként kezeli. ’56 kitágított teréből érzékelt és értékelt világ leírására egy idegen, de idegenségében elgondolkodtató magyar nyelvet használ. Mondataiban ott húzódik a megjárt és átlátott idő. Utazásainak állandó és vállalt tengelyeként Anglia, Lengyelország és Magyarország jelenik meg, de kitérőket tesz Olaszországba és Amerikába, Indonéziába, Izlandra is. A folyton változó helyszíneken különféle szerepekben megszólaló lírai ének, az utazás során változó individuumban hangjait nagyon tisztán hívják elő. Gömöri lírájában a szerep nem kezdi ki a szó igazságértékét, nem az elkendőzésre, a fel nem vállalt, takargatni akart identitásra utal, épp ellenkezőleg, az emigrációba vonuló én létformájának hangkeresése ez. Jól követhető, hogy miképp jut el a versekben az átélt magyarságtudat tökéletes azonosságától egy olyan nemzeti akarattig, amelyet az emigrációban már csak közvetett módon építhet fel magának. Fontos, hogy a versek nem az emigrációba vonult költő tragédiáját közvetítik, hanem egy közéleti léttapasztalatot hordoznak, a belátás elégiájának öregkori terhét. A közélet és művészet egymásba fordulása jó értelemben képes feloldani a határokat. A *Rózsalovaglás* olyan helyeken szól közéleti kérdésekről, ahol a magyar kánonban nemcsak hiány, hanem apátia is mutatkozik. Mert, ugye, Magyarországnak „nincs feldolgozatlan bűne, nincs kibeszéletlen múltja, a magyar olvasók pedig nem ismerik a csontba épült hazugságot, vagy a kettős beszédet.” Gömöri György időjárás-jelentései sok mindenről beszélnek, amit érdemes meghallgatni.

A Füredkult és a Kisfaludy Színház bemutatja

William Shakespeare 450!

2014. június 24. 19 óra Kisfaludy Galéria
W.H.

Shakespeare szonettek és dalok Free-Jazz-SpokenWord-Impro-Színház-Költészet

közreműködik: Ónodi Eszter színművész és Sena, az Irie Maffia énekesnője
jegyár: 1500 Ft diák, nyugdíjas: 1000 Ft

2014. július 2. 18 óra Vaszary Villa
Shakespeare Hósnők

színházi kiállítás és performance

Hósnők: Kéri Kitty, Oroszlán Szonja, Haumann Petra, Palásthy Bea, Módri Györgyi,
Terescsik Eszter, Haumann Máté
jegyár: 700 Forint

2014. július 3. 21 óra Kisfaludy Galéria
William Shakespeare: Titus Andronicus

tragédia két részben

a Veszprémi Petőfi Színház előadása
címszerepben: Szalma Tamás Jászai díjas színművész
jegyár: 2800 Forint, diák, nyugdíjas: 2000 Forint

2014. július 4. 21 óra Anna Grand Hotel
Borgesson-Long-Singer-Shakespeare:

S.Ö.R. – SHAKESPEARE ÖSSZES RÖVIDÍTVE

Szereplők: Kálid Artúr, Kálloy Molnár Péter, Tóth Gáspár András
jegyár: 2800 Forint, diák, nyugdíjas: 2000 Forint

Shakespeare-bérlet 4 előadásra 5000 Forintért váltható.

Információ: www.furedkult.hu, www.kisfaludyszinhaz.hu, www.jegy.hu, 87/ 950-876

